

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№20 жовтень 2021

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 20 жовтень 2021 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua

Засновники:
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 28.10.21 р.
Підписано до друку 28.10.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 21.1.
Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 28710/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2021

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (versia 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 20 жовтень 2021 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Кукса І. М., Орлова-Курилова О. В., Кирилюк Є. М., Воронько-Невіднича Т. В.

Державне регулювання та саморозвиток ефективної інноваційної системи управління реструктуризацією виробництва в умовах знаннєвої економіки, екологізації та синергетичної взаємодії підприємств 5

Криховецька З. М., Крпельницька С. О., Кохан І. В., Дмитровська В. С., Галушак І. Є.

Роль податкової політики у розвитку інвестицій в Україні в умовах європейської інтеграції 10

Шура Н. О., Шахно А. Ю., Поліщук І. Г., Мамедова А. А.

Оцінка соціально-трудового потенціалу підприємства 18

Назаренко О. В., Горшкова Ю. А.

Місія фінансового аналізу в процесі оцінки балансу підприємства 25

Меліхова Т. О., Климова О. В.

Удосконалення обліку та внутрішнього контролю списання основних засобів бюджетних установ для підвищення якості контролю та ефективності проведення ревізії 30

Бойчук А. Б.

Окремі питання організації обліку заробітної плати в умовах підсумованого обліку робочого часу працівників 37

Германюк Н. В.

Сучасні засади ефективного менеджменту в організації 43

Масюк Ю. В., Пазюк Ю. В.

Фінансова стратегія підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства в ринкових умовах 48

Тодьєришко Е. В.

Вітчизняний та закордонний досвід управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації 52

Климова К. С.

Теоретико-методологічні засади інституціонального проектування розвитку інновацій 58

Державне управління

Ганюк В. М., Гбур З. В.

Організаційно-правовий аспект реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу 63

Ковальський М. Р.

Механізми державного регулювання ресурсним потенціалом територій 71

Ільєнко А. С.

Проблеми і перспективи державної енергетичної безпеки в контексті відкриття газопроводу "Північний потік-2" 76

Пустова Н. О., Акімов О. О.

Дитяча праця та державне управління політикою протидії її використанню 81

Тимошенко М. І., Савичук Н. О., Галушкіна А. В.

Відповідальність державних службовців: проблеми реалізації 87

Борис Н. В., Кошова С. П., Качур О. Ю.

Державні підходи до регулювання імпорту та реєстрації лікарських засобів в Україні 94

Щербак М. О., Кравченко О. О.

Публічне адміністрування і управління медичним закладом підвищеної комфортності та якості надання медичних послуг 101

Потапенко А. Г., Діденко Н. Г.

Вплив державного управління на кадрову політику дипломатичної служби 109

Ахмедова О. О., Лукашев С. В., Зілінська А. С.

Використання механізму культурно-освітнього забезпечення інноваційних трансформацій публічного управління 116

Маланчук А. О., Синютин С. С.

Маркетинговий підхід в управлінні розвитком території 121

Чоудрі С.

Особливості державного регулювання сфери охорони здоров'я в Україні 125

Чурилов В. В.

Особливості державного регулювання реалізації публічно-приватного партнерства у будівництві 130

Бондарчук П. С.

Ціннісні трансформації суспільства: український вимір 134

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 20 / 2021

CONTENTS:

Economy

<u>Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Kyryliuk Ye., Voron'ko-Nevidnycha T.</u> STATE REGULATION AND SELF-DEVELOPMENT OF AN EFFECTIVE INNOVATIVE MANAGEMENT SYSTEM FOR PRODUCTION RESTRUCTURING IN THE CONDITIONS OF KNOWLEDGE ECONOMY, GREENING AND SYNERGETIC INTERACTION OF ENTREPRENEURS	5
<u>Krykhovetska Z., Kropelnyska S., Kokhan I., Dmytrovska V., Halushchak I.</u> THE ROLE OF TAX POLICY IN DEVELOPMENT OF INVESTMENT IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION	10
<u>Shura N., Shakhno A., Polishchuk I., Mamedova A.</u> ASSESSMENT OF SOCIAL AND LABOR POTENTIAL OF THE ENTERPRISE	18
<u>Nazarenko O., Horshkova Y.</u> THE MISSION OF FINANCIAL ANALYSIS IN THE PROCESS OF ASSESSING THE BALANCE SHEET OF THE ENTERPRISE	25
<u>Melikhova T., Klymova O.</u> ADEQUATE AREA OF INTERNAL CONTROL OVER THE WRITE-OFF OF THE MAIN BUDGETARY INSTALLATIONS FOR THE IMPROVEMENT OF THE QUALITY OF CONTROL AND EFFICIENCY OF THE REVISION	30
<u>Boyчук A.</u> SEPARATE ISSUES OF PAYROLL ACCOUNTING ORGANIZATION IN THE CONDITIONS OF SUMMARIZED ACCOUNTING OF WORKING HOURS OF EMPLOYEES	37
<u>Germaniuk N.</u> MODERN PRINCIPLES OF EFFECTIVE MANAGEMENT IN ORGANIZATION	43
<u>Masyuk Yu., Pazyun Yu.</u> FINANCIAL STRATEGY TO INCREASE THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISE IN MARKET CONDITIONS	48
<u>Todierishko E.</u> NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCES IN TOURISM ENTERPRISE MANAGEMENT BASED ON THE SPATIAL ROUTING MODEL	52
<u>Klymova K.</u> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INSTITUTIONAL DESIGN OF INNOVATION DEVELOPMENT	58

Public administration

<u>Ganiuk V., Hbur Z.</u> ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF REALIZATION OF CITIZENS' RIGHT TO FREE LEGAL AID	63
<u>Kovalskyi M.</u> MECHANISMS OF STATE REGULATION OF RESOURCE POTENTIAL OF TERRITORIES	71
<u>Ilyenko A.</u> PROBLEMS AND PROSPECTS OF STATE ENERGY SECURITY IN THE CONTEXT OF THE OPENING OF THE NORD STREAM 2 PIPELINE	76
<u>Pustova N., Akimov O.</u> CHILD LABOR AND PUBLIC ADMINISTRATION POLICY AGAINST ITS USE	81
<u>Tymoshenko M., Savychuk N., Galushkina L.</u> RESPONSIBILITY OF GOVERNMENT OFFICIALS: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION	87
<u>Borys N., Koshova S., Kachur O.</u> STATE APPROACHES TO REGULATION OF IMPORT AND REGISTRATION OF MEDICINES IN UKRAINE	94
<u>Shcherbak M., Kravchenko O.</u> PUBLIC ADMINISTRATION AND MANAGEMENT OF THE MEDICAL INSTITUTION OF INCREASED COMFORT AND QUALITY OF PROVISION OF MEDICAL SERVICES	101
<u>Potapenko A., Didenko N.</u> THE INFLUENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION ON THE HUMAN RESOURCES POLICY OF THE DIPLOMATIC SERVICE	109
<u>Akhmedova O., Lukashev S., Zilinska A.</u> USE OF THE MECHANISM OF CULTURAL AND EDUCATIONAL SUPPORT OF INNOVATIVE TRANSFORMATIONS OF PUBLIC GOVERNANCE	116
<u>Malanchuk L., Sinyutych C.</u> MARKETING APPROACH IN TERRITORIAL DEVELOPMENT MANAGEMENT	121
<u>Choudhry S.</u> FEATURES OF STATE REGULATION OF HEALTH CARE IN UKRAINE	125
<u>Churylov V.</u> FEATURES OF STATE REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN CONSTRUCTION	130
<u>Bondarchuk P.</u> VALUE TRANSFORMATIONS OF SOCIETY: THE UKRAINIAN DIMENSION	134

УДК 330.341.2:338.242.2

- І. М. Кукса,
д. е. н., професор, перший проректор,
Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8486-2473*
- О. В. Орлова-Курилова,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту, права, статистики та економічного
аналізу, Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8382-8070*
- Є. М. Кирилюк,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7097-444X*
- Т. В. Воронько-Невіднича,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту імені І. А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2427-7218*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.5

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА САМОРОЗВИТОК ЕФЕКТИВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЄЮ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЗНАННЄВОЇ ЕКОНОМІКИ, ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТА СИНЕРГЕТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДПРИЄМЦІВ

- I. Kuksa,
Doctor of Economic Sciences, Professor, First Vice-Rector,
Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv, Ukraine*
- O. Orlova-Kurilova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management,
Law, Statistics and Economical Analysis, Luhansk National Agrarian University, Starobilsk, Ukraine*
- Ye. Kyryliuk,
Doctor of Economic Sciences" Professor, Head of the Department of Economics
and International Economic Relations, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine*
- T. Voron'ko-Nevidnycha,
PhD in Economics, Associate Professor,
Head of the Department of Management named after I. Markina, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine*

STATE REGULATION AND SELF-DEVELOPMENT OF AN EFFECTIVE INNOVATIVE
MANAGEMENT SYSTEM FOR PRODUCTION RESTRUCTURING IN THE CONDITIONS
OF KNOWLEDGE ECONOMY, GREENING AND SYNERGETIC INTERACTION OF ENTREPRENEURS

У статті розглянуто державне регулювання та саморозвиток ефективної інноваційної системи управління реструктуризацією виробництва в умовах знаннєвої економіки, екологізації та синергетичної взаємодії підприємств. Доведено, що реалізація інноваційного процесу у підприємстві залежить від державного регулювання, вдало обраних державою інструментаріях з його підтримки — сукупністю адміністративних важелів, які призведуть до наукових та

організаційних змін у розвитку національної системи підприємництва. Такому державотворенню притаманна компенсаторна дія, що формується в процесі сприяння генерації, дифузії і використання інновацій у підприємстві та призводить до утворення синергетичних ефектів у межах інноваційної системи. Вид впроваджуваних інструментів залежить від поточної ситуації, яка притаманна сучасній соціально-економічній моделі, а також результатів діяльності інститутів, що формують інфраструктуру підприємництва. На цій основі визначено декомпозицію процесу державного регулювання розвитком інноваційного підприємництва. Досвід формування еволюційної парадигми інноваційного підприємництва доводить, що розвиток інноваційних зрушень за різних типів економічних систем держав відбувається нерівномірними циклами або спіралями розвитку. У такому контексті, інноваційну діяльність підприємництва слід розглядати під кутом просторових циклів еволюційної системи трансформаційної економіки, а планування такої діяльності повинне здійснюватися відповідно фазової моделі саморозвитку економіки, що трансформується. Трансформація економіки надає нові можливості для підприємництва. Виникнення кризи та бажання держави її подолати може стати потужним стартом руйнування старої неефективної системи та повного переформатування підприємницького середовища.

The article considers state regulation and self-development of an effective innovative management system for production restructuring in the conditions of knowledge economy, greening and synergetic interaction of entrepreneurs. It is proved that the implementation of the innovation process in entrepreneurship depends on government regulation, successfully selected by the state tools to support it — a set of administrative levers that will lead to scientific and organizational changes in the development of the national business system. Such state-building is characterized by compensatory action, which is formed in the process of promoting the generation, diffusion and use of innovations in entrepreneurship and leads to the formation of synergetic effects within the innovation system. The type of implemented tools depends on the current situation, which is inherent in the modern socio-economic model, as well as the performance of institutions that form the infrastructure of entrepreneurship. In this context, the innovative activity of entrepreneurship should be viewed from the angle of the spatial cycles of the evolutionary system of the transformational economy, and the planning of such activities should be carried out according to the phase model of self-development of the transforming economy. The uniqueness of state influence approaching bifurcation points is that the reaction of entrepreneurs to such influence can lead to the accumulation of internal resources of the enterprise by updating the institutional environment, which contributes to the implementation of the most necessary for the market, and sometimes unexpected ideas. gradual support of entrepreneurs by the state can lead to a powerful innovation explosion, economic "miracle" and ensuring sustainable socio-economic development of the national economy. That is, in times of crisis, under the conditions of timely regulation of innovation, vast sources of implementation of innovative ideas can be opened, and for the national economy to ensure the effective transformation of the development trajectory to the optimal and effective. The transformation of the economy provides new opportunities for entrepreneurship. The emergence of a crisis and the desire of the state to overcome it can be a powerful start in the destruction of the old inefficient system and the complete reformatting of the business environment.

Ключові слова: державне регулювання, саморозвиток, ефективна інноваційної системи, управління, реструктуризація виробництва, знання в економіці, екологізація, синергетична взаємодія підприємців.

Key words: state regulation, self-development, effective innovation system, management, restructuring of production, knowledge economy, greening, synergetic interaction of entrepreneurs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Планомірне та виважене впровадження державних заходів починає реалізовуватися, ще до настання біфуркацій, а їх синергетична взаємодія дозволяє отримати проміжні результати, що задовольняють суб'єктів підприєм-

ництва. Саме вчасність, оптимальність та виваженість у державному регулюванні призводить до оновлення та подальшого саморозвитку ефективної системи у періоди трансформаційних зрушень.

Унікальність державного впливу з наближенням до точок біфуркації постає у тому, що реакція підприємців на такий вплив, може призвести до акумуляції внутрішніх ресурсів підприємства за рахунок оновлення інститу-

ціонального середовища, що сприяє реалізації найбільш потрібних для ринку, а подекуди несподіваних ідей, які, зважаючи на кризу та поетапну підтримку підприємців державою, можуть призвести до потужного інноваційного вибуху, економічного "дива" та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку національної економіки. Тобто у період криз за умов вчасного регулювання інноваційної діяльності можуть відкритися неочікувані джерела реалізації інноваційних ідей, а для національної економіки забезпечити ефективну трансформацію траєкторії розвитку на оптимальну та ефективну. Зазначені факти обумовлюють актуальність дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Кризові явища в умовах трансформації економіки потребують вчасного реагування держави на проблеми підприємництва з метою забезпечення подальшого ефективного еволюційного розвитку. Виважений вплив держави на інституціональне середовище системи засобами прямого та опосередкованого регулювання, спроможні призвести до виникнення нових інфраструктурних елементів, що знижують флуктуацію та поліпшують умови розвитку підприємництва. В періоди трансформації національної економіки найбільш вірогідні інноваційні прориви.

У цьому контексті доречною є думка Й. Шумпетера, який у дослідженні "Capitalism, Socialism and Democracy" запропонував поняття "креативного руйнування", розуміючи під ним "...фундаментальний імпульс, який підтримує двигун капіталізму в русі, виходить з нових потреб, нових товарів, нових методів виробництва та транспортування, від нових ринків, нових форм індустріальних організацій. Процес креативного руйнування є ключовим для капіталізму..." [4; 8; 10].

Й. Шумпетер зобразив "креативне руйнування" саме при наявності трансформації економіки, які доцільно супроводжувати активною регуляторною політикою стимулювання радикальних інновацій [1—3; 5].

Іншим прикладом реалізації інноваційних проривів в умовах трансформації економіки є відображення у праці "The innovator's dilemma" — дослідника Гарвардської школи бізнесу К. Крістенсена, котрий започаткував теорію існування "підривних інновацій" в економіці, що змінюється [6; 7; 9]. Згідно з авторською теорією у період трансформації спостерігається явище, коли великі ефективно працюючі світові компанії знижували свої лідируючі позиції та першість, в умовах підвищеної конкуренції або появи на ринку підривних інновацій, які комерціалізовані іншими підприємствами. За такого процесу відбуваються зміни за рахунок виходу на ринок принципово нових інновацій, які знаходять на цільовому ринку свого споживача.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити державне регулювання та саморозвиток ефективної інноваційної системи управ-

ління реструктуризацією виробництва в умовах знаннєвої економіки, екологізації та синергетичної взаємодії підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Комерціалізований на ринку продукт починає освоюватися споживачами, в процесі чого відбувається насичення ринку цим видом товару через збільшення обсягів їх продажу. Таким чином "підривна інновація" потребує удосконалення своїх характеристик, що вимагає перегляду процесу виробництва та оновлення споживачських характеристик. До "підривних інновацій", які змінили позиціонування великих підприємств слід віднести: сотові телефони (замінили стаціонарні засоби зв'язку); пароплави (парусні судна); напівпровідники (електровакуумні прилади); цифрові фотоапарати (плівкові фотоапарати); електронні месенджери ("підірвали" традиційну пошту) тощо.

Трансформація економіки надає нові можливості для підприємництва. Виникнення кризи та бажання держави її подолати може стати потужним стартом руйнування старої неефективної системи та повного переформування підприємницького середовища.

Імпульси у період трансформації, які свідчать про еволюційні зміни системи (дисбаланс попиту та пропозиції, зміна кон'юнктури ринку, слабкість державних інституцій) вимагають вчасного реагування держави на подолання негараздів, а підприємців змушують шукати нових споживачів та ринки збуту за рахунок реалізації нових інноваційних ідей. Прикладами інноваційно прогресивних країн світу доведено, що в періоди трансформації економіки "підривні інновації", навіть на перший погляд неперспективні, здатні започаткувати новий вектор розвитку країни за рахунок отримання позитивних синергій від їх комерціалізації.

Таким чином, трансформація національної економіки та інноваційний розвиток підприємництва є взаємопов'язаними і необхідними. Кризові явища у такій економіці є неминучим, закономірним етапом еволюції країни, проте вчасне державне реагування виводить економіку із стану розбалансованості тим самим забезпечуючи інноваційний шлях розвитку.

Вірно обрані пріоритети державного регулювання у період трансформації економіки повинні сприяти реструктуризації виробництва, виводячи на перший план стратегічно важливі для держави галузі та відсіюючи інститути із слабким потенціалом тим самим стимулюючи розвиток підприємництва. Саме тому в макроекономіці кризи під час трансформації економіки розглядаються не лише з позицій негативізму, а визначаються як каталізatori руйнування неефективних елементів ринкової економіки, розчищаючи простір для побудови принципово нового типу економічної системи заснованої на знаннях.

Усвідомлюючи парадигмальні зміни сучасної науки у поєднанні з сучасними експліцитними та імпліцитними проблемами інноваційного підприємництва у мовах трансформації економіки, слід усвідомити, що Україна, як еволюціонуюча система, вже наблизилася до

своїї точки біфуркації. Систематично виникаючи кризові явища поруч з локдауном внаслідок розповсюдження коронавірусної хвороби збільшують нестабільність підприємництва, що потребує визначення детермінантів державної політики, які здатні вивести економіку на новий етап її розвитку.

Зазвичай наближення національної економіки до точки біфуркації, у періоди найбільшої турбулентності, за виваженої державної політики затне стимулювати систему до ефективного розвитку. Активізація коеволюції розвитку підприємництва, нелінійного синтезу в поєднанні синергетичного ефекту від державних заходів є основою інноваційного розвитку економіки.

Обрання детермінантів державного регулювання потребує вираховування чинників, які перешкоджають розвитку інноваційної діяльності в Україні, а саме:

фрагментарність і неузгодженість державних стратегій та політики у сфері підприємництва;

слабка інвестиційна підтримка важливих державних програм щодо інноваційної та підприємницької діяльності;

недосконала система організаційної та інфраструктурної підтримки розвитку інноваційних підприємств; неналежний рівень оцінювання результатів інноваційної діяльності та контролю за діяльністю у сфері патентування та ліцензування;

відсутність чіткого визначення необхідних сегментів інституціонального середовища, які потрібно віднести до групи об'єктів підтримки інноваційного підприємництва.

Вважаємо, що підтримку інноваційного підприємництва слід впроваджувати на всіх рівнях, що забезпечить комплексність та взаємоузгодженість у процесі контролю та виконання регуляторних заходів. Активне державне регулювання інноваційного підприємництва є ефективним заходом для виведення економічної системи із кризи та забезпечення її сталого розвитку. Тому існує потреба у плануванні впровадження чинників підтримки інноваційного підприємництва України в умовах трансформації національної економіки на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Відмітимо, що чинники при комплексному та системному їх виконанні підсилюють результативність концепції розвитку інноваційного підприємництва в державі. Не урахування будь-якого чинника, в процесі реалізації державного регулювання зумовить неефективність державної політики або призведе до невикористання ресурсних витрат у системі державного управління.

Значущим чинником реалізації державних ініціатив є забезпечення інвестиційної політики з метою прискорення реалізації запропонованих стратегій на рівні підприємств. Існує потреба розробки прогресивної моделі інноваційного розвитку держави орієнтованої на структурну перебудову економіки шляхом впровадження ефективного світового досвіду.

Формування такої моделі повинне відбуватися за тісної взаємодії уряду, бізнесу, громадськості та залучення європейських партнерів. Активізація такого партнерства здатна забезпечити позитивну синергію в системі інноваційного підприємництва.

Визначення детермінант державного регулювання інноваційного підприємництва ґрунтується не тільки на переформуванні чинників виробництва і обсягу залуче-

них фінансових ресурсів, а ще й здатністю держави вчасно залучати у систему національної економіки ефективні заходи інноваційної політики країн Європи. Зазначені дії дають у своєму синергетичному поєднанні позитивний результат.

Лідуючі позиції у інноваційному розвитку підприємства посідають ті країни, державна політика яких заснована на комплексному використанні інноваційних знань та прогресивних технологій. За таких умов інноваційний тип розвитку для таких країн є не лише шляхом вирішення внутрішніх проблем та протиріч, а й джерелом забезпечення конкурентоспроможності власного виробництва на світовій арені. В системі національної економіки формування конкурентних переваг повинне забезпечуватися стимулювання інновацій в усіх галузях промисловості. Ефективне та систематичне управління інноваційним підприємництвом повинне ґрунтуватися на перетворення усієї інституціональної системи відповідно стандартів ЄС.

Оптимальне державне регулювання інноваційним підприємством забезпечує переваги для національної економіки:

підвищення економічних гарантій для населення; зменшення тривалості життєвого циклу реалізації інноваційних проєктів;

досягнення балансу попиту та пропозиції на ринку інновацій;

стрімкого розвитку стратегічно необхідних галузей промисловості тощо.

Поєднання зазначених досягнень забезпечує науково-технічний розвиток країни та гарантує економічну стабільність національної системи, а також формує каркас і передумови для наступних ринкових перетворень. Як нами зазначалося, державний розвиток не є статичним, він постійно оновлюється, трансформується піддаючись впливу світових та внутрішньодержавних тенденцій. Саме тому інструментарій у напрямку управління інноваційним підприємництвом повинен постійно переглядатися та адаптуватися до умов сьогодення та стратегічних пріоритетів держави.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Акцентовано увагу на тому, що реалізація інноваційного процесу у підприємстві залежить від державного регулювання, вдало обраних державою інструментаріях з його підтримки — сукупністю адміністративних важелів, які призведуть до наукових та організаційних змін у розвитку національної системи підприємництва. Такому державотворенню притаманна компенсаторна дія, що формується в процесі сприяння генерації, дифузії і використання інновацій у підприємстві та призводить до утворення синергетичних ефектів у межах інноваційної системи. Вид впроваджуваних інструментів залежить від поточної ситуації, яка притаманна сучасній соціально-економічній моделі, а також результатів діяльності інститутів, що формують інфраструктуру підприємництва. На цій основі визначена декомпозиція процесу державного регулювання розвитком інноваційного підприємництва.

Досвід формування еволюційної парадигми інноваційного підприємництва доводить, що розвиток інноваційних зрушень за різних типів економічних систем держав відбувається нерівномірними циклами або спіралями розвитку. У такому контексті, інноваційну діяльність підприємництва слід розглядати під кутом просторових циклів еволюційної системи трансформаційної економіки, а планування такої діяльності повинне здійснюватися відповідно фазової моделі саморозвитку економіки, що трансформується. Трансформація економіки надає нові можливості для підприємництва. Виникнення кризи та бажання держави її подолати може стати потужним стартом руйнування старої неефективної системи та повного переконструювання підприємницького середовища.

Література:

1. Гнатенко І.А. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. Науковий вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія "Економіка". 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38—42.
2. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємництва на сталий розвиток ринку праці. Вісник Херсонського державного університету. 2018. № 32. С. 69—72.
3. Гнатенко І.А. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. Науковий журнал "Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії". 2018. № 6 (18). С. 70—74.
4. Гнатенко І.А. Методологічні аспекти розвитку інноваційного підприємництва: теорія та практика: монографія. Харків: СГ НТМ "Новий курс", 2019. 253 с.
5. Ходаківська О.В., Гнатенко І.А., Дяченко Т.О., Сабій І.М. Моделі підприємництва в умовах інноваційної економіки та економіки знань: управління ресурсами та витратами. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 15. С. 5—11.
6. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. № 1. P. 129—135.
7. Hnatenko I., Kuksa I., Orlova-Kurilova O. Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Collective monograph. Poland: Publishing House "Baltija Publishing", 2019. P. 48—61.
8. Hnatenko I., Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Moisieieva N., Rubezhanska V. State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2019. № 41 (2). P. 228—236.
9. Lozhachevska O., Navrotska T., Melnyk O., Kapinus L., Zos-Kior M., Hnatenko I. Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. Laplage In Review. 2021. № 7 (3). P. 315—323.
10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2020. Vol. 42. № 4. P. 504—515.

References:

1. Hnatenko, I. (2018), "Definition of innovations as tools of national entrepreneurship", *Naukovyy visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova. Seriya "Ekonomika"*, vol. 23, 5 (70), pp. 38—42.
2. Hnatenko, I. (2018), "The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market", *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Bulletin of the Kherson State University*, vol. 32, pp. 69—72.
3. Hnatenko, I. (2018), "Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship", *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoji derzhavnoji inzhenernoji akademiji-Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, vol. 6 (18), pp. 70—74.
4. Hnatenko, I. (2019), *Metodolohichni aspekty rozvytku innovatsijnoho pidpriemnytstva: teoriia ta praktyka [Methodological aspects of innovative entrepreneurship development: theory and practice]*, New Course, Kharkiv, Ukraine.
5. Khodakivska, O.V. Hnatenko, I.A. Dyachenko, T.O. and Sabiy, I.M. (2021), "Models of entrepreneurship in terms of innovation economy and knowledge economy: resource and cost management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 5-11.
6. Brockova, K. Rossokha, V. Chaban, V. Zos-Kior, M. Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production", *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 43.1, pp. 129—135.
7. Hnatenko, I. Kuksa, I. and Orlova-Kurilova, O. (2019), "Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy", *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Collective monograph*. Poland: Publishing House "Baltija Publishing", pp. 48—61.
8. Hnatenko, I. Kuksa, I. Orlova-Kurilova, O. Moisieieva, N. and Rubezhanska, V. (2019), "State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development", *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 41 (2), pp. 228—236.
9. Lozhachevska, O. Navrotska, T. Melnyk, O. Kapinus, L. Zos-Kior, M. and Hnatenko, I. (2021), "Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market", *Laplage In Review*, vol. 7 (3), pp. 315—323.
10. Zos-Kior, M. Hnatenko, I. Isai, O. Shtuler, I. Samborskyi, O. and Rubezhanska, V. (2020). "Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises", *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 42.4, pp. 504—515.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2021 р.

*З. М. Криховецька,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0002-0028-1960
С. О. Крпельницька,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0003-4992-9550
І. В. Кохан,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0002-9262-5723
В. С. Дмитровська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0001-5696-2792
І. Є. Галушчак,
д. пед. н., к. е. н., професор кафедри обліку і аудиту,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0001-9445-6348*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.10

РОЛЬ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ У РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

*Z. Krykhovetska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
S. Kropelnytska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
I. Kokhan,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
V. Dmytrovska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
I. Halushchak,
Doctor of Pedagogical Sciences, PhD in Economics, Professor of the Department of Accounting
and Auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk*

THE ROLE OF TAX POLICY IN DEVELOPMENT OF INVESTMENT IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

У статті досліджуються теоретичні та методологічні аспекти впливу оподаткування на інвестиційну діяльність. Авторами проведено аналіз основних світових тенденцій розвитку податкових систем. Вивчено досвід передових країн у розвитку інвестиційної діяльності та їхні методи впливу за допомогою податкових важелів на обсяги інвестицій в їхню економіку. Розроблено методичні підходи до оцінки впливу податкової політики на інвестиційну діяльність в умовах євроінтеграції України. На основі проведеного дослідження розроблено комплекс пропозицій щодо вдосконалення системи оподаткування для державних органів. У статті представлено

результати дослідження в форматі таблиць, що відображають розмір та динаміку надходжень прямих іноземних інвестицій в Україну, їх структуру за видами економічної діяльності та за видами основних інвесторів.

The relevance of the study is due to the need to intensify investment activities in Ukraine by means of the influence of state tax policy in conditions of Ukraine's integration into the European space. In this regard, this article aims to identify the relationship between tax policy, foreign direct investment and economic growth of Ukraine in conditions of integration into the European Union. The purpose of the study is to analyze and assess the impact of tax policy on investment activities of foreign partners in Ukraine. To achieve this goal, we set ourselves a number of tasks, including: to study the theoretical and methodological aspects of the impact of taxation on investment activities; to analyze the main world trends in the tax system; to study the experience of advanced countries in the development of investment activities and their methods of impact on volume of investment; to develop methodological approaches to assessing the impact of tax policy on investment activities in the context of Ukraine's European integration; develop a set of proposals to improve the taxation system for public authorities. In the study, we used methods of systems analysis, logical analysis, comparison, synthesis and deduction, classification, mathematical statistics. System analysis allowed us to comprehensively consider tax policy as a complex multi-component structure that operates in an unstable political and economic situation. Logical analysis allowed to reproduce the development of a complex system by means of theoretical analysis. The comparative method allowed to compare quantitative indicators for different time periods. Economic analysis contributed to the systematic and comprehensive measurement of the impact of taxation on the performance of investors by processing a system of indicators. The synthesis method was used to organize information on the impact of foreign and domestic investment on each other. Deduction allowed to form knowledge about processes and phenomena from general provisions to separate and individual judgments. The classification method was used to distinguish in the category of investments by type of economic activity. The method of mathematical statistics has been used to quantify phenomena and processes. The research has practical value for specialists in the field of economics, finance and investment, teachers and students of economics faculties of higher education.

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, податкова система, податкова політика, інвестиційна діяльність, інвестиційні рішення.

Key words: foreign direct investment, tax system, tax policy, investment activity, investment decisions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світовий і вітчизняний досвід показує, що, ефективне реформування економіки, можливе лише за умови активізації інвестиційної діяльності, значного зростання обсягів інвестицій. Саме такі умови можуть забезпечити модернізацію виробництва, впровадження новітніх технологій [1].

Для створення належних умов організації процесів залучення інвестиційних ресурсів та реалізації інвестицій активізується роль держави, враховуючи особливості національної економіки. Головну роль при цьому відіграє податкова політика, застосування різних форм і методів оподаткування, податкових важелів стимулювання інвестиційної діяльності, що дозволить податковій системі бути способом залучення додаткових ресурсів [2].

Світова податкова політика створює зони переважного залучення капіталу і сама стає інструментом глобальної конкуренції. Як показує приклад розвинених країн, у тому числі з ЄС, податкові інструменти використовують для провадження конкурентної інвестиційної політики на регіональному, національному рівнях, у межах всієї території ЄС, у розрізі окремих значущих

видів економічної діяльності, за категоріями і верствами суспільства, за окремими стратегічними векторами, які визначають успішність розвитку і добробут суспільства в найближчій та довгостроковій перспективах [3].

Вплив державного апарату на інвестиційну діяльність може бути здійснений у різних формах. Розрізняють пряме і непряме регулювання інвестиційної діяльності. До прямих форм відносять такі методи регулювання: прийняття законів та інших нормативних актів, що регулюють інвестиційну діяльність; надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; встановлення державних норм та стандартів; встановлення антимонопольних заходів; регулювання участі інвестора у приватизації власності; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; проведення обов'язкової державної експертизи інвестиційних програм та проєктів будівництва; забезпечення захисту інвестицій тощо. До непрямого регулювання інвестиційної діяльності відносять: бюджетно-податкова політика; грошово-кредитна політика; амортизаційна політика; регулювання фондового ринку; інноваційна політика; політика заохочення іно-

земних інвестицій; інші непрямі форми державного регулювання інвестиційної діяльності. У цій статті буде розглянуто непряму форму державного регулювання інвестиційної діяльності — податкову політику.

Податкова політика у сфері інвестиційної діяльності має бути максимально адаптована й спрямована на впровадження законодавчих та організаційних новацій для створення комфортних умов введення бізнесу в Україні [4].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інвестиції є кінцевою метою економіки будь-якої країни, оскільки вони гарантують не лише стає споживання послуг в довгостроковій перспективі, але й шлях сталого розвитку. Крім грошей, що стягуються з прибутку фірм, податки впливають на кілька економічних показників, що можуть мати вирішальний вплив на інвестиційні рішення. Тому наша мета — зрозуміти взаємозв'язок між податковою політикою та динамікою інвестицій. Прямі іноземні інвестиції — найбільш бажана форма капіталовкладень для економік, що розвиваються, тому що вона дозволяє реалізовувати великі проекти; крім того, в країну надходять нові технології, нові практики корпоративного управління тощо [5]. З огляду на каталітичну роль прямих іноземних інвестицій у сприянні економічному розвитку, країни приймають різні односторонні, а також двосторонні угоди для створення сприятливого середовища для інвестування. Останні три десятиліття ознаменувалися надзвичайним зростанням міжнародних інвестицій та торгівлі, а також інтеграцією та відкритістю міжнародних ринків. Це призвело до інтенсивної конкуренції між країнами, особливо тими, що розвиваються, за залучення іноземних інвестицій з метою підвищення темпів їх внутрішніх інвестицій та прискорення економічного розвитку. Потокам прямих іноземних інвестицій зазвичай надають перевагу над іншими формами зовнішнього фінансування, оскільки вони не створюють боргів, менш мінливі та полегшують передачу знань, навичок та технологій [6]. Lypne G. уточнює, що податок — це фактично ціна, яку платять, щоб забезпечити досягнення необхідного рівня спільних інтересів, таких як державне управління та освіта; охорона здоров'я; харчові та лікарські стандарти та безпека; це суспільно прийнята ціна за дороги, поліцію, пожежу та війська [7].

Податкова система завжди розглядалася як один з найважливіших факторів розвитку економіки країни. Використовуючи преференційну та стимулюючу політику, податкова система створює чесні та рівні умови для усіх гравців ринку. Розвинені країни докладають багато зусиль для розробки збалансованої системи оподаткування, що допомагає зробити економічну систему більш стійкою. Внаслідок економічних змін у нашій країні, а також у інших регіонах та країнах, які перебувають у процесі вступу до ЄС чи процесі євроінтеграції, фіскальна політика залишається єдиною макроекономічною політикою, з якою уряд може діяти на своїй території [8].

У процесі дослідження було проведено теоретичний аналіз недавніх наукових публікацій. Дослідженню впливу податкової політики на інвестиційну діяльність

держави протягом останніх років розглянуто в роботах закордонних учених, серед яких Alves J. [9], Kim H. [10], Occhino F. [11], Castaneda N. [12], Plaku D., а також вітчизняних Малахової Ю.А. [13], Савіцької С.І. [14], Мединської Т.В. [15], Федорчак О.В. [16], Назукової Н.М. [17], Буркинського Б.В., Кравчука А.О., Кузнєцова К.В. та інших. Дослідники і вчені в галузі інвестицій, економіки та оподаткування розглядають і вивчають питання, пов'язані з впливом податкової політики на інвестиції.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Зарубіжні і вітчизняні вчені в останні роки досліджують проблеми і шляхи вдосконалення в питаннях розвитку і підтримки інвестиційного клімату. Проте потребують подальшого дослідження оцінка впливу змін податкової політики на інвестиційну діяльність закордонних партнерів в Україні в умовах інтеграції до Європейського Союзу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета нашого дослідження — зрозуміти взаємозв'язок між податковою політикою та динамікою інвестицій. Оцінка впливу податкової політики на інвестиційну діяльність в умовах інтеграції України до європейського простору повинна включати статистичні, натуральні і фінансові показники, за сукупністю яких можна визначити вплив оподаткування на інвестиції. Першочерговим методом у цьому дослідженні є системний аналіз для вивчення податкової політики як складної багатокомпонентної структури, що функціонує в умовах нестабільної політичної та економічної ситуації. Також у процесі написання цієї статті були використані такі методи дослідження: метод логічного аналізу, порівняльний, економічний, методи синтезу і дедукції, метод класифікації, метод математичної статистики. Системний аналіз було використано для детального розгляду об'єкта дослідження як системи з безліччю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. Метод логічного аналізу використовується для відтворення розвитку складної системи або об'єкта засобами теоретичного аналізу. У цій роботі порівняльний метод було використано для зіставлення кількісних показників за різні часові періоди. Економічний аналіз було використано для системного і комплексного вимірювання впливу оподаткування на результати діяльності інвесторів шляхом обробки спеціальними і традиційними прийомами системи показників. Метод синтезу було використано щоб упорядкувати інформацію про вплив іноземних та внутрішніх інвестицій одна на одну. Дедукція є способом дослідження, за якого знання про процеси та явища формуються в ході переходу від загальних положень до окремих і одиничних суджень. У цій роботі метод класифікації було застосовано для виділення в категорії інвестицій за видами економічної діяльності. Метод математичної статистики було використано для опису явищ і процесів у кількісному вираженні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Практика показала, що податкова система є показником актуальних проблем економіки країни. Податко-

ва система буде збалансованою, коли фінансовий тягар справедливо розподілиться серед платників податків, коли податки не спричинятимуть спотворень у поведінці платників податків, а також у інвесторів різних секторів економіки чи галузей.

У деяких країнах Європейського Союзу було проведено дослідження щодо того, як зміни у податковій системі відображаються на державному бюджеті. Це показник того, як держава досягає балансу між витратами та доходами. Країна, що має найбільший дохід і помірний рівень державних витрат, має перспективне майбутнє та суверенний державний бюджет. Податкова система є одним із найважливіших процесів планування економіки країни і до неї необхідно ставитися вкрай серйозно. Раніше оподаткування більшою мірою стосувалося великих корпорацій. Як правило, раніше в усіх країнах світу фінансовий дохід великих підприємств був більшим, ніж в інших бізнес-одиниць. І оскільки великі корпорації мали стабільний прибуток навіть під час економічних криз, держави почали використовувати їх як спосіб отримання наповнення державного бюджету; саме так було створено політику для встановлення балансу між державними витратами та доходами корпорацій.

Оптимальної податкової системи, або системи, яка не має порушень чи недоліків, досі не існує навіть у таких країнах, як США чи Німеччина. Часті зміни у податковій системі та політиці призвели до багатьох порушень та високого рівня незадоволення платників податків. Для створення належної податкової системи маємо слідувати таким рекомендаціям:

— кожен суб'єкт оподаткування повинен робити свій внесок для підтримки уряду своєї держави в тих засобах доходу, які він генерує;

— податок, який кожен повинен сплатити, має бути справедливим, безпечним, та йти на користь суб'єктів господарювання чи платників податків, а не розподілятися довільним чином;

— після стягнення податок має одразу йти до скарбниці для використання за призначенням, не залишаючись поза системою.

Хоча валютний союз створив умови для поліпшення економічної та фінансової інтеграції до єврозони, в умовах фінансової та суверенної криз процес євроінтеграції супроводжується виникненням серйозних дисбалансів у заощадженнях та інвестиціях, кредитному та житловому бумі в деяких країнах і перерозподілу ресурсів у менш продуктивні сектори економіки. Хоча інституційні недоліки Європейського Союзу, що дозволили виникнення дисбалансу та наступну фінансову кризу, були, в основному, усунені в період з 2008 року, процес коригування ще не завершено. З макроекономічної точки зору, диспропорції на зовнішніх рахунках призвели до накопичення високого рівня зовнішніх зобов'язань, які необхідно зменшити, що в свою чергу послаблює інвестиції і, отже, обтяжує перспективи та потенціал зростання. З точки зору макропруденції, тривалі дисбаланси додали системного ризику та зробили єврозону більш вразливою до змін [18].

Податкова система України може вважатися доволі збалансованою, адже вплив оподаткування на прямі іноземні інвестиції (табл. 1) не був настільки вагомим, як,

Таблиця 1. Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2020 рр. (млн дол. США.) з 2014 року дані без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Роки	ППІ в Україні	ППІ з України
2002	693	-5
2003	1424	+731
2004	1715	+291
2005	7808	+6093
2006	5604	-2204
2007	9891	+4287
2008	10913	+1022
2009	4816	-6097
2010	6495	+1679
2011	7207	+712
2012	8401	+1192
2013	4499	-3902
2014	410	-4089
2015	-458	-868
2016	3810	+4268
2017	3692	-118
2018	4455	+763
2019	5860	+1405
2020	-35	-5895

Джерело: складено за даними НБУ [19].

Таблиця 2. Топ країни-інвестори в Україну, млн дол. у 2019 р.

2019		2020	
Назва країни	Сума	Назва країни	Сума
Кіпр	2 506,1	Швейцарія	480
Нідерланди	725,9	Велика Британія	282,9
Російська Федерація	290,0	Люксембург	214,4
Швейцарія	282,5	Польща	125,5
Польща	210,3	Франція	112,6

Джерело: складено за даними НБУ [19].

наприклад, всесвітні економічні кризи та революції в Україні. Протягом 2002—2020 рр. Україна отримала 87200 млн дол. США прямих іноземних інвестицій, у той час як інвестиції з України склали лише 5362 млн дол. США. Зменшення обсягів інвестування як України, так і Україною, спричинені, насамперед, пандемією Covid-19, подальшою світовою економічною кризою через масовий локдаун, коливанням цін на нафту тощо.

За даними Державної служби статистики найбільшими інвесторами України протягом 2015—2019 років були такі країни: Кіпр, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія та Велика Британія. Загалом від названих країн за п'ять років Україна отримала 16,6 млрд дол. США прямих інвестицій.

Проте у 2019—2020 рр. попередні інвестори почали значно зменшувати обсяги фінансування в Україну. І у 2020 році, попри значне зменшення загальних обсягів інвестування порівняно з попередніми роками ТОП країнами-інвесторами стали уже Швейцарія, Люксембург, Велика Британія, Франція і Польща.

Найпопулярнішими напрямками інвестування (табл. 3) у 2019 році були промисловість; фінансова та страхова діяльність; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; професійна, наукова та технічна діяльність. У 2020 році найпривабливішими стали інформація та телекомунікації; фінансова

Таблиця 3. Прямі іноземні інвестиції до України за видами економічної діяльності в 2019–2020 рр., млн дол. США

Види економічної діяльності	2019	2020
Всього:	5 859,8	- 34,9
В тому числі:		
Сільське, лісове та рибне господарство	41,7	240,8
Промисловість	2 525,5	- 692,4
Будівництво	106,6	- 131,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	832,2	- 88,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	350,9	27,8
Інформація та телекомунікації	- 68,0	372,4
Фінансова та страхова діяльність	1 144,6	211,4
Операції з нерухомим майном	369,4	- 253,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	465,3	79,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	45,4	169,8

Джерело: складено за даними НБУ [19].

та страхова діяльність. Решту галузей було проінвестовано у досить помірних об'ємах. Цю тенденцію можемо пов'язати із світовою кризою, необхідністю впровадження дистанційних технологій.

У цьому дослідженні на основі оцінки взаємозв'язку між зміною системи оподаткування та інвестиціями ми прийшли до висновку про існування оптимальних порогових значень податкових ставок щодо інвестиційних змін. Тобто існує певний інвестиційний поріг щодо деяких джерел податкових надходжень. Зокрема, за винятком податків з доходів фізичних осіб, збільшення надходжень від податкових джерел негативно впливає на динаміку інвестицій.

Податки забезпечують дохід, необхідний державі для виконання своїх функцій щодо соціального забезпечення, охорони здоров'я, національної оборони та освіти. У більшості країн переважна кількість податкових надходжень йде від податків на прибуток або майно. Політичні лідери використовували податкову політику для просування своїх програм, ініціюючи різні податкові реформи: зменшення або збільшення податкових ставок, зміну визначення оподатковуваного доходу, створення нових податків на конкретні товари тощо. Хоча збільшення прогресивності податків може зменшити нерівність, аналіз організації економічного співробітництва та розвитку виявляє, що вплив податкових систем у багатих країнах на інвестиційний клімат загалом зменшується в останні десятиліття [20].

Податкова політика країни має вираження у податковій системі країни, що має на меті наповнення державного бюджету та управління макроекономікою, а інструментом реалізації вищезазначеної мети є конкретний тип податку. Податкова система відповідає цілям держави в залежності від економічного періоду та існуючої економічної ситуації. Зокрема, формулювання та реалізація податкової політики повинні забезпечити такі цілі:

1. Сприяння економічному зростанню.
 2. Створення адекватної кількості робочих місць.
 3. Стабілізація цін, курсів валют та боротьба з інфляцією.
 4. Баланс у міжнародній платіжній системі [21].
- Деякі податкові механізми можуть суттєво впливати на інвестиційні рішення. Наприклад, якщо уряд вирі-

шить стягувати менший податок з доходів фізичних осіб, це може призвести до збільшення сукупного попиту як на товари тривалого користування, так і на товари короткочасного користування, що може не лише призвести до вищих прибутків, але і забезпечити нові інвестиційні можливості. Більше того, коли податкові органи вирішують змінити ставки податку на прибуток підприємств, вони впливають на кілька галузей економічної діяльності. Зокрема, податкові пільги можуть призвести до спеціалізації економічної діяльності з вищою доданою вартістю. Крім того, підвищення податків на споживання, майно та внески на соціальне страхування, як правило, призводить до зменшення поточного споживання. Ця податкова політика може впливати на рух процентних ставок, пригнічуючи їх та сприяючи прийняттю інвестиційних рішень [9].

Згідно з економетричною моделлю інвестицій, зменшення споживчої вартості капіталу щодо робочої сили має значний і позитивний вплив на корпоративні інвестиції як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі. Історично склалося так, що тимчасові податкові пільги роблять важливий внесок у стимулювання інвестицій та економічної активності під час економічних криз. Зниження податкових ставок та / або податкових основ найвірогідніше призводить до постійного зменшення витрат користувачів та знижує стимул до економічної діяльності [22]. Впливаючи на стимули, податки можуть опосередковано керувати попитом та пропозицією. Наприклад, зниження граничних ставок податку на заробітну плату може спонукати людей працювати більше. Збільшення податку на прибуток може залучити до рядів робочої сили більше низькокваліфікованих працівників. Зниження граничних ставок податку на прибуток від активів (таких як відсотки, дивіденди та приріст капіталу) може стимулювати заощадження. Зниження граничних ставок податку на прибуток від бізнесу може призвести до того, що деякі компанії інвестуватимуть всередині країни, а не за кордон. Податкові пільги для досліджень можуть спонукати до створення нових технологій, які в майбутньому сприятимуть розвитку економіки.

Однак зниження податків також може мати негативні наслідки для пропозиції. Якщо скорочення податків збільшує доходи працівників після оподаткування

ня, деякі робітники можуть обрати менше працювати і більше відпочивати. Цей "ефект доходу" протистоїть "ефекту заміщення", коли нижчі податкові ставки на маржі збільшують фінансову винагороду працюючих. Зниження податків також може сповільнити довгострокове економічне зростання за рахунок збільшення дефіциту бюджету. Коли економіка функціонує таким чином, державні запозичення фінансуються шляхом перенаправлення капіталу, який мав би піти на приватні інвестиції, або за рахунок запозичень у іноземних інвесторів. Таким чином, державні запозичення або витісняють приватні інвестиції, зменшуючи майбутні виробничі потужності відносно того, якими вони могли б бути, або зменшують кількість майбутніх доходів від цих інвестицій для громадян [23].

Всупереч очікуванням деяких спостерігачів, постійне зниження ставки корпоративного податку стимулювало інвестиції, а не стимулювало їх. Причина такого явища пов'язана з тим, як компанії фінансують свої інвестиції та які витрати вони можуть вирахувати із свого оподаткованого доходу. Частково з причин, що пов'язані з податковою системою компанії, як правило, фінансують більшу частину своїх інвестицій за рахунок боргів. Компанії, які позичають для фінансування інвестицій, можуть вирахувати свої процентні витрати. Крім того, компанії можуть вирахувати свої інвестиційні витрати швидше, використовуючи бонусну амортизацію або інші форми прискореної амортизації. Поєднання двох податкових режимів (відрахування відсотків та прискорена амортизація) діє як інвестиційна субсидія. Таким чином вартість податкових зобов'язань зменшується, що робить інвестиції дешевшими. Вартість двох податкових щитів та розмір субсидії збільшуються разом із ставкою корпоративного податку, відтак зменшення ставки корпоративного податку зменшує розмір субсидії та стримує інвестиції [11].

Важливою метою урядів держав є стимулювання економічного зростання та створення робочих місць. Щоб спонукати бізнес інвестувати в свої території, держави конкурують між собою, зменшуючи ставки податку на прибуток підприємств та пропонуючи інші податкові пільги. Для досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року урядам країн із низьким та середнім рівнем доходу потрібно заохочувати прямі іноземні інвестиції у найважливіші державні послуги, інфраструктуру та політику соціального захисту. Податкові системи також мають значний вплив на фізичних осіб та підприємства, впливаючи на їхні доходи, стимули та поведінку.

Групи ділових інтересів є вирішальними суб'єктами формування податкової політики. N. Castaneda стверджує, що централізоване управління та високий рівень інтеграції політики у державницькі процеси роблять групи бізнес-інтересів більш впливовими у процесі формування податкової політики, оскільки вони успішніше блокуватимуть або пом'якшуватимуть податкові реформи, пов'язані з прибутком [12].

Лише половина прямих іноземних інвестицій спрямовується на основний капітал, решта — у нематеріальні активи, такі як брендинг, програмне забезпечення та освіта [24]. Ми погоджуємося з такими науковцями, як Nassar H., Biltagy M., що збільшення інвестицій повинно бути основним завданням для держави, яка має на

меті збільшити рівень життя громадян та сприяти економічному зростанню. Інтенсифікація державних витрат на освіту, охорону здоров'я, знання, дослідження та розробки може розширити людський та основний капітал. Це можливо забезпечити за рахунок національних та міжнародних фондів [25].

Європейський інвестиційний банк інвестував в Україну понад 1 млрд євро лише в 2020 році, в рік найбільшої світової кризи в галузі охорони здоров'я та економіки, і це є другим результатом за обсягом інвестицій в історії діяльності Банку в Україні. Це означає збільшення інвестицій на понад 50% порівняно з 2019 роком. Загальний обсяг інвестицій Європейського інвестиційного банку в Україні досягнув 7,5 млрд євро. У відповідь на кризу, асоційовану з Covid-19, зусилля інвесторів було швидко перенаправлено на боротьбу з пандемією та її економічними наслідками та підтримку швидкого економічного та соціального відновлення України. Крім того, було профінансовано малі та середні підприємства з метою пережити кризу та зберегти робочі місця. Також було інвестовано кошти у відновлення та розвиток інфраструктури, інновації та вдосконалення громадського транспорту та ключових державних послуг, як-от: освіта та поштова служба. У 2020 році із залученням іноземних інвестицій було підтримано 75 малих та середніх підприємств та компаній середнього капіталу, що допомогло зберегти близько 18 500 робочих місць в Україні [26].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження рекомендує розробникам податкової політики забезпечити постійне залучення державних інвестицій не витісняючи приватні. Для цього має бути досягнуто компроміс між державними інвестиціями та вартістю капіталу, оскільки останній є головним фактором, який визначає пропорційну складову інвестицій. Отже, у відсутності тенденції до збільшення приватних інвестицій, політики повинні бути обережними з джерелами фінансування, щоб не викликати збільшення процентної ставки. Національний Банк України повинен здійснювати контроль за частими коливаннями обмінного курсу, оскільки волатильність валютного курсу збільшує невизначеність щодо прибутку від експорту та вартості імпорту, що підвищує рівень інвестиційних ризиків. Нарешті, політики повинні забезпечити залучення глобальних іноземних інвестицій, стимулювати розповсюдження технологій та заохочувати процеси співпраці та обміну досвідом з іноземними колегами, що врешті-решт приведе до залучення приватних інвестицій та покращить добробут споживачів.

З цієї метою необхідно забезпечити зменшення рівня корупції, бюрократизму, кумівства, оскільки це підвищить якість державних інституцій, зменшить інвестиційні витрати, пов'язані з адміністрацією, і стимулюватиме приватні інвестиції. Крім того, надалі слід заохочувати повагу до громадянських свобод. Наприклад, держава має забезпечити неупереджене виконання законів, при цьому впевнившись у їх справедливості та доступності, оскільки такі умови сприяють росту приватних інвестицій. Крім того, необхідно зазначити, що кардинальне зниження податків для інвесторів та використання "офшорної" моделі економіки у довгостро-

ковій перспективі призведе до неминучої економічної стагнації, оскільки низька податкова ставка означає низький рівень надходжень до державного бюджету, навіть попри обсяги інвестованих до економіки коштів.

Література:

1. Подаков Є.С., Савченко М.О. Податкова реформа в контексті інвестиційної привабливості підприємств України. Таврійський науковий вісник. Економічні науки. 2017. Вип. 97. С. 78—86.
2. Кравчук А.О., Ніколюк О.В. Активізація інвестиційних процесів у контексті податкового навантаження національної економіки України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2017. № 4. С. 86—93.
3. Буркинський Б.В., Лайко О.І. Податкові інструменти стимулювання інвестиційного розвитку: світовий досвід та національні реалії. Економічні інновації. 2018. Вип. 66. С. 32—43.
4. Кузнецов К. В. Формування пріоритетів податкового стимулювання іноземних інвестицій в економіку України. Наукові праці НДФІ. 2017. Вип. 1. С. 131—143.
5. Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2020/> (дата звернення: 14.09.2021).
6. Bhasin N., Manocha R. Do bilateral investment treaties promote FDI inflows? Evidence from India. *Vikalpa: The Journal for Decision Makers*. 2016. № 41 (4). P. 275—287.
7. Lynne G. *Metaeconomics*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
8. Plaku D., Hysa E. The impact of tax policies on behavior of Albanian taxpayers. URL: https://www.researchgate.net/publication/338528672_The-Impact-of-Tax-Policies-on-Behavior-of-Albanian-Taxpayerspdf (дата звернення: 14.09.2021).
9. Alves J. The impact of tax structure on investment: an empirical assessment for OECD countries. *Public Sector Economics*. 2019. № 43 (3). P. 291—309.
10. Kim H. Do state taxes play a role in corporate investment decisions? Evidence from interstate investment. Maryland: University of Maryland, 2018.
11. Occhino F. The Effect of the 2017 tax reform on investment. *Economic Commentary*. 2020. № 17. P. 1—5.
12. Castaneda N. Business coordination and tax politics. *Political Studies*. 2016. № 65 (1). P. 122—143.
13. Малахова Ю.А. Планування впливу податкового навантаження на інвестиційну активність вантажних автотранспортних підприємств. Ефективна економіка. 2019. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_10_64 (дата звернення: 14.09.2021).
14. Савіцька С.І. Вплив податкової політики на інвестиційні процеси в Україні. Економічний простір. 2020. № 153. С. 118—122.
15. Мединська Т.В., Руцишин Н.М., Ніконенко У.М. Податкове регулювання інвестиційної діяльності банків України. Бізнес Інформ. 2020. № 11. С. 316—324.
16. Федорчук О.В. Податкові інструменти стимулювання інвестиційної діяльності: державно-управлінський аспект. Ефективність державного управління. 2020. Вип. 3. С. 225—245.
17. Назукова Н.М. Податкове стимулювання інвестицій у контексті інноваційно-орієнтованого економічного зростання: європейський досвід та українські реалії. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 6. С. 14—21.
18. Palenzuela D. Savings and investment behavior in the euro area. *European Central Bank Occasional Paper Series*. 2016. № 167. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbop167.en.pdf> (дата звернення: 14.09.2021).
19. Прямі інвестиції. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5> (дата звернення: 14.09.2021).
20. Goodwin N., Harris J., Nelson J., Rajkarnikar P., Roach B., Torras M. *Microeconomics in context*. Routledge. 2018. №. 646. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429456893/microeconomics-context-neva-goodwin-jonathan-harris-julie-nelson-pratistha-joshi-rajkarnikar-brian-roach-mariano-torras> (дата звернення: 14.09.2021).
21. Phan N., Nguyen M., Hoai H., Bui T. The impact of tax policy on social development in Vietnam. *Management Science Letters*. 2020. № 10. P. 995—1000.
22. Antony J., Klarl T. The implications of automation for economic growth when investment decisions are irreversible. *Economics Letters*. 2020. № 186. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165176519303805?via%3Dihub> (дата звернення: 14.09.2021).
23. Tax policy center. How do taxes affect the economy in the long run? URL: <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/how-do-taxes-affect-economy-long-run> (дата звернення: 14.09.2021).
24. Martin J. Measuring the other half: new measures of intangible investment from the ONS. *National Institute Economic Review*. 2020. № 249. P. 17—29.
25. Nassar H., Biltagy M. Poverty, employment, investment, and education relationships: the case of Egypt. *SAGE Open*. 2017. № 7 (2). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2158244017697156> (дата звернення: 14.09.2021).
26. Sushytska, O. EIB records high investments in Ukraine in 2020: over €1 billion for infrastructure, environment, innovation and post-COVID-19 recovery. *European Investment Bank*. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2021-042-eib-records-high-investments-in-ukraine-in-2020-over-eur1-billion-for-infrastructure-environment-innovation-and-post-covid-19-recovery#> (дата звернення: 14.09.2021).

References:

1. Podakov, E.S., and Savchenko, M.A. (2017), "Tax reform in the context of investment attractiveness of Ukraine", *Tavriyskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky*, vol. 97, pp. 78—86.
2. Kravchuk, A.A., and Nikolyuk, O.V. (2017), "Activation of investment processes in the context of the tax burden of the national economy of Ukraine", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 4, pp. 86—93.
3. Burkyn's'kyi, B.V. (2018), "Tax tools to stimulate investment development: international experience and national realities", *Ekonomichni innovatsii*, vol. 66, pp. 32—43.
4. Kuznetsov, K.V. (2017), "Formation of priorities of tax stimulation of foreign investments in the economy of Ukraine", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 1, pp. 131—143.

5. Ministry of Finance of Ukraine (2021), Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2020/> (Accessed 14 September 2021).
6. Bhasin, N. and Manocha, R. (2016), "Do bilateral investment treaties promote FDI inflows? Evidence from India", *Vikalpa: The Journal for Decision Makers*, vol. 41 (4), pp. 275—287.
7. Lynne, G. (2020), *Metaeconomics*, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland.
8. Plaku, D., and Hysa, E. (2020), "The impact of tax policies on behavior of Albanian taxpayers", Available at: https://www.researchgate.net/publication/33852867-2_The-Impact-of-Tax-Policies-on-Behavior-of-Albanian-Taxpayerspdf (Accessed 14 September 2021).
9. Alves, J. (2019), "The impact of tax structure on investment: an empirical assessment for OECD countries", *Public Sector Economics*, vol. 43 (3), pp. 291—309.
10. Kim, H. (2018), *Do state taxes play a role in corporate investment decisions? Evidence from interstate investment*, University of Maryland, Maryland, USA.
11. Occhino, F. (2020), "The Effect of the 2017 tax reform on investment", *Economic Commentary*, vol. 17, pp. 1—5.
12. Castaneda, N. (2016), "Business coordination and tax politics", *Political Studies*, vol. 65 (1), pp. 122—143.
13. Malakhova Yu. A. (2019), "Planning of influence of tax loading on investment activity of cargo motor transport enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_10_64 (Accessed 14 September 2021).
14. Savitska, S.I. (2020), "Influence of tax policy on investment processes in Ukraine", *Ekonomichniy prostir*, vol. 153, pp. 118—122.
15. Medynska, T.V., Rushchyshyn, N.M., and Nikonenko, V.N. (2020), "Tax fig regulation of investment activities of banks Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 11, pp. 316—324.
16. Fedorchak, O.V. (2020), "Tax instruments of investment activity stimulation: state-administrative aspect", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, vol. 3, pp. 225—245.
17. Nazukova, N.M. (2019), "Tax fig stimulate investment first in the context of innovation-based economic growth: European experience and Ukrainian realities", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 6, pp. 14—21.
18. Palenzuela, D. (2016), "Savings and investment behavior in the euro area", *European Central Bank Occasional Paper Series*, vol. 167, Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbop167.en.pdf> (Accessed 14 September 2021).
19. National Bank of Ukraine (2021), "Direct investment", Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5> (Accessed 14 September 2021) (In Ukrainian).
20. Goodwin, N., Harris, J., Nelson, J., Rajkarnikar, P., Roach, B., and Torras, M. (2018), "Microeconomics in context", *Routledge*, vol. 646, Available at: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429456893/microeconomics-context-neva-goodwin-jonathan-harris-julie-nelson-pratistha-joshi-rajkarnikar-brian-roach-mariano-torras> (accessed 14 September 2021)
21. Phan, N., Nguyen, M., Hoai, H., and Bui, T. (2020), "The impact of tax policy on social development in Vietnam", *Management Science Letters*, vol. 10, pp. 995—1000.
22. Antony, J., and Klarl, T. (2020), "The implications of automation for economic growth when investment decisions are irreversible", *Economics Letters*, no. 186, Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165176519303805?via%3Dihub> (Accessed 14 September 2021).
23. Tax policy center (2020), "How do taxes affect the economy in the long run?", Available at: <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/how-do-taxes-affect-economy-long-run> (Accessed 14 September 2021).
24. Martin, J. (2020), "Measuring the other half: new measures of intangible investment from the ONS", *National Institute Economic Review*, vol. 249, pp. 17—29.
25. Nassar, H., and Biltagy, M. (2017), "Poverty, employment, investment, and education relationships: the case of Egypt", *SAGE Open*, vol. 7 (2), Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/21582440-17697156> (Accessed 14 September 2021).
26. Sushytska, O. (2021), "EIB records high investments in Ukraine in 2020: over €1 billion for infrastructure, environment, innovation and post-COVID-19 recovery", *European Investment Bank*, Available at: <https://www.eib.org/en/press/all/2021-042-eib-records-high-investments-in-ukraine-in-2020-over-eur1-billion-for-infrastructure-environment-innovation-and-post-covid-19-recovery#> (Accessed 14 September 2021).

Стаття надійшла до редакції 29.09.2021 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. О. Шура,

к. е. н., доцент, докторант кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг

ORCID ID: 0000-0001-6734-0550

А. Ю. Шахно,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг

ORCID ID: 0000-0003-0718-0051

І. Г. Поліщук,

к. е. н., доцент кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг

ORCID ID: 0000-0003-0151-8656

А. А. Мамедова,

співзасновник групи компаній "СЕВЕКО" та CEO в ТОВ "Клініка Довіра", м. Кривий Ріг

ORCID ID: 0000-0003-1299-6944

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.18

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

N. Shura,

PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral candidate of the Department of Economics, Organization and Management of Enterprises, Kryvyi Rih National University, Kryvyi Rih

A. Shakhno,

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics, Organization and Management of Enterprises, Kryvyi Rih National University, Kryvyi Rih

I. Polishchuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Organization and Management of Enterprises, Kryvyi Rih National University, Kryvyi Rih

A. Mamedova,

Co-founder of the group of companies "SEVEKO" and CEO in LLC "Clinic of Trust", Kryvyi Rih

ASSESSMENT OF SOCIAL AND LABOR POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

У статті здійснено узагальнення наукових праць з питань формування складових елементів економічного потенціалу. Наведено узагальнені визначення категорій "трудова потенція", "кадрова потенція" та "людська потенція". Обґрунтовано, що людська потенція входить до складу кадрового потенціалу, а кадровий — до складу трудового. Побудовано рейтинг складових трудового потенціалу. Визначено, що найбільш значимими з точки зору проаналізованих науковців є: професійний, кваліфікаційний, організаційний, кадровий, інтелектуальний потенціали. Обґрунтовано важливість оцінки соціального потенціалу поряд із трудовим потенціалом. Наголошено, що при оцінці трудового потенціалу доцільно звертати увагу на культуру соціального й економічного мислення, моральні та етичні якості праці, тобто на усе те, що впливає на поведінку людей у процесі трудової (професійної) діяльності. Тобто оцінці підлягає не трудовий, а соціально-трудова потенція. Наголошено на важливості підвищення рівня самоорганізації персоналу на підприємстві для забезпечення зростання ефективності використання персоналу, покращення морально-психологічного клімату в колективі, зменшення конфліктності та плинності кадрів. Сформовано структуру соціально-трудова потенціалу підприємства. До складу трудового потенціалу включено складові оцінки: наявності та руху персоналу,

його структури; ефективності використання персоналу; кадрової політики; рівня самоорганізації персоналу. До складу соціального потенціалу включено складові оцінки: соціальних показників; благонадійності персоналу. Наведено узагальнені результати оцінки соціально-трудового потенціалу за удосконаленою методикою.

The article summarizes the scientific works on the formation of the constituent elements of potential and economic potential. Ratings of components of potential and economic potential are constructed. The ratings were compared and conclusions were made about the similarity of the studied categories. It is determined that the component of financial potential takes the first place in the rating, and the labor potential takes the second place. The importance of its assessment as part of the economic potential of the enterprise is emphasized. The generalized definitions of the categories "labor potential", "personnel potential" and "human potential" are given. It is substantiated that labor potential is considered a broader concept and, among other things, includes human resources. At the same time, human potential is the narrowest concept and can be considered a component of human resources. The rating of components of labor potential is constructed. It is determined that the most significant from the point of view of the analyzed scientists are: professional, qualification, organizational, personnel, intellectual potentials. The importance of assessing social potential along with labor potential is substantiated. It is emphasized that when assessing labor potential, it is advisable to pay attention to the culture of social and economic thinking, moral and ethical qualities of work, ie to everything that affects the behavior of people in the process of work (professional) activities. That is, not labor, but social and labor potential is subject to assessment. Emphasis is placed on the importance of increasing the level of self-organization of personnel in the enterprise to ensure increased efficiency of personnel use, improve the moral and psychological climate in the team, reduce conflict and staff turnover. The structure of social and labor potential of the enterprise is formed. The composition of labor potential includes components of assessment: the presence and movement of personnel, its structure; efficiency of staff use; personnel policy; level of staff self-organization. The composition of social potential includes components of assessment: social indicators; reliability of staff. The generalized results of the assessment of social and labor potential according to the improved method are given.

Ключові слова: потенціал, економічний потенціал, трудовий потенціал, соціально-трудова потенціал, трудові ресурси, персонал, оцінка.

Key words: потенціал, економічний потенціал, трудовий потенціал, соціально-трудова потенціал, трудові ресурси, персонал, оцінка.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З урахуванням важливості покращення фінансово-економічного становища вітчизняних підприємств на перспективу актуальним вбачається також оцінка їх економічного потенціалу. Останній дозволяє виявити можливості та резерви використання наявних у підприємства ресурсів з максимальною віддачею. Одним із видів використовуваних підприємством ресурсів виступають трудові. Важливість покращення якості їх використання обумовлює більш ґрунтовне вивчення питань, що стосуються не тільки їх формування, але і можливостей раціонального використання. Оскільки трудові ресурси являють собою персонал підприємства з його професійно-кваліфікаційним, фізично-психологічним складом та мотивацією на продуктивну працю, важливо забезпечувати належні соціальні умови праці персоналу, що актуалізує оцінку соціально-

трудова потенціалу на підприємстві та потребує уточнення методичних підходів до такої оцінки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання оцінки економічного, у т.ч. трудового та соціально-трудова потенціалів підприємств є предметом дослідження багатьох науковців. Вагомий внесок до розробки теорії економічного потенціалу внесли такі науковці: О. Балацький, Б. Бачевський, І. Заблудська, Є. Лапін, Є. Попов, О. Решетняк, І. Рєпіна, О. Федонін та ін.

Дослідженню проблем теорії і практики управління трудовими ресурсами присвячені праці учених: Д. Богині, В. Весніна, О. Віханського, Б. Генкіна, В. Дятлова, Й. Завадського, А. Кібанова, А. Колота, А. Шегди, Г. Щекіна та ін.

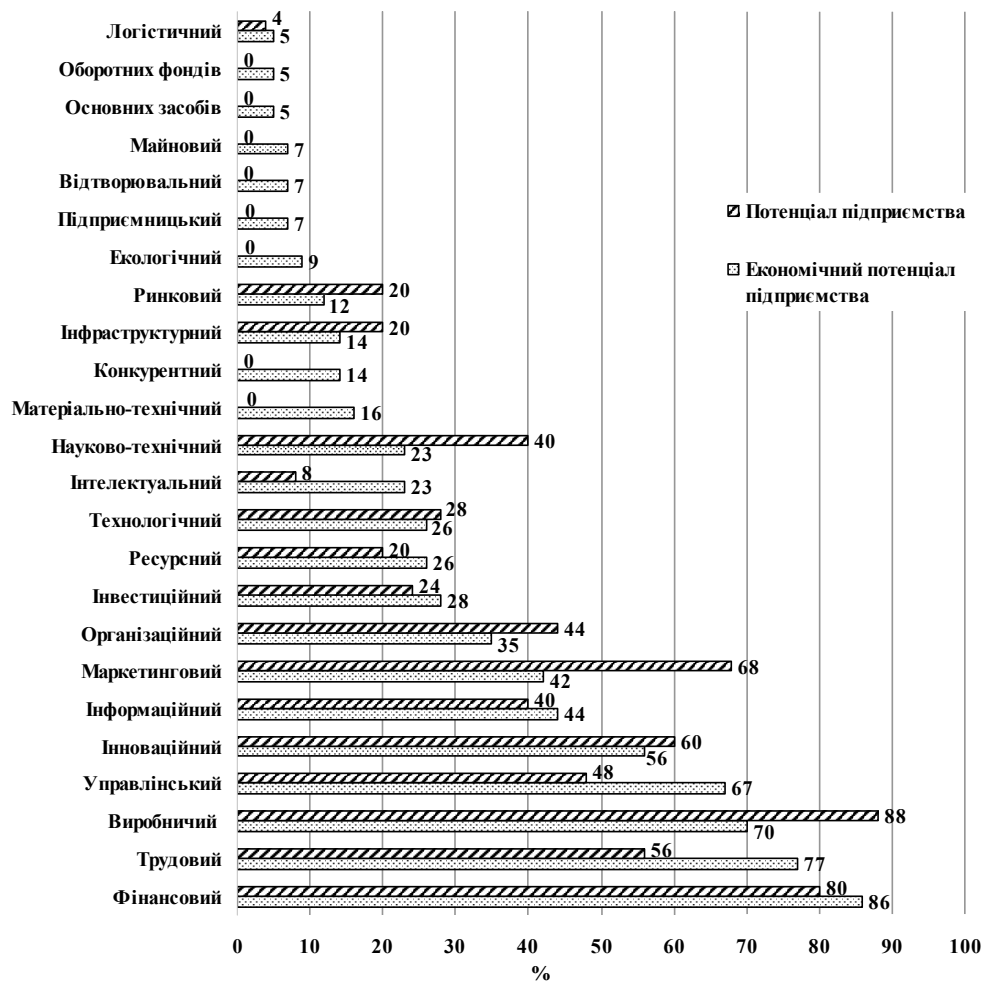

Рис. 1. Співвідношення часток складових елементів потенціалу та економічного потенціалу підприємства, яким віддають перевагу науковці, %

Питання оцінки трудового, у т.ч. кадрового, потенціалу досліджувати: Т. Білорус, Т. Вакарчук, О. Гончар, І. Дашко, М. Долішній, С. Злупко, О. Лапін, Л. Масловська, Д. Мокренко, А. Пивовар, А. Савченко, Р. Чорний та ін.

Проте питання включення соціальної складової до складу трудового потенціалу, зростання рівня її значимості для ефективності діяльності підприємства, а також поглиблення методик оцінки соціально-трудоного потенціалу мають значні резерви для наукового пошуку у цьому напрямі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення доцільності включення соціальної складової трудового потенціалу до відповідної методики оцінки економічного потенціалу підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження численних наукових праць з питань формування та оцінки економічного потенціалу підприємства показало, що вагомим його складовим елементом є трудовий потенціал. Тому передусім доцільно визначити місце та роль трудового потенціалу у системі загального економічного потенціалу підприємства.

Дослідження наукових праць з питань структуризації елементів економічного потенціалу підприємства

показало відсутність єдності думок з цього приводу, що обумовлено цілою низкою причин, а саме: невизначеністю у наукових колах самого визначення економічного потенціалу та галузевими особливостями його побудови, а також науковою плутаниною у структуризації складових елементів потенціалу та економічного потенціалу підприємства. Відповідно, структуризація складових елементів економічного потенціалу підприємства аналогічно формуванню уявлення про його сутність характеризується різноманітністю наукових поглядів та підходів.

У наукових працях економічного напрямку можна зустріти категорії "потенціал підприємства" та "економічний потенціал підприємства". Нами було досліджено роботи 25 науковців щодо структуризації потенціалу підприємства та 43 науковців — економічного потенціалу підприємства. У ході дослідження було проаналізовано якісний склад елементів потенціалу підприємства та економічного потенціалу та зроблено висновок, що низка науковців, досліджуючи потенціал підприємства у загальному його розумінні, мають на увазі саме економічний потенціал, про що свідчить спільність складових елементів, віднесених до складу обох категорій. Зазначена схожість думок науковців проілюстрована нами на рисунку 1.

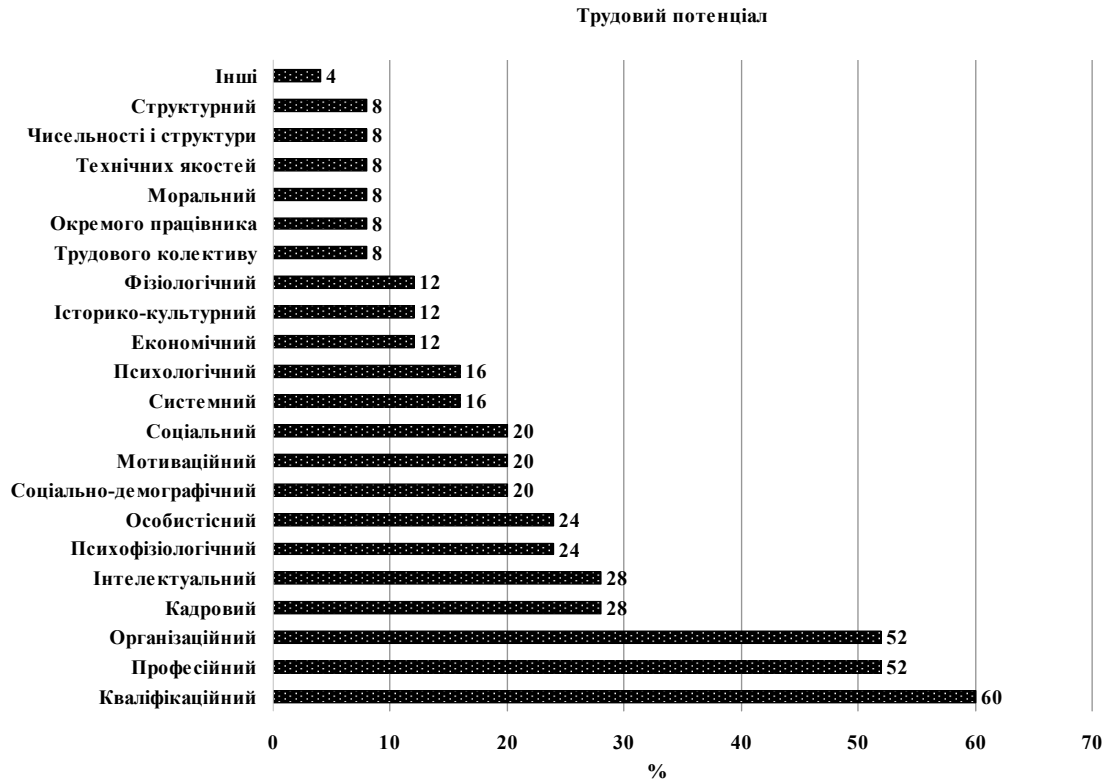

Рис. 2. Частка складових елементів трудового потенціалу підприємства, яким віддають перевагу науковці, %

Отже, найбільшу перевагу у складі економічного потенціалу підприємства науковці віддають фінансовому потенціалу.

На другому місці у складі економічного потенціалу підприємства знаходиться трудовий потенціал, якому надають перевагу 77% науковців. При цьому частина з них визначають його як кадровий потенціал (У. Галицька, Л. Гармидер, А. Ібрагімов, Л. Ібрагімова, М. Каданцева, М. Караваєва, О. Михайлюк, В. Світлична, В. Філіппова та ін.), а інша — як суто трудовий, до складу якого, між іншим, включається кадровий потенціал. Значення трудового потенціалу у складі економічного обумовлене важливістю ефективного використання трудових ресурсів підприємства для забезпечення зростання рівня його потенціалу.

При цьому трудовий потенціал підприємства трактується як: існуючі зараз та передбачувані на перспективу трудові можливості підприємства, що визначаються чисельністю, віковою структурою, професійними, кваліфікаційними та іншими характеристиками персоналу (О. Гончар, Д. Мокренко [4]); міра наявних ресурсів і можливостей підприємства, що формуються у процесі його життєвого циклу та визначаються чисельністю, віковою структурою, професійними та іншими характеристиками персоналу (І. Дашко [5]); сукупність якостей та можливостей працівників, що формує, реалізовує чи акумулює для реалізації в майбутньому резервів праці (Р. Чорний [10]); наявна і можлива в перспективі кількість та якість праці трудового колективу організації, необхідна для виробництва продукції й забезпечення певного рівня матеріальних благ (Л. Масловська, А. Пивовар [8]) та ін.

Свою чергою кадровий потенціал визначається дослідниками як: можливості фахівців відповідно до посадових обов'язків, які у процесі трудової діяльності можуть бути приведені у дію і зумовлені певними цілями, що мають бути досягнуті на даному етапі розвитку організації (А. Савченко [9]); кількісно-якісний склад працівників, а також їх здатність виробляти споживчу вартість в умовах найбільш повного використання робочого часу за наявного рівня організації праці (О. Лапін [7]); наявні та потенційні можливості працівників, їх професійно-кваліфікаційний рівень, особистісні та психологічні якості як цілісної системи (колективу), які можуть бути використані в певний момент часу (Т. Білоус [2]); сукупність здібностей і можливостей фахівців організації забезпечувати її ефективне функціонування (Н. Абдулаєв, Н. Коллойко [1]) та ін.

У дослідженнях науковців, пов'язаних із забезпеченням ефективності діяльності підприємства, знаходимо також поняття людського потенціалу, який, між іншим, визначається як потенціал окремого працівника (людини), що включає сукупність його професійних, фізичних, психологічних та інших якостей [3].

З наведених визначень видно, трудовий потенціал вважається більш ширшим поняттям та, поміж іншим, включає у себе кадровий. Водночас людський потенціал є найбільш вузьким поняттям та може вважатися складовою кадрового.

Складові елементи трудового потенціалу досить різноманітні, проте найбільш значимими з точки зору проаналізованих науковців є: професійний, кваліфікаційний, організаційний, кадровий, інтелектуальний (рис. 2).

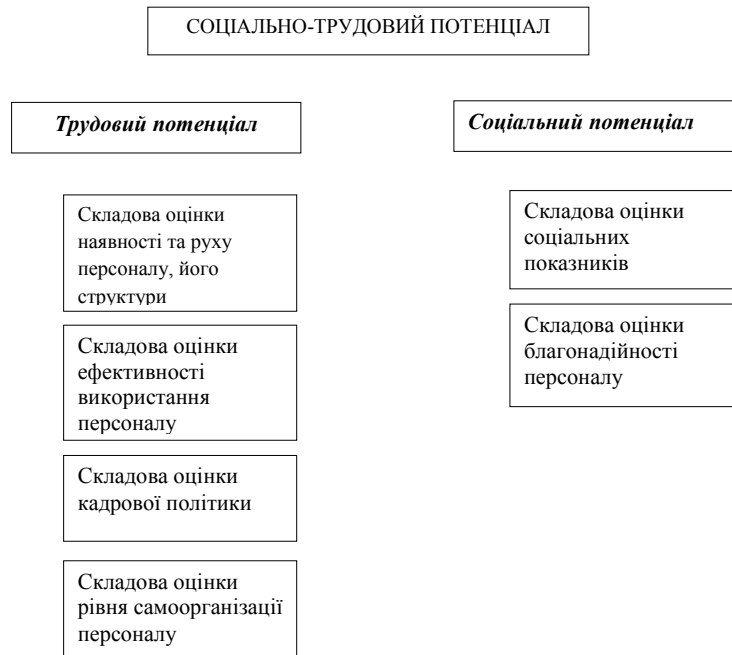

Рис. 3. Авторський підхід до формування складових соціально-трудового потенціалу підприємства

При цьому серед наведених складових трудового потенціалу знаходимо низку таких, що характеризують соціальний аспект використання трудових ресурсів на підприємстві: соціально-демографічний, соціальної забезпеченості, соціальний (біологічний). Крім того, останнім часом все більше уваги науковців зосереджується на питаннях соціальної відповідальності як основоположної категорії при дослідженні ефективності використання праці на підприємстві. Відповідно, робимо ви-

сновок, що хоча науковцями більш досліджено категорію "трудовий потенціал", проте наявні також праці у напрямку його дослідження з урахуванням соціальної складової, тобто формується категорія "соціально-трудовий потенціал". Доцільною у цьому контексті вбачається позиція авторів праці [6], що при оцінці трудового потенціалу доцільно звертати увагу на культуру соціального й економічного мислення, моральні та етичні якості праці, тобто на усе те, що впливає на пове-

Таблиця 1. Характеристика основних складових соціально-трудового потенціалу підприємства за авторською методикою

Складові	Важливість оцінки
ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ	
Складові оцінки наявності та руху персоналу, його структури	Дозволяє проаналізувати динаміку і структуру персоналу підприємства, сформувати якісну оцінку такої динаміки і структури, визначити рівень стабільності динаміки і структури
Складові оцінки ефективності використання персоналу	Дозволяє проаналізувати показники продуктивності та прибутковості роботи персоналу, сформувати якісну оцінку такої ефективності, визначити рівень такої ефективності
Складові оцінки кадрової політики	Проводиться за методикою CAF. Дозволяє визначити якісний рівень ефективності кадрової політики підприємства
Складові оцінки рівня самоорганізації персоналу	Дозволяє визначити моральний настрій персоналу по відношенню до своєї роботи, а також загальний стан настроєності персоналу працювати на благо даного підприємства, підтримуючи надійні та безконфліктні стосунки з іншими членами трудового колективу
СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	
Складові оцінки соціальних показників	Дозволяє визначити стан соціальної захищеності персоналу та турботи власників про організацію праці та дозвілля працівників
Складові оцінки благонадійності персоналу	Проводиться за методикою Midot. Визначає благонадійність персоналу, його безпечність для трудового процесу

Таблиця 2. Оцінка рівня самоорганізації персоналу ПАТ "КЗРК" за авторською методикою

Показники, що оцінюються	Якісна інтерпретація результатів (рівень оцінки)	Бальна оцінка за 5-ти бальною шкалою
Рівень дисципліни	Добрий	4,35
Рівень конфліктності	Задовільний	3,85
Рівень саморозвитку	Добрий	4,15
Рівень комунікабельності	Задовільний	3,85
Інтегральна оцінка	Добрий	4,05

дінку людей у процесі трудової (професійної) діяльності. Тобто оцінці підлягає не трудовий, а соціально-трудовий потенціал.

Дослідження методичних основ оцінки трудового та соціально-трудового потенціалу показало, що методик такої оцінки на сьогодні існує досить багато. При цьому застосування окремих методик іноді не зовсім доцільне в оцінці потенціалу тих чи інших підприємств залежно від їх галузевої належності, масштабів, специфіки діяльності тощо.

Проводячи оцінку соціально-трудового потенціалу, нами було також зроблено висновок, що науковці здебільшого оцінюють трудовий потенціал, вводячи у нього соціальну складову. На нашу думку, це є помилковим, оскільки на сьогодні все більшого значення набуває саме соціальна складова трудового потенціалу, тобто їй варто відводити більшу вагомість при оцінці. Дійсно, соціальний захист персоналу, організація належних умов його праці, організація дозвілля та можливості відносити сили для подальшої роботи — це ті складові, яким у розвинених країнах світу віддають чимало уваги, формуючи цілі комплекси заходів з організації ефективного соціального забезпечення та захисту своїх працівників.

Узагальнення наукових праць з питань структури соціально-трудового потенціалу дозволило сформулювати авторське бачення на таку структуру, яку наведено на рисунку 3.

Отже, окрім загальновідомих складових трудового потенціалу, нами додано до авторської структури складову оцінки рівня самоорганізації персоналу, оскільки наголошено на важливості підвищення рівня самоорганізації персоналу на підприємстві для забезпечення зростання ефективності використання персоналу, покращення морально-психологічного клімату в колективі, зменшення конфліктності та плинності кадрів.

Більш розгорнута характеристика складових соціально-трудового потенціалу на основі розробленого авторського бачення до такої структури наведена у таблиці 1.

Отже, оцінку поділено на дві складові, кожна з яких представлена відповідними складовими оцінки потенціалу.

З урахуванням наведених складових оцінки здійснено оцінку соціально-трудового потенціалу на ПАТ "КЗРК".

У таблиці 2 нами розраховано складову оцінки рівня самоорганізації персоналу.

З урахуванням наведених складових оцінки здійснено оцінку соціально-трудового потенціалу на ПАТ "КЗРК". Результати узагальненої оцінки соціально-трудового потенціалу за запропонованою методикою та їх порівняння із базовою методикою наведено у таблиці 3.

З наведених даних видно, що за запропонованою методикою отримано дещо менший рівень оцінки соціально-трудового потенціалу, що вказує на важливість урахування рівня самоорганізації персоналу у складі

Таблиця 3. Порівняння результатів оцінки соціально-трудового потенціалу ПАТ "КЗРК" за базовою та запропонованою методиками

Напрями оцінки соціально-трудового потенціалу	Базова методика		Запропонована методика	
	Бальна оцінка	Рівень оцінки	Бальна оцінка	Рівень оцінки
Оцінка трудових показників	3,66	Задовільний, наближений до доброго	3,66	Задовільний, наближений до доброго
Оцінка соціальних показників	4,61	Добрий, наближений до відмінного	4,61	Добрий, наближений до відмінного
Оцінка кадрової політики за методикою САФ	3,89	Задовільний, наближений до доброго	3,89	Задовільний, наближений до доброго
Оцінка благонадійності персоналу за методикою компанії Midot	4,29	Добрий, наближений до задовільного	4,29	Добрий, наближений до задовільного
Оцінка рівня самоорганізації персоналу	-	-	4,05	На межі задовільного та доброго
Усереднена оцінка	4,11	На межі задовільного та доброго	4,08	На межі задовільного та доброго

такої оцінки для уточнення результатів. При цьому також зроблено висновок, що підвищення рівня самоорганізації персоналу дозволить підвищити рівень соціально-трудового потенціалу загалом.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у процесі формування елементного складу трудового потенціалу важливо також урахувати соціальну складову використання персоналу, тобто мова має йти не про трудовий, а про соціально-трудовий потенціал. У процесі оцінки трудової складової потенціалу доцільно оцінювати рівень самоорганізації персоналу. Проведені у дослідженні розрахунки соціально-трудового потенціалу за уточненою методикою надали відносно менші результати по досліджуваному підприємству, що вказує на штучну завищеність оціночного рівня соціально-трудового потенціалу без урахування рівня самоорганізації персоналу.

Перспективою подальших досліджень визначено вивчення можливостей інтеграції розрахованого рівня соціально-трудового потенціалу до методики інтегральної оцінки економічного потенціалу підприємств.

Література:

1. Абдулаев Н.А., Колойко Н.А. Оценка стоимости предприятия (бизнеса): учеб. пособ. Москва: изд-во "Эксперт", 2000. 352 с.
2. Білорус Т.В. Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства: монографія. Ірпін: Національна академія ДПС України, 2007. 174 с.
3. Вакарчук Т.С. "Людський потенціал" та "людський капітал": порівняльна характеристика. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2014. № 1 (76). С. 62—67.
4. Гончар О.І., Мокренко Д.С. Формування трудового потенціалу в сучасних умовах господарювання. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 2. Т. 2. С. 78—80.
5. Дашко І.М. Теоретичні аспекти трудового потенціалу підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 14. С. 47—49.
6. Долішній М.І., Злупко С.М. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика: кол. монографія. Київ: Наукова думка. 1994. 263 с.
7. Лапин Е.В. Экономический потенциал предприятия: монография. Сумы: ИТД "Университетская книга". 2002. 310 с.
8. Масловська Л.Ц., Пивовар А.М. Соціально-економічна сутність і структура трудового потенціалу сільськогосподарського підприємства. Агросвіт. 2013. № 2. С. 11—16.
9. Савченко А.Ю. Оцінка кадрового потенціалу в мінливих умовах зовнішнього середовища. Управління розвитком. 2012. № 13. С. 21—23.
10. Чорний Р.С. Теоретико-методологічні аспекти дослідження трудового потенціалу у світлі дискурсу праці. Регіональна економіка. 2011. № 2. С. 128—136.

References:

1. Abdulaev, N. A. and Koljko, N. A. (2000), Ocenka stoimosti predpriyatija (biznesa) [Assessment of the value of an enterprise (business)], Jekljus, Moscow, Russia.

2. Bilorus, T. V. (2007), Stratehichne upravlinnia kadrovym potentsialom pidpriemstva [Strategic management of human resources of the enterprise], Natsional'na akademiia DPS Ukrainy monohrafiia, Irpin', Ukraine.

3. Vakarchuk, T. S. (2014), "'Human potential" and "human capital": a comparative characteristic", Derzhava ta rehiony, Seriia: Ekonomika ta pidpriemnytstvo, vol. 1 (76), pp. 62—67.

4. Honchar, O. I. and Mokrenko, D. S. (2014), "Formation of labor potential in modern economic conditions". Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, Ekonomichni nauky, vol. 2, part 2, pp. 78—80.

5. Dashko, I. M. (2012), "Theoretical aspects of the labor potential of the enterprise", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 14, pp. 47—49.

6. Dolishnij, M. I. and Zlupko, S. M. (1994), Sotsial'no-trudovyy potentsial: teoriia i praktyka [Socio-labor potential: theory and practice], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

7. Lapin, E. V. (2002), Jekonomicheskij potencial predpriyatija [The economic potential of the enterprise], Universitetskaja kniga, Sumy, Ukraine.

8. Maslovs'ka, L. Ts. and Pyvovar, A. M. (2013), "Socio-economic essence and structure of labor potential of agricultural enterprise", Ahrosvit, vol. 2, pp. 11—16.

9. Savchenko, A. Yu. (2012), "Assessment of human resources in changing environmental conditions", Upravlinnia rozvytkom, vol. 13, pp. 21—23.

10. Chornyj, R. S. (2011), "Theoretical and methodological aspects of the study of labor potential in the light of labor discourse", Rehional'na ekonomika, vol. 2, pp. 128—136.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2021 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Назаренко,
д. е. н, професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0001-7546-174X
Ю. А. Горшкова,
магістрантка кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0002-9364-2445

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.25

МІСІЯ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ В ПРОЦЕСІ ОЦІНКИ БАЛАНСУ ПІДПРИЄМСТВА

O. Nazarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting
and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy
Y. Horshkova,
Master's student of the Department of Accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy

THE MISSION OF FINANCIAL ANALYSIS IN THE PROCESS OF ASSESSING THE BALANCE SHEET OF THE ENTERPRISE

У складних умовах сучасної ринкової економіки процес управління фінансово-господарською діяльністю підприємства потребує гнучкої системи прийняття рішень. В основі цієї системи лежить комплексна оцінка фінансового стану на основі балансу, що визначає його рівень, дозволяє дослідити динаміку комплексних показників, порівняти їх з аналогічними показниками інших підприємств і розробити заходи з поліпшення фінансового стану. Попри велику кількість праць, у більшості наукових роботах аналіз балансу та визначення фінансової стійкості суб'єкта господарювання вивчаються окремо, тому важко об'єктивно оцінити справжній фінансовий стан компанії, і можливість банкрутства потрібно розраховувати окремо.

Метою статті є обґрунтування місії фінансового аналізу в процесі оцінки показників балансу підприємства, а саме вивчити сучасні методи аналізу та вдосконалити їх для поліпшення фінансової безпеки господарюючого суб'єкта.

У ході дослідження розглянуто методику поетапної організації аналізу балансу для визначення фінансової безпеки господарюючого суб'єкта та формулювання заходів щодо подолання кризи у системі управління фінансово-господарською діяльністю.

Ретельний аналіз показників балансу за звітний період є невід'ємною частиною антикризового управління для поліпшення фінансової безпеки підприємства.

У статті було доведено, для ефективності та дієвості функціонування механізму антикризового управління, система аналізу показників балансу потребує детального опрацювання теоретичних регламентів та структурних елементів її методології.

In the complex conditions of a modern market economy, the process of managing the financial and economic activities of the enterprise requires a flexible decision-making system. This system is based on a comprehensive assessment of the financial condition on the basis of the balance sheet,

which determines its level, allow you to explore the dynamics of complex indicators, compare them with similar indicators of other enterprises and develop measures to improve financial condition. Despite a large number of papers, most research papers analyze the balance sheet and determine the financial stability of the entity separately, so it is difficult to objectively assess the true financial condition of the company, and the possibility of bankruptcy must be calculated separately.

The purpose of the article is to substantiate the mission of financial analysis in the process of assessing the balance sheet of the enterprise, namely to study modern methods of analysis and improve them to improve the financial security of the business entity.

The article considers the method of step-by-step organization of balance sheet analysis to determine the financial security of the business entity and the formulation of measures to overcome the crisis in the management system of financial and economic activities.

Careful analysis of balance sheet indicators for the reporting period is an integral part of crisis management to improve the financial security of the enterprise.

The article proved that for the efficiency and effectiveness of the crisis management mechanism, the system of analysis of balance sheet indicators requires detailed elaboration of theoretical regulations and structural elements of its methodology.

Ключові слова: бухгалтерський баланс, агрегований баланс, загальний баланс, аналіз фінансової стабільності, ліквідність, рентабельність, антикризовий менеджмент.

Key word: balance sheet, aggregate balance sheet, general balance sheet, analysis of financial stability, liquidity, profitability, crisis management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За сучасних бізнес-умов, процес управління фінансово-господарською діяльністю підприємства потребує гнучкої системи прийняття рішень. В основі цієї системи лежить комплексна діагностика фінансового стану на основі балансу.

Основною проблемою процесу створення заходів, що дають можливість комплексно оцінити економічні показники діяльності за допомогою балансу, є складна адаптація підприємств до ринкової економіки.

У процесі дослідження використовуються такі методи: логічний аналіз для вивчення існуючих методів аналізу балансу в теорії та практиці; порівняння та дедуктивний аналіз — для порівняння показників фінансового стану для з'ясування причин незадовільного стану об'єктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема методології формування Звіту про фінансовий стан, його форми та змісту розглядалася в працях багатьох вчених, таких як Белов В. Д., Вейцман Р. Я., Лунський М. С. Ці дослідники вважають, що баланс є основою бухгалтерського обліку.

Теоретичне дослідження балансу, як частини методу бухгалтерського обліку здійснювали багато українських учених, а саме: Чижевська Л. В., Даньків Й. Я., Сопко В. В.

Значна кількість науковців розглянула особливості аналізу в комплексі методів дослідження для збалансування фінансового становища підприємств. Зокрема, визначили сутність та фактори, що впливають на фінансову стійкість суб'єкта господарювання. Вплинули на це, наукові роботи Донцової Л. В., Базаржанова Д. Б. Дослідження сутності та складових концепції фінансової стабільності у свої роботах представили Цал-Цалко Ю. С., Петряєва З. Ф.

Сайфулін Р. С. та Шеремет А. Д. присвятили свої праці пошуку та розробці найбільш ефективного методу оцінки фінансового стану компанії. Дослідженням та розробці кращих методів аналізу фінансової стабільності в контексті визначення можливостей фінансової загрози господарюючому суб'єкту присвячено наукові дослідження Мец В. О., Галенко О. М.

Попри велику кількість праць, у більшості наукових робіт аналіз балансу та визначення фінансової стійкості підприємства вивчаються окремо, тому важко об'єктивно оцінити справжній фінансовий стан компанії, і можливість банкрутства потрібно розраховувати окремо.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування місії фінансового аналізу в процесі оцінки показників балансу підприємства, а саме вивчити сучасні методи аналізу та вдосконалити їх для поліпшення фінансової безпеки господарюючого суб'єкта.

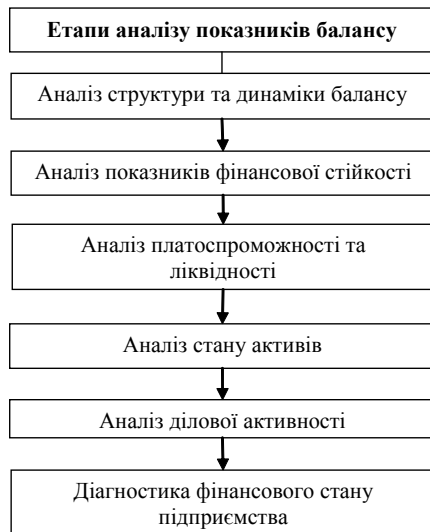

Рис. 1. Етапи аналізу показників балансу підприємства

Джерело: побудовано авторами.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Наразі економічні труднощі країни спричиняють погіршення фінансового стану та навіть банкрутство бізнес-суб'єктів. Щоб вижити, сучасні підприємства повинні швидко адаптуватися до поточних ринкових умов, негайно реагувати на будь-які зміни на ринку та постійно шукати більш ефективні методи корпоративного управління.

Фундаментально нові методи оцінки фінансового стану компаній можуть допомогти підвищити ефективність антикризових заходів та спонукатимуть керівництво до прийняття ефективніших управлінських рішень.

Фінансовий аналіз займає одне з основних місць у розробленні заходів щодо подолання кризи, найважливішим з яких є оцінка та аналіз Звіту про фінансовий стан суб'єкта, що господарює. Ось чому існує нагальна потреба вивчити сучасні методи аналізу балансу та вдосконалити їх для поліпшення фінансового становища підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Баланс виступає джерелом актуальної інформації про фінансовий стан компанії. Його дослідження можна проводити як на класичному, так і на спеціально агрегованому аналітичному балансі. Для більш об'єктивної оцінки ліквідності статей, аналіз слід розділити на кілька етапів.

У процесі вивчення динаміки статей балансу необхідно визначити найважливіші їх групи та порівняти результати з динамікою надходжень коштів від продажу (реалізації) товарів, робіт та послуг [6, с. 36].

Процес аналізу фінансової звітності являє собою перевірки всіх її форм, включаючи примітки, пояснювальні записки та загальні аудиторські висновки.

Основною метою аналізу балансу є виявлення "слабких" статей та відстеження їх динаміки. Існування "вузького місця" в основному покаже, що ефективність діяльності підприємства низька, а також, поганий фінан-

совий стан впродовж періоду дослідження. Фінансова ситуація, що склалася через незадовільну роботу, свідчить про наявність кредиторської заборгованості, прострочену позику, непокриті збитки.

Наявність даних проблем, акцентує увагу стейкхолдерів звітної інформації на присутності серйозних недоліків в роботі господарюючого суб'єкта. Повторення проблем впродовж кількох звітних періодів може сигналізувати про значне погіршення фінансового становища підприємства. Індикаторами присутності помилок в управлінні бізнесом виступають: штрафи, прострочена дебіторська заборгованість, негативний грошовий потік, заборгованість, списана на фінансовий результат та інші.

Першочергово відбувається визначення структури та динаміки балансу. Під час аналізу порівнюються та обчислюються темпи зростання груп статей балансу, які є найбільш важливими та зіставляють їх з динамікою доходу від продажів. На даному етапі рекомендується використати вертикальний аналіз, що дасть можливість виявити структурне зростання та питому вагу статей активу та пасиву балансу господарюючого суб'єкта.

Для ефективної оцінки показників балансу підприємства аналіз балансу слід розділити на етапи (рис. 1).

Баланс вважається "здоровим", якщо відповідає критеріям наведеним нижче:

- грошові кошти та їх еквіваленти зростають у кінці періоду щодо початку звітного періоду, швидкість їх зростання більша, ніж рівень інфляції, але не більше, ніж темпи зростання виручки;
- оборотні активи демонструють позитивну динаміку зростання у рівних умовах по відношенню до темпів зростання необоротних активів та поточних зобов'язань;
- частина власного капіталу у валюті балансу перевищує показник 50%;
- кредиторська заборгованість відповідає за обсягом дебіторській заборгованості;
- у балансі відсутня сума непокритих збитків [5, с. 88].

Існує два показники фінансової стабільності: абсолютний та відносний. Абсолютні показники характеризуються наявністю чистих активів, чистого оборотного капіталу та власних оборотних активів. Відносний показник — це позитивне співвідношення фінансової структури капіталу [2, с. 105].

Основні показники, які використовуються в процесі аналізу фінансової стійкості господарюючого суб'єкта, представлені на рисунку 2.

Динаміка власного оборотного капіталу свідчить про те, наскільки підприємство забезпечено власними коштами. Рівень чистого оборотного капіталу розраховується на основі різниці між поточними активами компанії та короткостроковими зобов'язаннями.

Якщо чистий оборотний капітал перевищує оптимальний рівень, це свідчить про неефективну політику управління компанією щодо використання ресурсів. Недостатній чистий оборотний капітал вказує на те, що господарюючий суб'єкт не в змозі своєчасно погасити короткострокові зобов'язання і в майбутньому стикнеться з загрозою банкрутства.

Резерв чистих активів показує, що підприємство має можливість сплачувати свої зобов'язання. Сума чистих активів розраховується на основі балансу за звітний період, що дозволяє бути в курсі динаміки розвитку господарюючого суб'єкта.

Коефіцієнт фінансової незалежності або автономності — це показник, який вимірює частку капітальних вкладень у загальному обсязі інвестицій суб'єкта господарювання та обчислюється як відношення власного капіталу до балансу. Цей показник вказує на ступінь незалежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування. Значення має бути більше ніж 0,5.

Коефіцієнт фінансової залежності є оберненим до показника фінансової автономії. Нормативне значення якого повинно бути менше 2. Якщо показник має тенденцію до зниження, це вважається позитивним явищем [6, с. 39—40].

Забезпеченість власними засобами розраховується на основі відношення власних оборотних засобів до вартості запасів компанії. Нормальне значення показника, яке перевищує 0,1. Це свідчить про те, що підприємство надало власний оборотний капітал, необхідний для підтримки фінансової стабільності.

Показник маневреності представляє собою відношення оборотних засобів до загального капіталу. Нормальний рівень зазначеного показника повинен перевищувати 0,5. Цей індикатор вказує на частку власних коштів, які інвестуються в найбільш динамічні активи.

На наступному етапі аналізу, визначається ліквідність та платоспроможність статей балансу підприємства. Аналіз ліквідності може бути різним, коефіцієнт враховує оборотну групу активів, які характеризується різним ступенем ліквідності. Для того щоб визначити ліквідність балансу, необхідно порівняти підсумки відповідних груп активів та пасивів.

Сучасний фінансовий аналіз в Україні має деякі відмінності від аналізу зовнішньо-фінансової та економічної діяльності за кордоном. Це пояснюється тим, що формування ринкових відносин в Україні почалось пізніше ніж у країнах Заходу.

Крім того, корисно проаналізувати стан активів підприємства. На основі показників балансу існує можливість щодо вивчення складу, структури та ефективності використання оборотних та необоротних активів. Характеристиками стану активу виступають рентабельність та швидкість обігу.

Аналіз господарської діяльності підприємств проводиться за рівнем ефективності використання ресурсів (ефективність капіталу, рентабельність, продуктивність праці тощо). Найвагомішими індикаторами виступають оборотність активів та капіталу.

Завершальним етапом аналізу балансу є діагностичка індикаторів економічного стану господарюючого суб'єкта. У більшості випадків фінансове становище

Рис. 2. Система показників для цілей аналізу фінансової стійкості підприємства

Джерело: узагальнено авторами.

визначається методом оцінки можливості відновлення платоспроможності та використання дискримінантних математичних моделей можливості банкрутства. Для цього обчислюють коефіцієнт поточної ліквідності та коефіцієнт забезпеченості оборотними засобами.

Під час побудови моделі ймовірності банкрутства, для виявлення негативних тенденцій у балансі та отримання критичного значення, суб'єкт підприємницької діяльності повинен оперативно реагувати та запровадити ряд антикризових заходів для покращення фінансового стану. Періодичний аналіз балансу та формулювання антикризових рекомендацій слід проводити в комплексі.

Інструментами для суттєвого покращення фінансового стану можуть стати такі дії:

- зниження собівартості виробництва;
- контроль видів витрат по центрах відповідальності;
- оптимізація бази оподаткування;
- інкасація дебіторської заборгованості;
- оптимізація грошового потоку;
- запровадження нових методів розрахунку з контрагентами.

Звичайно, перелік антикризових інструментів далеко не вичерпний, адже кожен господарюючий суб'єкт розробляє антикризові заходи, на основі власних показників балансу та інших звітів [1, с. 57].

Для поліпшення фінансової безпеки підприємства необхідно здійснити такі кроки:

- 1) побудова моделі вірогідності банкрутства надає можливість створення основи для формулювання рекомендацій щодо подальшої роботи підприємства;
- 2) постановка мети та дерева цілей для антикризового управління (основною метою має бути фінансова стабільність);
- 3) визначення центрів, які несуть відповідальності за впровадження антикризових заходів;
- 4) виявлення часового потенціалу;
- 5) аналіз наявних та залучення нових ресурсів для поліпшення фінансової безпеки підприємства;

6) формулювання та контроль запроваджень та нововведень, які покращать фінансове становище господарюючого суб'єкта;

7) створення системи профілактичних заходів, що дасть можливість запобігти новій фінансовій кризі для компанії.

Ці кроки допоможуть підприємству подолати кризу, але завжди рекомендується створити загальну систему всередині, яка поєднуватиме функції аналізу та формулюватиме антикризові заходи на основі досліджень даних звітності суб'єкта підприємницької діяльності щодо запобігання кризовим явищам.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Ретельний аналіз показників балансу за звітний період виступає невід'ємною частиною управління господарюючим суб'єктом, який дасть можливість поліпшити фінансову безпеку. Рекомендується поетапно аналізувати баланс та групувати показники, щоб найбільш об'єктивно визначити можливість фінансової загрози. Проведений аналіз показників та коефіцієнтів дозволяє оцінити ефективність роботи суб'єкта господарювання за певний період та встановити модель ймовірності фінансової небезпеки, а також сформулювати ряд антикризових заходів для покращення фінансового стану.

Конструктивний підхід до оздоровлення підприємства передбачає повну взаємодію аналітичних та стратегічних підрозділів, які повинні швидко формулювати антикризові заходи з урахуванням результатів аналізу балансу.

Відповідно, для ефективності та дієвості функціонування механізму антикризового управління, система аналізу показників балансу потребує детального опрацювання теоретичних регламентів та структурних елементів її методології.

Література:

1. Галенко О.М. Зміст та поняття аналізу фінансового стану при банкрутстві та санації. Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. К., 2007. Вип. 7. С. 57—60.
2. Данильчук І.В. Сутність фінансового стану підприємства та пошук управлінських рішень щодо забезпечення його ефективності. Економічний вісник університету: збірник наукових праць. 2011. № 17/2. С. 105—108.
3. Мартинюк М.А. Методика аналізу бухгалтерського балансу як складова антикризового управління на підприємстві. Херсон. Вісник ХДУ. Серія Економічні науки. 2014. № 9/1. С. 192—195.
4. НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності". Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73: <https://cutt.ly/bEWMcMX> (дата звернення 27.09.2021 р.).
5. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання. Тернопіль. Економічна думка, 2009. С. 227.
6. Тігова Т.М., Селіверстова Л.С., Процюк Т.Б. Аналіз фінансової звітності. К.: Центр навчальної літератури, 2012. С. 268.

References:

1. Halenko, O. M. (2007), "The content and concept of analysis of financial condition in bankruptcy and reorganization", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 7, pp. 57—60.
2. Danilchuk, I.V. (2011), "The essence of the financial condition of the enterprise and the search for management solutions to ensure its efficiency", *Ekonomichnyj visnyk universytetu: Zbirnyk naukovykh prats*, vol. 17/2, pp. 105—108.
3. Martyniuk, M. A. (2014), "Methods of balance sheet analysis as a component of crisis management in the enterprise", *Visnyk KhDU. Seriya Ekonomichni nauky*, vol. 9/1, pp. 192—195.
4. Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "Accounting Regulation (Standard) 1 "General Financial Reporting Requirements", available at: <https://cutt.ly/bEWMcMX> (Accessed 27 September 2021).
5. Popovich, P. Ya. (2009), *Ekonomichnyj analiz diial'nosti sub'iektiv hospodariuvannia* [Economic analysis of business entities], *Ekonomichna dumka*, Ternopil, Ukraine.
6. Tigova, T. M., Seliverstova, L. S. and Protsyuk, T. B. (2012), *Analiz finansovoi zvitnosti* [Analysis of financial statements], Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Т. О. Меліхова,
д. е. н., професор, завідувач кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

О. В. Климова,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0001-5154-7493

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.30

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ СПИСАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ КОНТРОЛЮ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОВЕДЕННЯ РЕВІЗІЇ

Т. Melikhova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing,
Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

О. Klymova,
Master's student of the Department of Accounting and Auditing, Engineering Educational
and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

ADEQUATE AREA OF INTERNAL CONTROL OVER THE WRITE-OFF OF THE MAIN BUDGETARY INSTALLATIONS FOR THE IMPROVEMENT OF THE QUALITY OF CONTROL AND EFFICIENCY OF THE REVISION

У сучасних умовах для бюджетних установ важливо правильно вести облік вибуття основних засобів, оскільки від правильного відображення в їх обліку залежить відсутність помилок. Особливо варто звернути увагу на основні засоби, в складі яких є дорогоцінні метали. Морально застаріли або непридатні до подальшої експлуатації основні засоби потрібно своєчасно списувати та знімати об'єкти з обліку. Списання основних засобів може відбутися з причин, які не залежать від установи, а саме: унаслідок стихійного лиха, аварії або крадіжки.

Метою роботи є удосконалення обліку та внутрішнього контролю списання основних засобів бюджетних установ для підвищення якості контролю та ефективності проведення ревізії.

Метою внутрішнього контролю списання основних засобів є встановлення наявності, законності, правильності, відповідності здійснених операцій з вибуття основних засобів бюджетних установ і правильності їх відображення в обліку та звітності.

Завданнями проведення внутрішнього контролю списання основних засобів є: проведення інвентаризації основних засобів; дослідження реального стану основних засобів; перевірка наявності первинних документів з обліку списання основних засобів; перевірка правильності списання основних засобів, які містять дорогоцінні метали; перевірка правильності відображення в обліку списання основних засобів.

Удосконалення методичних підходів до внутрішнього контролю списання основних засобів включає розроблення таких документів: анкети внутрішнього контролю, загального плану внут-

рішнього контролю, програми внутрішнього контролю, робочих документів внутрішнього контролю, а саме: дослідження реального стану основних засобів; перевірка наявності первинних документів та правильності списання основних засобів, які містять дорогоцінні метали, а також відображення їх в обліку. Це допоможе вчасно виявити порушення, підвищити якість внутрішнього контролю бюджетної установи та проведення ревізії державною аудиторською службою.

It is important for the modern minds for the budgetary to correctly conduct the range of the main tasks, so as to the correct representation in their area there is a lot of pardons. Especially it will be great for the main reason, in warehouses such as expensive metal. Morally obsolete, or not prior to further exploitation, the main ones are needed to quickly write off and know about information from the field. The write-off of the main factors can be seen for reasons, such as not to lie down, but only from the inheritance of spontaneous dashing, accidents or stealing.

By means of work is more detailed control and internal control over the write-off of the main budgetary installations for improving the quality of control and efficiency of the revision.

By means of internal control of the writing off of the main factors is establishment of the obviousness, legality, correctness, and indications of the operational operations from the basis of the basic functions of the budgetary settings and the correctness of the image in the context of that sensitivity.

By the supervisors of the internal control of the vibration of the main functions is the real camp of the main tasks; revision of the appearance of the original documents in the context of the writing off of the main documents; revision of the correctness of the write-off of the main problems, which are to replace the expensive metal; revision of the correctness of the image in the context of the writing off of the main parameters.

Adequate methodical approaches to internal control, writing off of the main features, including breaking up offensive documents: an internal control questionnaire, an internal control plan, an internal control program, working documents of the internal control, and the main Reconsideration of the obviousness of the original documents and the correctness of the writing off of the main factors, such as revealing expensive metal, as well as displaying them in the field. It is also possible to fix the problem at any time, to adjust the quality of the internal control of the budgetary establishment and to carry out the revision by the sovereign audit service.

Ключові слова: аудит, основні засоби, внутрішній контроль, списання, анкета, загальний план, програма перевірки, робочий документ.

Key words: audit, basic work, internal control, write-off, questionnaire, home plan, revision program, working document.

ВСТУП

У сучасних умовах для бюджетних установ важливо правильно вести облік вибуття основних засобів, оскільки від правильного відображення в їх обліку залежить відсутність помилок. Особливо варто звернути увагу на основні засоби, в складі яких є дорогоцінні метали. Морально застаріли або непридатні до подальшої експлуатації основні засоби потрібно своєчасно документально списувати та знімати об'єкти з обліку. Списання основних засобів може відбутися з причин, які не залежать від установи, а саме: унаслідок стихійного лиха, аварії або крадіжки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемні питання обліку та внутрішнього контролю основних засобів розглянуті у наукових працях багатьох вітчизняних вчених, серед яких такі: Гордієнко Н.І., Давидов Г.М., Іванова Н.А., Карпенко М.Ю., Кулаковсь-

ка Л.П., Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Піча Ю.В., Савченко В.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Проте саме питання списання основних засобів бюджетних установ з цієї теми розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є удосконалення обліку та внутрішнього контролю списання основних засобів бюджетних установ для підвищення якості контролю та ефективності проведення ревізії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою внутрішнього контролю списання основних засобів є встановлення наявності, законності, правильності, відповідності здійснених операцій з вибуття основних засобів бюджетних установ і правильності їх відображення в обліку та звітності.

Таблиця 1. Анкета внутрішнього контролю вибуття основних засобів

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Як часто в установі проводять списання основних засобів: - раз на рік; - два рази на рік; - щомісячно; - щоквартально				
2	Коли проводять списання основних засобів: - перед складанням річної фінансової звітності; - по мірі необхідності				
3	Чи проводились у цьому звітному періоді списання основних засобів, у складі яких є дорогоцінні метали?				
4	Як працюємо з підприємством співпрацюємо при списанні основних засобів, в складі яких є дорогоцінні метали: - укладено договір; - обираємо при необхідності нового				
5	На яку суму списання основних засобів виїжджає Ваше підприємство: - на будь-яку; - більше 20 000; - більше 50 000				
6	Які первинні документи використовуються при списанні основних засобів: - інвентарна картка обліку основних засобів; - акт приймання-передачі основних засобів; - акт на списання основних засобів; - внутрішні документи, розроблені підприємством?				
7	Хто у Вашій установі приймає рішення про списання основних засобів: - керівник; - бухгалтер; - матеріально-відповідальна особа?				
8	Хто у Вашій установі оформлює документи на списання основних засобів: - керівник; - бухгалтер; - матеріально-відповідальна особа?				

Завданнями проведення внутрішнього контролю списання основних засобів є: проведення інвентаризації основних засобів; перевірка наявності первинних документів з обліку списання основних засобів; перевірка правильності списання основних засобів, які містять дорогоцінні метали; перевірка правильності відображення в обліку списання основних засобів.

Анкету внутрішнього контролю списання основних засобів подано в таблиці 1. У програмі внутрішнього контролю списання основних засобів відображено основні процедури для вирішення найважливіших завдань перевірки.

Наступним етапом після попереднього планування та проведення анкетування із зазначеної теми, аудитор приступає до розробки загального плану внутрішнього контролю вибуття основних засобів (табл. 2). План внутрішнього контролю вибуття основних засобів містить характер, час та обсяг процедур, які будуть здійснені для отримання доказів.

Програма внутрішнього контролю списання основних засобів наведено в таблиці 3.

Робочі документи внутрішнього контролю списання основних засобів наведені у таблицях 4—8.

Нині для бюджетних установ для деяких бланків немає встановленої форми, тоді вони складаються у довільній формі вручну. Для удосконалення документування обліку вибуття основних засобів пропонуємо форми Акту на оприбуткування дорогоцінних металів (рис. 1) та Інвентаризаційний список на вибуття основних засобів (техніки), в тому числі тих, що містять дорогоцінні метали (рис. 2), які включають у себе необхідні реквізити.

Таблиця 2. Загальний план внутрішнього контролю списання основних засобів

Етап перевірки	Процедури перевірки	Завдання перевірки	Термін проведення	Виконавці
Підготовчий	Планування проведення списання основних засобів. Складання плану та програми внутрішнього контролю списання основних засобів	Ознайомлення з діяльністю підприємства. Вивчення матеріалів попередньої перевірки		
Фактичний	Проведення інвентаризації основних засобів	Звірка даних обліку з фактичною наявністю основних засобів		
Основний	Дослідження реального стану основних засобів	Визначення стану основних засобів, які непридатні до подальшої експлуатації		
	Перевірка наявності первинних документів з обліку списання основних засобів	Перевірити наявність та правильність складання первинних документів зі списання ОЗ		
	Перевірка правильності списання ОЗ, які містять дорогоцінні метали	Перевірити правильність відображення списання основних засобів, які містять дорогоцінні метали		
	Перевірка правильності відображення в обліку списання основних засобів	Перевірити правильність відображення в обліку списання основних засобів		
Заключний	Підготовка та складання звіту за результатами внутрішнього контролю. Виявлення слабких ділянок обліку списання основних засобів	Обробка отриманих даних у ході перевірки шляхом систематизації отриманої інформації		

Таблиця 3. Програма внутрішнього контролю списання основних засобів

№ з/п	Мета	Процедура перевірки	Перелік первинних документів	Метод перевірки	Код робочого документу	Термін проведення	Виконавець	Примітки
1.	Впевнитись у фактичній наявності основних засобів	Проведення інвентаризації основних засобів	Інвентаризаційні відомості, описи, інвентарні картки	Фактична перевірка	ОЗ-1			
2.	Дослідити стан основних засобів та визначити ОЗ, які непридатні до подальшої експлуатації	Дослідження реального стану основних засобів	Технічні документи, висновки експертів, акт інвентаризації	Документальна та фактична перевірка	ОЗ-2			
3	Впевнитись у наявності та правильності складання первинних документів зі списання ОЗ	Перевірка наявності первинних документів з обліку списання основних засобів	Акт приймання-передачі ОЗ, Акт списання ОЗ, Інвентарна картка обліку ОЗ, Опис інвентарних карток, Експертні висновки про непридатність до експлуатації	Документальна перевірка	ОЗ-3			
5.	Впевнитись у правильності відображення списання основних засобів, які містять дорожочинні метали	Перевірка правильності списання ОЗ, які містять дорожочинні метали	Акти приймання-передачі основних засобів, Акт списання основних засобів, інвентарні картки, описи	Документальна, перевірка	ОЗ-4			
6	Впевнитись у правильності відображення в обліку списання основних засобів	Перевірка правильності відображення в обліку списання основних засобів	Меморіальні ордери	Документальна, перевірка	ОЗ-5			

Таблиця 4. Проведення річної інвентаризації основних засобів

Найменування основного засобу	Інвентарний номер ОЗ	За даними бухгалтерії	За даними, які встановлені у результаті інвентаризації	Відхилення

Таблиця 5. Дослідження реального стану основних засобів

Найменування об'єкту	Місце зберігання	Інвентарний номер	ОЗ, які придатні до подальшої експлуатації	ОЗ, які не придатні для подальшої експлуатації		Примітки (причина списання)
				ОЗ, які підлягають ремонту	ОЗ, які підлягають списанню	

Таблиця 6. Перевірка наявності первинних документів з обліку списання основних засобів

Найменування ОЗ	Акт приймання-передачі ОЗ	Акт списання ОЗ	Інвентарна картка обліку ОЗ	Опис інвентарних карток	Експертні висновки про непридатність до експлуатації	Примітки

Таблиця 7. Перевірка правильності списання ОЗ, які містять дорожочинні метали

№ з/п	Назва ОЗ	Інвентарний номер	Кіль-сть	Строк перебування в експлуатації	Причина вибуття *	Дата подачі на списання	Дата фактичного списання	Дорожочинні метали	
								назва	вага
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Таблиця 8. Перевірка правильності відображення в обліку списання основних засобів

Зміст операції	За даними бюджетної установи			За даними внутрішнього контролю			Відхилення та виправлення		
	Дт	Кт	Сума	Дт	Кт	Сума	Дт	Кт	Сума

ВСП «ЗЕФК НУ «Запорізька політехніка»

Акт № _____ від «___» _____ 20__ р.
на оприбуткування дорожніх металів
 на підставі Паспорту на партію № _____ від «___» _____ 20__ р.,
 що надано від підприємства _____
 (назва підприємства)

Згідно з договором № _____ від «___» _____ 20__ р.

№ з/п	Назва	Одиниця виміру	Кількість	Ціна	Сума
1	2	3	4	5	6

Кореспонденція рахунків

Дт	Кт	Сума

Бухгалтер
 Головний бухгалтер

Рис. 1. Удосконалена форма Акту на оприбуткування дорожніх металів

ВСП «ЗЕФК НУ «Запорізька політехніка»

Інвентаризаційний список на вибуття основних засобів (техніки), в тому числі тих, що містять дорожні метали

За період з «___» _____ 20__ р. по «___» _____ 20__ р.

№ з/п	Назва технічного засобу	Інвентарний номер	Кількість	Строк перебування в експлуатації	Причина вибуття *	Дата подачі на списання	Матеріально-відповідальна особа	підпис
1	2	3	4	5	6	7	8	9

*Пояснення причини вибуття 1) морально зношений; 2) не працює; 3) є можливість обміняти технічний засіб на інший

Примітки
 Головний бухгалтер
 Підприємство, що займається утилізацією списаної техніки та вилученням з неї чорних, кольорових та дорожніх металів

Рис. 2. Удосконалена форма Інвентаризаційного списку на вибуття основних засобів (техніки), у тому числі тих, що містять дорожні метали

ВИСНОВКИ

Удосконалення методичних підходів до внутрішнього контролю списання основних засобів включає розроблення наступних документів: анкети внутрішнього контролю, загального плану внутрішнього контролю, програми внутрішнього контролю, робочих документів внутрішнього контролю, а саме: дослідження реального стану основних засобів; перевірка наявності первинних документів та правильності списання основних засобів, які містять дорожні метали, а також відображення їх в обліку. Це допоможе вчасно виявити порушення, підвищить якість внутрішнього контролю бюджетної установи та проведення ревізії державною аудиторською службою.

З метою удосконалення документування обліку вибуття основних засобів пропонуємо форми Акту на оприбуткування дорожніх металів та Інвентариза-

ційний список на вибуття основних засобів (техніки), в тому числі тих, що містять дорожні метали. Це допоможе скоротити час на формування та обробку документів, які пов'язані з вибуттям основних засобів, попередить можливість пропуску будь-якої інформації, оскільки буде використовуватися шаблони документів вже з сформованим переліком реквізитів.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ,

НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек". 2013. № 3. С. 254—258.

4. Меліхова Т.О., Ніколаєнко Н.С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2017. № 1. С. 51—55.

5. Меліхова Т.О., Манойло Т.В. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ. Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". Дніпропетровськ: 2014, Вип. 3. № 10/1. Т. 22. С. 158—164.

6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Матеріали тез доповідей Міжнар. наук.-прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів". 11 листопада 2015 р. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 118—120.

7. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Теоретико-методичні основи та практичні підходи до вдосконалення аудиту лізингових операцій. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. № 6. С. 164—171.

8. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

9. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт. 2018. №2. С. 63—70.

10. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль / А.П. Макаренко, І.Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О.П. Зоря навч. посібник для ВНЗ: [гриф ЗДІА]. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 280 с.

11. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing". 2017, P. 268—275.

12. Меліхова Т.О., Верьовкіна А.С. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

13. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Середенко Т.С. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для підвищення ефективності управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

14. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 69—75.

15. Меліхова Т.О., Лукашова М.А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826>

16. Меліхова Т.О., Журавель К.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 56—63.

17. Меліхова Т.О., Алексютіна Т.В. Розробка системи знаків виявлених помилок для удосконалення аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками. Економічний форум. Луцьк: ЛНТУ, 2013. С. 391—396.

18. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. Academy of Accounting and Financial Studies journal. 2018. Vol. 22, is. 6, 7 p.

19. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

20. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки. Часопис економічних реформ. 2014. № 1. С. 26—32.

21. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.

22. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч. посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.

23. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Гамова О.В. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 147 с.

24. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

25. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.

26. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек". 2013. № 3. С. 254—258.

27. Салига С.Я., Меліхова Т.О. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 224 с.

28. Меліхова Т.О., Герасименко Ю.М. Розробка програми аудиту надходження основних засобів для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Агросвіт. 2018. № 24. С. 46—53. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.46

29. Меліхова Т.О., Гребенюк О.В. Удосконалення методичних підходів до аудиту надходження основних засобів для підвищення рівня економічної безпеки підприємства. Економіка та держава. 2020. № 1. С. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27

30. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), Audyt [Audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.
4. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.
5. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya 'Ekonomika'*, vol. 10/1, pp. 158—164.
6. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk. — prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrayiny i rehioniv"*, [Materials of Abstracts International sciences — prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 nov, pp. 118—120.
7. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2016), "Theoretical and methodological foundations and practical approaches to improving the audit of leasing operations", *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, vol. 6, pp. 164—171.
8. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formirovanye, kontrol', efektyvnost'* [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], Kherson, Ukraine.
9. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.
10. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. Ya. Melikhova, T.O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol'*, [State financial control], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
11. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, No. 5, pp. 268—275.
12. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24
13. Melikhova, T., Chakalova, N. and Seredenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32
14. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.
15. Melikhova, T. and Lukashova, M. A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 16 Dec 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.30
16. Melikhova, T.O. and Zhuravel', K.O. (2019), "Methodical approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of management of economic security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63.
17. Melikhova, T.O. and Aleksytina, T.V. (2013), "Development of a system of signs of detected errors to improve the audit of payments with suppliers and contractors", *Ekonomichnyy forum*, pp. 391—396.
18. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6—7.
19. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhalterskyy oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
20. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.
21. Makarenko, A.P. Melikhova, T.A. and Chakalova, N.S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.
22. Makarenko, A.P., Zorya, O.P., Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.Ya. (2017), *Sotsial'ne strakhuvannya: sutnist', znachennya ta oblikovyy aspekt* [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
23. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), *Opodatkovannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk* [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
24. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
25. Podmeshal's'ka, Yu., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'kyy oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
26. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.
27. Salyha, S.Ya. and Melikhova, T.O. (2011), *Audyty podatkiv sub'ektiv hospodariuvannya* [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.
28. Melikhova, T. and Herasymenko, Yu. (2018), "The development of a program audit of the receipt of fixed assets for raising the level of financial security at the enterprise", *Agrosvit*, vol. 24, pp. 46—53. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.46
29. Melikhova, T. and Hrebeniuk, O. (2020), "Improvement of methodical approaches to audit of fixed assets acquisition for increasing of a level of enterprise economic security", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27
30. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metody dokumentuvannya v obliku ta audyti* [Theory and methods of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2021 р.

УДК 657(075.08)

А. Б. Бойчук,
к. е. н., старший викладач кафедри обліку та аналізу,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4558-6247

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.37

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УМОВАХ ПІДСУМОВАНОВОГО ОБЛІКУ РОБОЧОГО ЧАСУ ПРАЦІВНИКІВ

A. Boychuk,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Accounting and Analysis,
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

SEPARATE ISSUES OF PAYROLL ACCOUNTING ORGANIZATION IN THE CONDITIONS OF SUMMARIZED ACCOUNTING OF WORKING HOURS OF EMPLOYEES

Облік заробітної плати є одним з найважливіших, найскладніших та найбільш трудомістким у системі обліку на підприємстві. Це пояснюється складним механізмом законодавчого регулювання обліку заробітної плати в Україні та високою соціальною значущістю заробітної плати як економічно-соціальної категорії. Крім того, це ще й найбільш поширена ділянка системи обліку, оскільки є обов'язковою для всіх підприємств, незалежно від форми власності та виду діяльності. Метою дослідження є окреслення типових помилок, яких припускаються роботодавці в процесі обліку заробітної плати при застосуванні підсумованого обліку робочого часу, а також аналіз їх структури та наслідків, які вони спричиняють. За результатами проведеного дослідження визначено, що застосування підсумованого обліку робочого часу на підприємстві дає змогу організувати ефективну модель виробничого процесу, водночас залишатися у рамках законодавства про працю та заробітну плату. При цьому слід звернути увагу на цілий ряд особливостей обліку розрахунків із заробітної плати, які виникають внаслідок застосування підсумованого обліку робочого часу працівників. На основі аналізу законодавчо-нормативної бази та практичної діяльності вітчизняних підприємств запропоновано класифікацію типових порушень роботодавцями законодавства про працю та заробітну плату при застосуванні підсумованого обліку робочого часу. Наведені результати дослідження створюють перспективи для приведення у відповідність до чинного законодавства України процес обліку заробітної плати на ряді підприємств, які провадять свою діяльність за графіком роботи, що виходить за межі традиційного восьмигодинного п'ятиденного робочого тижня.

Payroll accounting is one of the most important, complex and time-consuming processes in the accounting system of an enterprise. This is due to the complex mechanism of legislative regulation of payroll accounting in Ukraine and the high social significance of wages as an economic and social category. In addition, it is also the most widespread part of the accounting system because it is mandatory for all enterprises regardless of their form of ownership and type of activity. The aim of the study is to outline the typical mistakes made by employers in payroll accounting when applying summarized accounting of working hours, as well as to analyse their structure and the consequences they cause. The following methods were used in the research: monographic — for a detailed study of the literature and practice of domestic enterprises in terms of payroll accounting in conditions of summarized accounting of working hours, method of regulatory support — for the analysis of

legislative and regulatory acts to identify the possible risks of violation of legislation on labour and wages in the application of summarized accounting of working hours by employers; methods of analysis, synthesis and grouping – to identify and classify common mistakes made by employers in payroll accounting when applying summarized accounting of working hours. According to the results of the study, it is found that the application of summarized accounting of working hours at the enterprise enables organisation of an effective model of the production process, at the same time – stay within the legislation on labour and wages. However, attention should be paid to a number of specific features of payroll accounting, which arise as a result of the application of summarized accounting of working hours of employees. Based on the analysis of the legal and regulatory framework and the practice of domestic enterprises, a classification of typical violations by employers of labour and wage laws in the application of summarized accounting of working hours is proposed. The findings of this study provide a prospect for bringing the payroll accounting process into compliance with current Ukrainian legislation at a number of enterprises operating under a work schedule beyond the traditional eight-hour, five-day work week.

Ключові слова: заробітна плата, робочий час, облік розрахунків із заробітної плати, підсумований облік, роботодавці.

Key words: wages, working hours, payroll accounting, summarized accounting, employers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

У зв'язку з активним розвитком ринкових відносин і посиленням конкуренції між суб'єктами підприємництва, усе більшого значення набувають альтернативні режими роботи працівників, які суттєво відрізняються від загальноприйнятих та часто використовуваних. Нині п'ятиденний восьмигодинний режим роботи залишається актуальним хіба що для офісних працівників, працівників бюджетного, банківського секторів тощо. Майже усі виробничі підприємства та підприємства із сфери послуг змушені забезпечувати практично безперервну свою діяльність та позмінний режим роботи працівників для максимізації доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та, відповідно, прибутку. В таких умовах важливим є організація обліку робочого часу та заробітної плати найманих працівників відповідно до чинного законодавства. Саме тому актуальним є питання дослідження особливостей обліку заробітної плати в умовах підсумованого обліку робочого часу працівників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Організація бухгалтерського обліку заробітної плати висвітлюється у працях багатьох українських науковців: Ф.Ф. Бутинця, Ю.Ю. Миронової, Р.Е. Островерхи, А.М. Панченко, В.А. Панасенко, Ю.В. Подмешальської, Н.М. Ткаченко та ін. Загалом, наукові дослідження та публікації українських вчених у цьому напрямку охоплюють питання організації обліку заробітної плати; удосконалення синтетичного та аналітичного обліку розрахунків із заробітної плати з метою підвищення ефективності аналізу витрат на оплату праці; первинного обліку розрахунків із заробітної плати, зокрема, удосконалення документообігу в частині обліку заробітної плати. Втім, на нашу думку, дослідженню проблем

підсумованого обліку робочого часу та особливостям обліку заробітної плати в таких умовах в українській науковій літературі присвячено значно менше праць. Серед небагатьох науковців, які вивчали означену проблематику, доцільно виділити таких як З.Я. Малишевська, Р.Е. Островерха, М.Ю. Заварза, З. Кравців та В.В. Волошина. Тому є доцільність розглянути особливості законодавства в частині обліку заробітної плати при застосуванні підсумованого обліку робочого часу та окреслити можливі ризики порушення законодавчо-нормативних норм роботодавцями.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у дослідженні особливостей обліку заробітної плати в умовах підсумованого обліку робочого часу працівників та окресленні типових помилок, які допускають роботодавці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Порядок розрахунків із заробітної плати в Україні регулюється рядом чинних нормативно-законодавчих актів: Податковим кодексом України [1], Кодексом законів про працю України [2], Законом України "Про оплату праці" [3], Законом України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" [4], Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 11 "Зобов'язання", затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20 [5], Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 26 "Виплати працівникам", затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 28.10.2003 р. № 601 [6], Законом України "Про охорону праці" [7], Законом України "Про відпустки" [8], Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження порядку обчислення середньої заробітної плати" [9] та іншими.

Згідно із Законом "Про оплату праці", заробітна плата — це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [3].

Для визначення розміру заробітної плати найманим працівникам важливе значення має організація обліково-аналітичної роботи в частині розрахунків з оплати праці на підприємстві.

Організація оплати праці на підприємстві — це сукупність дій, метою яких є забезпечення визначення величини заробітної плати, принципів її нарахування, строків виплати, диференціації, співвідношення з іншими показниками діяльності підприємства тощо. Організація оплати праці базується на трьох елементах: нормуванні праці, її тарифікації, а також на системах і формах оплати праці. При цьому нормування праці дозволяє дати кількісну оцінку праці, тарифікація — якісну, а системи та форми показують порядок нарахування заробітної плати [10].

У своїй праці [11] Ю.Ю. Миронова та В.А. Панасенко визначають основні проблемні питання організації обліку праці та її оплати при здійсненні таких операцій: контролю за використанням робочого часу; своєчасного та правильного визначення сум заробітної плати і єдиного соціального внеску та віднесення їх на собівартість продукції (робіт, послуг); розрахунків з працівниками в установлені терміни та контролю за використанням фонду оплати праці.

Чільне місце у вищенаведеному переліку, на нашу думку, посідають процеси правильного визначення сум заробітної плати і єдиного соціального внеску та віднесення їх на собівартість продукції (робіт, послуг), а також контролю за використанням фонду оплати праці.

Ю.В. Подмешальська та А.М. Панченко у науковій праці [12] виділяють основні складові, від яких залежить організація обліку робочого часу та оплати праці, зокрема:

- форми та система оплати праці (норми праці, розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород тощо);
- облік використання робочого часу та облік особового складу;
- взаємозв'язки бухгалтерської служби з іншими структурними підрозділами;
- вибір форми бухгалтерського обліку.

Особливого значення правильна організація обліку робочого часу та заробітної плати набуває на підприємствах із складною організаційною структурою, нетиповою організацією праці та багаторівневою і різноветторною системою оплати праці.

На безперервно діючих підприємствах чи на окремих їх підрозділах, де, відповідно до умов їх роботи, неможливо дотримуватися щоденної або щотижневої норми тривалості робочого часу, законодавством (Кодексом Законів про працю України [2]) передбачено можливість встановлення підсумованого обліку робочого часу. При підсумованому обліку робочого часу робота працівників регулюється графіками роботи (змінності).

У випадку застосування підсумованого обліку робочого часу розпорядок робочого дня і графіки змінності мають бути побудовані таким чином, щоб робочий час, який зобов'язані відпрацювати працівники за обліковий період, встановлений у колективному договорі, відповідав установленій законодавством нормі робочих годин, що припадає на цей період [13].

Застосування підсумованого обліку робочого часу працівників дає ряд переваг роботодавцю:

- дотримання законодавчих норм;
- мінімізація додаткових витрат на оплату праці та витрат на соціальне страхування;
- забезпечення безперервного виробничого процесу на підприємстві.

Застосування підсумованого обліку робочого часу на безперервно діючих підприємствах у більшості випадків передбачає роботу працівників у святкові та неробочі дні, у нічний час та роботу понад встановлену норму робочого часу. Все це вимагає ефективної організації облікового процесу нарахування заробітної плати.

Зокрема, слід пам'ятати, що у разі підсумованого обліку робочого часу робота у святкові та неробочі дні за графіком включається в норму робочого часу за обліковий період, установлену на підприємстві [2]. Години роботи, що перевищують цю норму, вважаються надурочними і оплачуються у подвійному розмірі. Тому під час підрахунку надурочних годин у випадку підсумованого обліку робочого часу робота у святкові і неробочі дні, проведена понад установлену на підприємстві норму робочого часу, за обліковий період не враховується, оскільки вона вже оплачена в подвійному розмірі.

Тобто, якщо працівники працювали у святкові та неробочі дні за встановленим графіком, то години, які вони відпрацювали в такі дні, оплачуються в подвійному розмірі і не вважаються надурочними.

Відповідно до вимог Кодексу законів про працю України [2], працівникам, які одержують місячний оклад, робота у святкові та неробочі дні оплачується у розмірі одинарної годинної або денної ставки зверх окладу, якщо робота у святкові та неробочі дні проводилася у межах місячної норми робочого часу, і в розмірі подвійної годинної або денної ставки зверх окладу — якщо робота провадилася понад місячну норму. Оплата у зазначеному розмірі здійснюється за години, фактично відпрацьовані у святкові та неробочі дні.

Відповідно до трудового законодавства України, робота у нічний час оплачується у підвищеному розмірі, встановлюваному генеральною, галузевою (регіональною) угодами та колективним договором, але не нижче 20 відсотків тарифної ставки (окладу) за кожну годину роботи. Це означає, що оплата за роботу в нічний час розраховується, виходячи із тарифної ставки (посадового окладу) працівника. Відповідно до Кодексу законів про працю України [2], нічним вважається час з 22 години вечора до 6 години ранку.

Ну і, звісно ж, навіть при підсумованому обліку робочого часу трапляються випадки роботи працівників у надурочний час. Тут слід звернути увагу на те, що обліковий період встановлюється в колективному договорі підприємства. Він охоплює робочий час і години роботи у вихідні і святкові дні, години відпочинку. Щоденна

І група: документальні порушення	ІІ група: розрахункові (сумові) порушення
1. Відсутність інформації про підсумований облік робочого часу, обліковий період, режим роботи, тривалість робочого часу та відпочинку в колективному договорі підприємства	1. Недотримання державних гарантій в оплаті праці при роботі в нічний час та святкові дні, а також у випадках понаднормово відпрацьованого часу
2. Відсутність графіків роботи (змінності) працівників	2. Невірне визначення суми доплати до мінімальної заробітної плати
3. Неправомірне застосування норм підсумованого обліку робочого часу до окремих категорій працівників	3. Невірне визначення годинної тарифної ставки
	4. Невиконання норми робочого часу в обліковому періоді
	5. Невірне визначення облікового періоду для працівників, яких прийняли на роботу чи звільнили посеред облікового періоду

Рис. 1. Типові порушення роботодавцями законодавства про працю та заробітну плату у разі застосування підсумованого обліку робочого часу

Джерело: запропоновано автором.

або щотижнева тривалість робочого часу, встановлена графіком, може коливатися протягом облікового періоду, але загальна сума робочого часу за обліковий період не може перевищувати норму робочого часу в обліковому періоді. Обліковим періодом при підсумованому обліку робочого часу, як правило, є місяць. В окремих випадках застосовуються інші облікові періоди — квартал, півріччя чи рік. Час, відпрацьований понад нормальну тривалість робочого часу, тобто в надурочний час, визначається як різниця між фактично відпрацьованим часом роботи, згідно з табелем обліку робочого часу, та нормою тривалості робочого часу за обліковий період, і оплачується відповідно до Кодексу законів про працю України [2] у подвійному розмірі годинної ставки.

Таким чином, підсумований облік робочого часу на підприємстві невідривно пов'язаний з дієвим обліком заробітної плати та ефективним процесом діловодства. Адже неправильно оформлений підсумований облік робочого часу працівників може трактуватися контролюючими органами як звичайний поденний облік робочого часу і, як наслідок, стати причиною штрафних санкцій за необгрунтоване залучення працівників до надурочних робіт, до роботи у вихідні, святкові та неробочі дні; невилати компенсації за роботу в разі перепрацювання нормативного часу; неправомірної роботи з неповним робочим часом у разі недопрацювання нормативного часу тощо.

Базуючись на вищеописаному, згрупуємо та охарактеризуємо типові порушення законодавства, які допускають роботодавці при застосуванні підсумованого обліку робочого часу. Розділимо їх на дві групи: 1) порушення, спричинені неправильним документальним оформленням підсумованого обліку робочого часу та 2) порушення законодавства у зв'язку з незабезпеченням державних гарантій в оплаті праці (рис. 1).

До першої групи типових порушень законодавства про працю слід віднести відсутність інформації про підсумований облік робочого часу, обліковий період (місяць, квартал, рік тощо), режим роботи, тривалість

робочого часу та відпочинку в колективному договорі та правилах трудового розпорядку підприємства. Відповідно до ст. 7 Закону України від 01.07.1993 р. №3356 "Про колективні договори і угоди" [14], в колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин, зокрема, режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку. Упущення цього моменту вважається грубим порушенням трудового законодавства та може трактуватися контролюючими органами як необгрунтоване залучення працівників до надурочних робіт, до роботи у вихідні, святкові та неробочі дні.

Ще одне доволі поширене порушення трудового законодавства, яке відносимо до першої групи, — відсутність графіків роботи (змінності працівників). Наголосимо, що при підсумованому обліку робочого часу ведення графіків роботи (змінності) працівників є таким же обов'язковим, як і ведення табелів обліку робочого часу. Більше того, ознайомлення працівників з графіками роботи повинно проводитися не пізніше, ніж за місяць (водіїв — за два тижні) до початку облікового періоду. Крім того, не слід забувати про норму робочого часу в обліковому періоді, обсяг робочого часу в графіку роботи на обліковий період не може перевищувати цієї норми.

Слід також пам'ятати, що для окремих категорій громадян тривалість робочого дня/тижня забороняється збільшувати навіть при застосуванні підсумованого обліку робочого часу. Так, для працівників віком від 16 до 18 років передбачена тривалість роботи 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) — 24 години на тиждень. А для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, передбачена робота тривалістю не більше 36 годин на тиждень, згідно із затвердженням КМУ переліком.

До другої групи порушень слід віднести недотримання підприємствами державних гарантій в оплаті праці при роботі в нічний час та святкові дні, а також за по-

наднормово відпрацьований час. Як зазначалося раніше, позмінна робота невід'ємно пов'язана з роботою у нічний час та святкові дні. Тут варто пам'ятати, що робота у такі години/дні підлягає додатковій оплаті, зокрема робота у нічний час, згідно із статтею 51 Кодексу законів про працю України [2], підлягає оплаті у підвищеному розмірі не менше ніж 20% тарифної ставки (окладу), а робота у святкові дні, згідно із статтею 108 Кодексу законів про працю України [2], — не менше ніж у подвійному розмірі тарифної ставки (окладу). Не слід також забувати про відпрацьований час понад норму. Навіть у разі застосування підсумованого обліку робочого часу трапляються випадки, коли працівник відпрацював більшу кількість часу, ніж це передбачено нормою у відповідному обліковому періоді. Такий час підлягає оплаті не менше ніж у подвійному розмірі тарифної ставки (окладу).

Наступний тип порушень, які відносимо до другої групи, прямо пов'язаний із попереднім. А саме: у випадках, коли працівнику встановлено оклад нижчий за мінімальну заробітну плату, слід пам'ятати, що, відповідно до статті 3 Закону України "Про оплату праці" [3], при обчисленні розміру заробітної плати працівника для забезпечення її мінімального розміру не враховуються доплати за роботу в нічний та надурочний час. Доволі часто роботодавці нехтують цією нормою законодавства.

Ще однією поширеною сумовою помилкою є невірне визначення годинної тарифної ставки. Річ у тому, що, як уже зазначалося, при квартальному чи річному обліковому періоді обсяг годин у графіку роботи (змінності) працівника на квартал чи рік не може перевищувати норми робочого часу за відповідні місяці, що входять у цей період. Натомість, у межах якогось окремого місяця норма годин за місяць і обсяг годин у графіку роботи (змінності) працівника на цей же місяць, як правило, не є рівними. Отже, визначати годинну тарифну ставку для працівника, якому встановлено місячний посадовий оклад, необхідно, виходячи з посадового окладу та обсягу годин у графіку змінності у відповідному місяці. Натомість, чимало роботодавців помилково визначають годинну тарифну ставку, виходячи з посадового окладу та норми годин для п'ятиденного восьмигодинного робочого режиму у відповідному місяці, що є грубим порушенням, яке впливає на коректність і повноту розрахунків із заробітної плати.

Наступна типова помилка дещо пов'язана з попередньою, втім, результат і наслідки — інші. Мова йде про невиконання норми робочого часу в обліковому періоді з вини роботодавця та неоформлення такого невиконання як простій. Інколи роботодавці, складаючи графік робочого часу на місяць, квартал, рік, допускають заниження планового робочого часу у порівнянні з нормою годин умовного періоду для працівника, який прийнятий на повний робочий час. Це не забороняється. Втім, нарахування заробітної плати (окладу) у таких випадках має здійснюватися у повному обсязі, про що часто забувають роботодавці та обчислюють заробітну плату, виходячи із затвердженої державними інституціями норми робочого часу у періоді. Тобто нормою робочого часу для визначення розміру заробітної плати в

цьому випадку є затверджений на підприємстві графік виходів (змінності) працівників, а не затверджена державою норма робочого часу. Іншими словами, законне планове недопрацювання — це різниця між плановим відпрацюванням і відпрацюванням робочого часу, передбаченим за графіком роботи. Іншого нормативного обґрунтування планового недопрацювання за підсумованого обліку робочого часу, крім установлення в передбаченому ст. 56 КЗпП [5] порядку неповного робочого часу, не може бути.

Черговою поширеною помилкою із другої групи є невірне визначення облікового періоду для працівників, яких прийняли на роботу чи звільнили посеред облікового періоду. Окремі роботодавці помилково вважають, що якщо працівник не відпрацював повного облікового періоду (прийнятий або звільнений з роботи посеред облікового періоду), то понаднормово відпрацьований час слід визначати, виходячи з норми годин/днів у повному обліковому періоді. Насправді ж обліковий період для таких працівників слід визначати, виходячи з періоду фактичної роботи протягом поточного облікового періоду.

ВИСНОВКИ

З аналізу вищевикладеного вбачається, що застосування підсумованого обліку робочого часу на підприємстві дає змогу організувати ефективну модель виробничого процесу (доволі часто навіть безперервного), при цьому залишаючись у рамках законодавства про працю та заробітну плату. Втім, роботодавцям слід звернути увагу на проаналізовані у статті типові порушення законодавства про працю та заробітну плату, для того, щоб не отримати штрафні санкції за порушення прав працівників на відпочинок та заробітну плату. Тому подальші дослідження слід спрямовувати на удосконалення організації бухгалтерського обліку розрахунків із заробітної плати в умовах підсумованого обліку робочого часу працівників.

Література:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
3. Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР "Про оплату праці". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>
4. Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
5. Наказ Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20 "Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 "Зобов'язання". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>
6. Наказ Міністерства фінансів України від 28.10.2003 р. № 601 "Про затвердження Національного положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 "Виплати працівникам". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03>

7. Закон України від 14.10.1992 № 2695-XII "Про охорону праці". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>

8. Закон України від 15.11.1996 № 505/96 "Про відпустки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96>

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 № 100 "Про затвердження порядку обчислення середньої заробітної плати". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95>

10. Островерха Р.Е. Організація обліку. Навчальний посібник. 2012. 568 с.

11. Миронова Ю.Ю., Панасенко В.А. Проблеми організації обліку розрахунків з оплати праці на підприємстві. Економіка і регіон. 2016. № 1 (56). С. 121—126.

12. Подмешальська Ю.В., Панченко А.М. Удосконалення організації обліку заробітної плати. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 1/2020. С. 58—63.

13. Наказ Міністерства праці і соціальної політики України від 19.04.2006 р. № 138 "Про затвердження методичних рекомендацій щодо застосування підсумкового обліку робочого часу". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0138203-06>

14. Закон України від 01.07.1993 р. № 3356 "Про колективні договори і угоди". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 29 August 2013).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1971), "Labor Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (Accessed 10 Oct 2021).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), Law of Ukraine "On Remuneration of Labor", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (Accessed 10 Oct 2021).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Accessed 10 Oct 2021).

5. The Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "On approval of the National regulation (standard) of accounting 11 "Obligations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00> (Accessed 10 Oct 2021).

6. The Ministry of Finance of Ukraine (2003), Order "On approval of the National Regulation (standard) of accounting 26 "Payments to employees", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03> (Accessed 10 Oct 2021).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Law of Ukraine "On labor protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (Accessed 10 Oct 2021).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Law of Ukraine "On Holidays", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96> (Accessed 10 Oct 2021).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (1995), Resolution "On approval of the procedure for calculating the average salary", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95> (Accessed 10 Oct 2021).

10. Ostroverkha, R.E. (2012), *Orghanizacija obliku [Organization of accounting]*, Centr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

11. Myronova, Ju.Ju. and Panasenکو, V.A. (2016), "Problems of the organization of the account of calculations on payment of work at the enterprise", *Ekonomika i region*, vol. 1 (56), pp. 121—126.

12. Podmeshalsjka, Ju.V. and Panchenko, A.M. (2020), "Improving the organization of payroll", *Investyciji: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 58—63.

13. The Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine (2006), Order "On approval of methodological recommendations for the application of final accounting of working time", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0138203-06> (Accessed 10 Oct 2021).

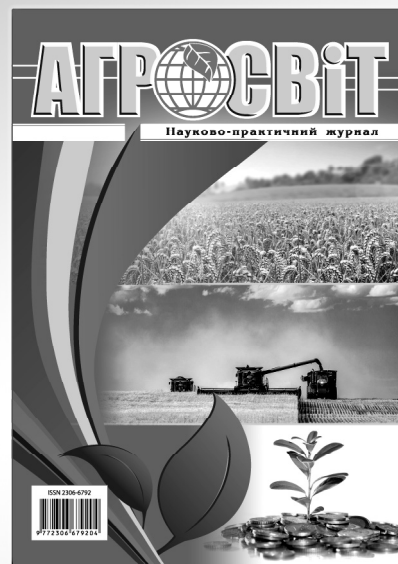
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), Law of Ukraine "On Collective Bargaining and Agreements", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12> (Accessed 10 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 12.10.2021 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Н. В. Германюк,
к. е. н., старший викладач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9676-1127

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.43

СУЧАСНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ

N. Germaniuk,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Agrarian Management,
National Agrarian University, Ukraine, Vinnytsia

MODERN PRINCIPLES OF EFFECTIVE MANAGEMENT IN ORGANIZATION

У представленій статті розглядається вплив основних управлінських засад на формування довірливих взаємовідносин у колективі та створення внутрішньої оптимальної атмосфери в організації, що позитивно відбивається на результатах діяльності. За допомогою аналітичної оцінки виявлена необхідність підтримки доброзичливих суспільних комунікацій між колегами, керівництвом, враховуючи той факт, що значну частину життя людина проводить на роботі. Наведено основні напрями з вирішення питань відносно реалізації управлінських підходів, сутність яких полягає в розумінні та прислуханні до кожного працівника, у сприянні його розвитку та розкритті творчих можливостей і спонукань. Останнє забезпечує більш якісні результати праці й більш продуктивне спілкування. Тобто ефективні показники діяльності компанії збільшуються, а конфлікти легко вирішуються.

Today, with the goal of solving complex social and economic problems resulting from processes of globalization, fruitful interaction of the whole society is necessary. Among such challenges: search for implementation of directions for harmonious coexistence of people; definition of ways out of the financial and economic crisis; prevention of environmental problems. Advanced, effective personnel management system in an organization can provide this. We note, labour productivity improves during professional activities in case a friendly climate among colleagues develops. The main task of the paper is to reveal the positive tendencies of company development with the use of moral and cultural priorities in the staff administration. Moreover, the research considers public and economic changes in Ukraine under the influence of the global crisis and unequal understanding of the fundamental principles in the definition of human values in society. The mechanism of introducing the creative and moral content in managerial culture has theoretical and practical sense for the development of organizations. Realization of ethical human values into a company life in public interests and the education of the best qualities in family contribute to the effective socio-economic growth of the activity results. Consequently, the useful functioning the administration approaches based on the cultivation of spiritual richness promotes "healthy" communications between people in society and provides the positive direction for an increase of the state economy as a whole. The foregoing can be used as the fundamental basis of good management in the organization to ensure the loyalty of employees. Along with this, it can become a ground for stabilizing a certain position of the company

in the market and the development of its business in the future. Also, it is essential for Ukraine to take into account the socio-economic transformation processes associated with the European integration of our country and globalization. Summarize, that the effective functioning of management principles based on the preservation and education of moral values of the individual promotes cultural communication of people in society and provides a positive direction for economic growth in general.

Ключові слова: управлінські засади, мікроклімат у колективі, менеджмент персоналу, управлінська культура, людський капітал.

Key words: management principles, micro-climate in team, staff management, management culture, human capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У період сучасних фінансово-економічних процесів соціально-гуманітарний розвиток організацій потребує втілення в їх діяльність морально-етичних засад та правил у стосунках між працівниками, що у змозі забезпечити процвітання компаній та держави загалом. Це вимагає впровадження в систему менеджменту організації поміркованих ефективних комунікативних засад, оскільки в умовах взаємовідносин у колективі формуються певний настрій і поведінка кожної людини. Доброзначливий мікроклімат серед колег сприяє спільній продуктивній роботі в процесі професійної діяльності. Дослідження триває в контексті визначення необхідних управлінських дій під час керування персоналом з метою отримання позитивних результатів соціально-економічної активності. Сьогодні, в трансформаційних умовах функціонування доцільним є ретельний моніторинг щодо застосування моральних і культурних засад у системі менеджменту компанії в процесі управління персоналом. На нашу думку, саме такі позитивні тенденції у політиці керівництва, що стосуються сприяння всебічному самовдосконаленню працівників, гарантують соціально-гуманітарне зростання організації. Провідним орієнтиром при цьому є спостереження та прогнозування оптимальних напрямів щодо реалізації певних адміністративних механізмів, а також аналіз корисних творчих напрацювань професіоналів з яскравим досвідом у сфері менеджменту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Розгляд останніх публікацій показав, що проблемам ефективного менеджменту компанії присвячена значна

кількість робіт. Зокрема, такі питання як виявлення тенденцій стосовно ефективності втілення основних моральних і культурних засад у діяльність організації; застосування світового досвіду у створенні сучасних управлінських підходів в період трансформаційних соціально-економічних процесів; побудова моральної економіки й соціально-відповідального бізнесу; необхідність забезпечення інтелектуальними людськими ресурсами під час керування компанією; вплив науково-технічного прогресу на розвиток нових напрямів управління; визначення місця менеджменту у світовій економіці — знайшли своє відбиття у працях закордонних і вітчизняних авторів: Т. Андерсена, Д. Маккабе, П. Світінга, П. Шрьодера, С. Велешук, Л. Давидюк, В. Захарченка, С. Осадець, О. Ткачук, О. Прутської, І. Ткаченка, В. Хачатрян, В. Турчак та ін.

Головним напрямом представленої роботи є адаптація загальновизнаних культурних і моральних принципів у процесі керівництва організацією до сучасних українських реалій, з акцентуванням уваги на необхідності виховання в особистості високих моральних рис, відповідних етичних норм спілкування, а також сприяння розвитку творчого мислення, освіченості людини, її самореалізації з метою зростання показників діяльності компанії.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення позитивних тенденцій, результатів розвитку організації від застосування або впровадження моральних і культурних пріоритетів в управління персоналом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Нині для вирішення складних соціально-економічних питань, які є наслідком світових глобалізаційних процесів, виникає потреба у продуктивній взаємодії суспільства — поєднанні спільних зусиль. Серед таких проблем: пошук і втілення у життя напрямів щодо гар-

монійного співіснування людей, визначення орієнтирів виходу з фінансово-економічної кризи, попередження екологічних негараздів. Зазначимо, що криза являє собою не занепад, а переломне рішення, необхідне для переходу розвинутих країн на якісно новий рівень розвитку людського капіталу. Найшвидше і найкраще такий рух можуть здійснити ті цивілізаційні системи, чий духовно-ментальний геном орієнтований на людину та збереження екосередовища. Зазначене, відповідно, можна розглядати й на рівні окремої організації.

Важливим у подоланні проблеми є спрямування особистості на позитивне творче зростання та професійний розвиток шляхом якісного управління персоналом компанії. Останнє у змозі забезпечити міцні фундаментальні основи для доброзичливих відносин у колективі, а також сприяти успішному вихованню молоді, наступних поколінь [1].

Загалом, менеджмент організації являє собою процес, спрямований на досягнення її цілей за допомогою систематизації механізму перетворень вихідних ресурсів (людського капіталу, матеріалів, коштів, інформації) у необхідні результати діяльності (товари, вироб, послуги, ідеї).

Достатньо відомим є той факт, що управлінці мають значний вплив саме на головну структурну складову компанії — працівників, координуючи їх діяльність та створюючи загальну атмосферу. Так, Андреа Кім з колегами у власному дослідженні дискутують на тему, що гарний настрій персоналу компанії залежить від доброзичливого гумору керівництва [2].

Стосовно ефективності ведення менеджменту організацій, характеристикою сучасного професійного управлінця, який у змозі виграно здійснювати керівництво, досягати результатів у власній роботі є високий рівень його фахової освіти, практичний досвід, інтуїція, певна удача тощо [3].

Сутність менеджменту можна уявити у вигляді трьох взаємозалежних підсистем, які базуються на відповідних напрямках: функціональному, прийнятті рішень, інформаційному. Головним з них є перший підхід, згідно з яким процес управління поділяється на основні менеджерські обов'язки (планування, організацію, мотивацію, керівництво, контроль), що слугують фундаментальною основою для систематизації й гармонізації інформації керівництвом компанії. Другий напрям містить у собі підготовку та вибір рішення в процесі його прийняття, що реалізується на базі забезпечення різноманітними корисними відомостями (третій підхід).

Досить значну частину життя людина проводить на роботі. Тому одним з важливих завдань в управлінні організацією є певний філософський критерій щодо втілення у взаємостосунки моральних і етичних принципів культури менеджменту.

Цікавими є спостереження Джейсон В. Ріджа [4] стосовно того, що докази соціальної психології позитивно визначають таку рису керівника як скромність. Своєю чергою, остання впливає не тільки на внутрішній мікроклімат в організації, але й викликає слушні реакції інвесторів та сприяє процвітанню компанії загалом.

Особливість професійної етики менеджера по роботі з персоналом міститься в тому, що він має відповідати не тільки моральним вимогам, але й вміти ефек-

тивно налагоджувати комунікації під час керування командою. До безпосередніх обов'язків адміністратора входять: створення довіри в організації, мотивація співробітників, активне залучення останніх у робочий процес.

Культура спілкування в колективі являє собою сучасний управлінський механізм, що сприяє цілісності організації, її ефективному розвитку та визначає успіх функціонування і перспективи зростання. Комунікаційні зв'язки формуються саме менеджерами за допомогою прийняття й впровадження певних стандартів мислення та поведінки. Водночас базисним поняттям є культурна орієнтація окремої людини, що відображає внутрішній стан особистості у стосунках з іншими. Разючим свідченням ефективного управління компанією є щире бажання кадрів віддано працювати й творити, реалізуючи значний внесок у суспільну діяльність. Робота є невід'ємною частиною життя, і тому вкрай важливо, щоб вона була до душі, приносила позитивні емоції, причому, активне залучення персоналу в діяльність організації підвищує її результати [5].

Зазначимо, що на першому місці в ефективному менеджменті компанії — звернення керівництва до "внутрішньої людини", її розуміння та надихання, і тільки після цього можливою є реалізація зовнішніх управлінських засобів (дрес-коду, режиму робочого дня, корпоративних заходів тощо). У такій ситуації робота для працівника стає більш цікавою, улюбленою, спонукає до самовіддачі й творчості. Присутня в організації позитивна атмосфера, що базується на виважених управлінських засадах, сприяє її розвитку та досягненню якісних результатів.

Р. Семлер, аналізуючи власний досвід щодо ведення менеджменту організації, у своїй роботі наголошує на необхідності застосування демократичного підходу у процесі керування людьми, сутність якого — у безпосередній участі персоналу в управлінні компанією та звільненні робітників від бюрократичних формальностей і "корпоративних кайданів" [6].

Цивілізований інноваційний менеджмент сьогодні є одним з важливих призначень успішного зростання організації. Корисною тенденцією при цьому є забезпечення комфортних умов і сучасних можливостей стосовно всебічного розвитку особистості, покращення її добробуту. О. Глущенко визначає зміст категорії добробуту як здатність, потенційну можливість задовольнити потреби людини у розвитку, що своєю чергою може набувати різних форм. Так, у досвідченого ерудованого працівника показники роботи — якісніші, спілкування — продуктивніше, при цьому результати діяльності компанії значно зростають, а конфлікти легко вирішуються [7].

Чіа Ху Ву та Шерон К. Паркер у власному дослідженні вважають, що настрої і робоча активність персоналу компанії безпосередньо залежать від підтримки керівництва та застосування останнім певних механізмів управління, орієнтирів і мотиваційних методів, оскільки загальна атмосфера в організації завдається саме адміністрацією [8]. Відсутність в управлінні таких елементів співробітництва, як інтриги, подвійні стандарти, залякування безперечно позитивно позначається на її результативних показниках.

Отже, важливим є правильний управлінський підхід щодо процесу формування людського капіталу, який слугує механізмом виявлення продуктивних здібностей кадрів за допомогою вкладень у певні сфери їх життєдіяльності. Інвестування в особистість здійснюється так: 1) вкладення фінансових коштів і ресурсів; 2) витрати часу та зусиль у певні напрями її діяльності. Наприклад, створення робочого місця відповідної якості; надання гідних можливостей щодо навчання, відпочинку працівників; сучасне, кваліфіковане медичне обслуговування персоналу. Так, Хелі Ванг у своїй статті проводить моніторинг шляхів стимулювання кадрів в організації та доцільності інвестування засобів у людський капітал — йдеться про отримання працівниками спеціалізованих знань, їх інтелектуальний розвиток [9].

Аналізуючи алгоритм інвестування в людські ресурси, О. Ткачук визначає, що йому притаманні такі особливості [10]:

1. Якісніші й триваліші вкладення найчастіше є більш ефективними.
2. Інвестиції в людські ресурси є корисними як для окремої особистості, так і для суспільства, загалом.
3. Характер, масштаби та види інвестицій у розвиток людини зумовлені історичними, національними, культурними традиціями суспільства.
4. Особливості фізичного та морального зношування трудових ресурсів пов'язані з природним і моральним старінням особистості в процесі інноваційного прогресу, появою нових знань або зменшенням цінності її освіти.
5. Функціонування людського капіталу, віддача від його застосування зумовлені власником, його особистими якостями та пріоритетами.
6. Вкладення в людські ресурси компанії надають значний за обсягом, тривалий за часом, інтегральний за характером соціально-економічний ефект.

На наш погляд, досить повчальними й корисними стосовно ефективного управління організацією в Україні, особливо сьогодні, на шляху до євроінтеграції можуть бути висловлювання [11] одного з найбільш успішних відомих підприємців Р. Бренсона, засновника корпорації "VirginGroup", що можна представити у вигляді наступних рекомендацій:

- 1) ввічливість та уважне сприйняття іншої людини: слухати більше, ніж розмовляти;
- 2) дотримання поставленої цілі з простим і зрозумілим поясненням власної думки;
- 3) любов до роботи й одержання задоволення від неї, що є основою професійної удачі;
- 4) обов'язковість гарного відпочинку в разі невдачі, після чого — нові починання;
- 5) створення й пропозиція такого продукту або ідеї, що відрізняється від наявного;
- 6) далекозорість у реальних витратах: інколи вартість запуску інноваційного проєкту суперечить здоровому глузду, але такий ризик може бути цілком виправданий та принести успіх компанії;
- 7) найкращі активи організації — задоволені співробітники, які можуть зробити щасливими своїх клієнтів;
- 8) наявність у колективі професіоналів і людей, які розумніші за вас;

9) прислухання до іншої думки в процесі управління, постійний зворотний зв'язок з членами команди та клієнтами;

10) необхідність бути помітним — просувати компанію зі ставленням себе або іншого керівника в центр уваги тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, запропонований механізм стосовно впровадження у життя організації креативної моральної складової культури менеджменту має теоретичний і практичний результат. Втілення управлінцями етичних людських цінностей у побут компанії в суспільних інтересах поряд з вихованням найкращих якостей особистості у родині сприяє ефективному соціально-економічному зростанню показників діяльності організації. Відбувається формування оптимального середовища в колективі, що забезпечує щире, відкрите спілкування між колегами та позитивний робочий настрій. Водночас зацікавленість управлінців у творчій реалізації можливостей співробітників і підтримка концептуального розвитку останніх надихають персонал на продуктивну та якісну працю, надаючи відчуття потрібності, значущості в команді, спонукають до досягнення загальних цілей організації. Саме людина з позитивним світосприйняттям у змозі запропонувати яскраву інноваційну думку, власне нестандартне розв'язання проблеми й доброзичливість у спілкуванні з іншими.

Вищезазначене слугує фундаментальною основою укріплення позицій компанії на ринку та розвитку її бізнес-діяльності у майбутньому. Суттєво необхідним для України є врахування соціально-економічних трансформаційних процесів, пов'язаних з євроінтеграцією нашої держави та світовою глобалізацією.

Підсумуємо, що ефективне функціонування в організації управлінських засад на основі збереження і виховання моральних цінностей особистості сприяє культурному спілкуванню людей у суспільстві та забезпечує позитивний напрям щодо зростання економіки країни, загалом.

Література:

1. Ткачук О.М. Корпоративна культура як складова просторової економіки Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. 2017. № 1 (20). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2017_1_15 (дата звернення: 05.10.2021).
2. Kim A., Kim Y., Kyongji Han, Susan E. Jackson, Robert E. Ployhart Multilevel Influences on Voluntary Workplace Green Behavior: Individual Differences, Leader Behavior, and Coworker Advocacy. Journal of Management. 2017. Vol. 43. P. 1335—1358.
3. Maslyn J.M., Schyns B., Farmer S.M. Attachment style and leader-member exchange: The role of effort to build high quality relationships. Leadership & Organization Development Journal. 2017. Vol. 38 (3). P. 450—462.

4. Ridge J.W. Modesty in the Top Management Team Jason W. Ridge. Amy Ingram. Journal of Management. 2017. Vol. 43. P. 1283—1306.

5. Petrou P., Demerouti E. Trait-level and week-level regulatory focus as a motivation to craft a job. Career Development International. 2015. Vol. 20. P. 102—118.

6. Semler C. Maverick: The Success Story Behind the World's Most Unusual Workplace / C. Semler. — Random House, 2001. — 336 p.

7. Глущенко О.В. Добробут як імператив суспільно-го розвитку України. Економічний часопис-XXI. 2016. № 156 (1—2). С. 31—36. URL: <http://soskin.info/userfiles/file/Economic—Annals-pdf/DOI/ea-V156-0007.pdf> (дата звернення: 05.10.2021).

8. Wu C. H., Sharon K. Parker. The Role of Leader Support in Facilitating Proactive Work Behavior. Journal of Management. 2017. Vol. 43. P. 1025—1049.

9. Wang H. Slack Resources and the Rent-Generating Potential of Firm-Specific Knowledge / Heli Wang, Jaepil Choi, Guoguang Wan, John Qi Dong. Journal of Management. 2016. Vol. 42. P. 500—523.

10. Ткачук О.М. Вдосконалення управління людським капіталом у підприємницькій діяльності. Наукова організація "Перспектива". 2015 р. — URL: <http://www.vtei.com.ua/doc/21.pdf> (дата звернення: 06.10.2021).

11. LPGENERATOR. Уроки бізнеса от Р. Бренсона. — URL: <http://lpgenerator.ru/blog/2013/04/06/uroki-biznesa-ot-richarda-brensona/> (дата звернення: 07.10.2021).

References:

1. Tkachuk, O. (2017), "Corporate culture of company like a part of spatial economics", Visnyk Zhytomyr'skogo derzhavnogo universytetu imeni I. Franka, vol. 1 (20), available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2017_1_15 (Accessed 05 Oct 2021).

2. Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S. E. and Ployhart, R. E. (2017), "Multilevel Influences on Voluntary Workplace Green Behavior: Individual Differences, Leader Behavior, and Coworker Advocacy", Journal of Management, vol. 43, pp. 1335—1358.

3. Maslyn, J. M., Schyns, B. and Farmer, S. M. (2017), "Attachment style and leader-member exchange: The role of effort to build high quality relationships", Leadership & Organization Development Journal, vol. 38 (3), pp. 450—462.

4. Ridge, J. W. and Ingram, A. (2017), "Modesty in the Top Management Team", Journal of Management, vol. 43, pp. 1283—1306.

5. Petrou, P. and Demerouti, E. (2015), "Trait-level and week-level regulatory focus as a motivation to craft a job", Career Development International, vol. 20, pp. 102—118.

6. Semler, C. (2001), Maverick: The Success Story Behind the World's Most Unusual Workplace, Random House, NY, USA.

7. Hlushchenko, O. (2016), "Well-being as an imperative of Ukraine's social development", Ekonomichnij Casopis-XXI, vol. 156 (1—2), pp. 31—36, available at: <http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V156-0007.pdf> (Accessed 05 Oct 2021).

8. Wu, C. H. and Parker, S. K. (2017), "The Role of Leader Support in Facilitating Proactive Work Behavior", Journal of Management, vol. 43, pp. 1025—1049.

9. Wang, H., Choi, J., Wan, G. and Dong, J. Q., (2016), "Slack Resources and the Rent-Generating Potential of Firm-Specific Knowledge", Journal of Management, vol. 42, pp. 500—523.

10. Tkachuk, O. (2015), "An improvement of human resources management in entrepreneurial activity", Naukova organizaciya "Perspektiva", available at: <http://www.vtei.com.ua/doc/21.pdf> (Accessed 06 Oct 2021).

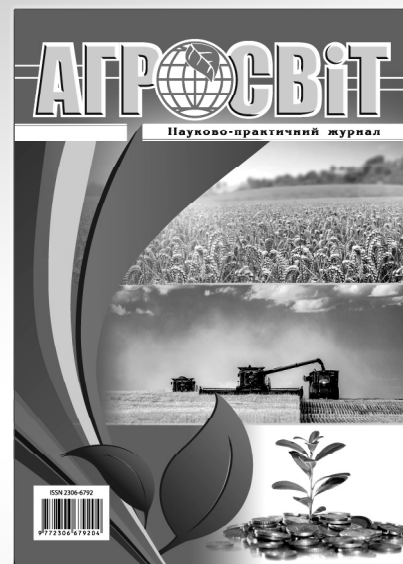
11. Lpgenerator (2013), "Business Lessons from Richard Branson", available at: <http://lpgenerator.ru/blog/2013/04/06/uroki-biznesa-ot-richarda-brensona/> (Accessed 07 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 13.10.2021 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Ю. В. Масюк,

к. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-6445-806X

Ю. В. Пазюн,

студентка, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-4591-1185

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.48

ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА В РИНКОВИХ УМОВАХ

Yu. Masyuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University

Yu. Pazyun,

Student, Dnipro State Agrarian and Economic University

FINANCIAL STRATEGY TO INCREASE THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISE IN MARKET CONDITIONS

У статті досліджено сутність та ключові характеристики фінансової стратегії, а також особливостей підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства в ринкових умовах. Встановлено, що все більша кількість сільськогосподарських підприємств усвідомлюють необхідність перспективного управління фінансовою діяльністю на основі наукової методології. Форми фінансової стратегії розглядаються як диференційовані складові частини довгострокової фінансової діяльності. Їх виділення з цілісної системи фінансового забезпечення обумовлено потребою врахування особливостей окремих ділянок і об'єктів господарського обороту. Визначено, що фінансова стратегія — одна з частин загальної стратегії економіки сільськогосподарського підприємства, покликана носити по відношенню до неї підлеглий характер і узгоджуватися з її цілями і завданнями. Доведено, що Розробляючи фінансову стратегію для сільськогосподарського підприємства, необхідно враховувати специфічний характер даної галузі, пов'язаний з високим ступенем ризику і невизначеністю зовнішнього середовища, високою залежністю від природно-кліматичних умов і державної фінансової підтримки. Все це вказує на специфічність стратегічного фінансового планування для сільськогосподарських підприємств.

The article examines the essence and key characteristics of financial strategy, as well as the features of improving the efficiency of agricultural enterprises in market conditions. It is established that an increasing number of agricultural enterprises are aware of the need for long-term management of financial activities on the basis of scientific methodology. Forms of financial strategy are considered as differentiated components of long-term financial activity. Their selection from the integrated system of financial security is due to the need to take into account the characteristics of individual areas and objects of economic turnover. It is determined that the financial strategy is one of the parts of the general strategy of the economy of an agricultural enterprise, designed to be subordinate to it and to be consistent with its goals and objectives. It is proved that when developing a financial strategy for an agricultural enterprise it is necessary to take into account the specific nature of this industry, associated with a high degree of risk and uncertainty of the environment, high dependence on climatic conditions and public financial support. All this indicates the specificity of strategic financial planning for agricultural enterprises. Financial strategy, as the most important tool of the financial system, can help the agricultural enterprise to manage uncertainty and smooth out the negative consequences of crisis situations, to quickly transform the already developed financial strategies in case of changing business conditions. In a word — it will allow to develop successfully, and also to increase efficiency of the agricultural enterprise. Summing up the study, we emphasize that in today's unstable business environment, the agricultural enterprise must embark on a qualitatively new path of

development, which is characteristic of a large number of modern business entities. It is important to realize as soon as possible the need to transform internal management and planning processes, which today are the basis for successful business development.

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарське підприємство, фінансова стратегія, аналіз, ризик, забезпечення, ефективність.

Key words: agriculture, agricultural enterprise, financial strategy, analysis, risk, provision, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах господарювання все більша кількість сільськогосподарських підприємств усвідомлюють необхідність перспективного управління фінансовою діяльністю на основі наукової методології. Ефективним інструментом перспективного управління фінансовою діяльністю підприємства виступає фінансова стратегія. Фінансова стратегія є необхідним елементом управління, її побудова і проведення не тільки відображають цілі роботодавців, а й характеризують цілеспрямованість керівництва, здатність систематично переслідувати і реалізовувати інтереси сторін управління в фінансово-виробничих процесах. Тому вивчення і використання фінансової стратегії і методів її розробки як механізму підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства є надзвичайно актуальним і практично значимим. Сучасне сільськогосподарське виробництво все в більшій мірі вимагає до себе економічно обґрунтованих підходів, які забезпечать підвищення ефективності виробництва. Рішення багатьох проблем в сільському господарстві неможливо без концентрації і вмілого використання всіх наявних виробничих ресурсів на підприємстві. Особлива роль при цьому повинна бути відведена раціональній взаємодії всіх факторів виробництва шляхом використання науково обґрунтованих методів оцінки економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Серед найважливіших економічних проблем особливої актуальності у ринкових умовах господарювання набуває питання правильного виміру ефективності сільськогосподарського підприємства. Як сама категорія ефективності сільськогосподарського підприємства, так і методика її визначення, вивчені ще недостатньо. Найбільш складним на сучасному етапі є питання про вимірювання ефективності виробництва, її критерії та показники. Зазначене вище свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблемних питань формування фінансової стратегії а також підвищенню ефективності сільськогосподарського підприємства присвячувати свої наукові праці такі вітчизняні та закордонні науковці: Танклевська Н.С., Ковальова А.О., Аранчій В.І., Зоря О.П., Бланк І.А., Гриньов А.В., Ястремська О.М., Кириченко О.А., Юрій Т.П., Андрійчук В. Г., Іванько А.В. та ін.

Наукові здобутки вчених стосовно цього питання є вагомими, проте велика кількість проблемних питань вимагає подальших наукових відкриттів.

МЕТА СТАТТІ

Ключовою метою статті є дослідження сутності та особливостей фінансової стратегії сільськогоспо-

дарського підприємства, як інструменту підвищення його ефективності в ринкових умовах господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Створення та ефективне використання фінансової стратегії сільськогосподарського підприємства в сучасних умовах багато в чому залежить від вибору її раціональної форми і змісту, що відповідають ключовій меті довгострокового функціонування відповідної структурної одиниці. Форми фінансової стратегії розглядаються як диференційовані складові частини довгострокової фінансової діяльності. Їх виділення з цілісної системи фінансового забезпечення обумовлено потребою врахування особливостей окремих ділянок і об'єктів господарського обороту. Значною мірою це дає можливість оптимізувати кругообіг фінансових ресурсів з урахуванням специфіки різного рівня стадій і пріоритетних об'єктів відтворювального процесу. Таким чином, підвищується реальність загальної фінансової стратегії функціонування господарюючого суб'єкта, створюються передумови для досягнення її головної мети за рахунок уточнення намічених завдань, а також визначення та використання інструментів та методів їх виконання. Активний пошук результативних економічних інструментів і прогресивних методів їх застосування дозволяє підвищити ефективність фінансового механізму, націленого на успішне виконання стратегічних завдань.

Ми погоджуємося з думкою Танклевської Н.С. та Ковальової А.О. відносно того, що: "фінансування сільськогосподарських підприємств є складним і водночас необхідним елементом для успішного їх розвитку й утримання на конкурентному рівні. Більшість підприємств зіштовхнулися з проблемою нестачі, важкої доступності до всіх видів ресурсів. В умовах диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію, засоби виробництва й сировину, аграрним підприємствам важко господарювати й забезпечувати стабільний розвиток і фінансову стійкість галузі. Саме тому розробка фінансової стратегії сільськогосподарських підприємств є основою для вибору альтернативи визначення найкращої спрямованості фінансової діяльності, вибору напряму організації фінансових відносин як за межами, так і всередині підприємства, та максимальне підвищення вартості підприємства" [1, с. 123].

Розглянемо більш детально погляди різних науковців відносно трактування сутності фінансової стратегії підприємства.

За твердженням Аранчій В.І. та Зоря О.П.: "за своєю економічною природою стратегія фінансового управління об'єднує відповідний підхід до постановки завдань і програмно-цільовий характер своєї реалізації, є

Рис. 1. Місце стратегії фінансової у загальній стратегії сільськогосподарського підприємства

Джерело: сформовано авторами.

найбільш ваговим компонентом економічної стратегії. У цьому проявляється координуюча роль фінансів у системі управління підприємством, де фінансові ресурси займають провідне місце серед матеріальних та трудових ресурсів, оскільки можуть швидко трансформуватись у будь який вид активу" [2, с. 157].

Бланк І.А. в свою чергу зазначає, що: "фінансова стратегія — це фінансовий курс, розрахований на довгострокову перспективу, передбачаючи рішення крупно масштабних задач розвитку підприємства і сприяючи реалізації основній стратегічній цілі — максимізація добробуту власника. Ця головна ціль потребує певної конкретизації із врахування завдань і особливостей майбутнього фінансового розвитку підприємства. При цьому особливу увагу необхідно приділяти моніторингу темпів розвитку власного капіталу, оптимізації його структури з позиції допустимого рівня ризику" [3, с. 48].

Науковці як Гриньов А.В. та Ястремська О.М. наголошують на тому, що: "фінансова стратегія є поєднаним чинником фінансового і стратегічного аспектів управління аграрним підприємством, визначає фінансові цілі на тривалу перспективу, засоби їх досягнення та показники досягнення цілей. Основними завданнями, які розв'язуються в рамках вибору фінансової стратегії, як складової частини управління фінансовими ресурсами, постає дослідження правових основ управління фінансовими ресурсами аграрних підприємств, характер і законності формування фінансів в ринкових умовах господарювання. При цьому оцінку вихідного стану фінансових ресурсів і фінансових індикаторів аграрного підприємства, є фінансовий аналіз щодо визначення основних шляхів покращення стану" [4, с. 124].

Аналізуючи вищенаведене пропонуємо власне визначення сутності фінансової стратегії, а також її важливості у забезпеченні ефективності сільськогосподарського підприємства. Отже, фінансова стратегія — одна з частин загальної стратегії економіки сільськогосподарського підприємства, покликана носити по відношенню до неї підлеглий характер і узгоджуватися з її цілями і завданнями. Фінансова стратегія сама впливає на формування загальної стратегії економіки підприємства. Це свідчить про те, що основною метою загальної стратегії є: забезпечення високих темпів розвитку економіки і підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства.

Пропонуємо на рисунку 1 розглянути місце стратегії фінансової у загальній стратегії сільськогосподарського підприємства.

Аналізуючи рисунок 1 варто звернути увагу на те, що фінансова стратегія завжди має бути елементом загальної стратегії сільськогосподарського підприємства.

Вивчаючи особливості підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства доцільно звернути увагу на твердження Кириченко О.А., який зазначав, що: "ефективність діяльності підприємств залежить від великої кількості факторів, які умовно можна поділити на внутрішні земля та її якість, трудові ресурси, засоби виробництва, матеріалозабезпеченість, спланованість та налагодженість системи економічної безпеки підприємства та зовнішні, такі як селекційно-генетичний та агробіокліматичний потенціал регіону, законодавча база, державна підтримка фермерських господарств, кредитна система, умови реалізації продукції та матеріально-технічне забезпечення, діяльність інших господарств-конкурентів" [5, с. 70].

У сучасних ринкових умовах господарювання актуальною проблемою покращення ефективності сільськогосподарського виробництва виступає збереження природної та підвищення економічної родючості сільськогосподарських земель, зростання продуктивності сільськогосподарських угідь і тварин, раціональне використання водних ресурсів і всієї навколишнього природного середовища.

Юрій Т.П. наголошує на тому, що: "проведення докорінних реформ в аграрному секторі вплинуло на виробництво валової продукції сільського господарства, розподіл земельних ресурсів України та ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств. Ефективність виробництва є однією з основних компонентів ефективності галузі сільського господарства, що визначається ступенем досягнення тих цілей, які суспільство ставить перед нею. Кінцеві цілі розвитку сільського господарства мають соціальний характер, але їх досягнення відбувається на основі реалізації економічних і технологічних передумов" [6, с. 798].

Як зазначає Іванько А.В.: "економічну ефективність сільськогосподарського підприємства визначають на різних рівнях. Зокрема, виділяють економічну ефективність виробництва, окремих галузей сільського господарства, виробництва в сільськогосподарських підприємствах різних форм власності, їх об'єднаннях та внутрішньогосподарських підрозділах, виробництва окремих культур, продуктів, послуг, впровадження у виробництво інноваційних технологій. Залежно від цього використовують різні економічні показники. Об'єктивна оцінка економічних процесів і явищ можлива лише в разі правильного застосування методів їх дослідження. Загальний підхід до оцінки ефективності діяльності являє собою досягнення мети господарської діяльності підприємства з найменшими витратами праці" [7, с. 54].

За твердженням Андрійчук В.Г.: "виокремлюються макро, мікро та мезо економічні чинники ефективності

діяльності сільськогосподарських підприємств. До макроекономічних чинників зараховуються: платоспроможний попит, інфляція, відсоткові ставки, обмінний курс національної валюти, динаміка цін, урядові видатки і дефіцит державного бюджету, безробіття, обсяги інвестицій. До мікроекономічних належать чинники внутрішнього середовища підприємства. Найбільш важливими мезо економічними чинниками є внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції та продовольства і характер побудови агропромислових інтеграційних зв'язків" [8, с. 206].

Аналізуючи вищенаведене, важливо зауважити той факт, що ефективність сільськогосподарського виробництва залежить від безлічі факторів. Фактор — це причина, рушійна сила будь-якого процесу, що визначає його характер або окремі його риси. Ці фактори можуть бути взаємопов'язані між собою або перетинатися. У процесі проведення заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства, можуть використовуватися всі можливі чинники або тільки окремі. Оптимальне поєднання факторів і забезпечує високу ступінь ефективності виробництва. При цьому в кожній конкретній ситуації пріоритетним стає та сукупність факторів, яка дозволяє отримати найбільший економічний ефект.

Нестабільне ринкове середовище і наявність високих ризиків в агробізнесі, призводять до раптових негативних змін фінансового стану сільськогосподарського підприємства і отримання великих збитків, що вказує на необхідність спочатку формувати фінансову стратегію, спрямовану на відновлення підприємства, а тільки після цього, в разі успішної її реалізації, фінансову стратегію розвитку. Перед вибором і розробкою фінансової стратегії необхідно провести детальний фінансовий аналіз, який дозволить визначити, до якого типу підприємств за ступенем фінансової стійкості відноситься аналізований господарюючий суб'єкт.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Підводячи підсумок проведеного дослідження, наголосимо на тому, що в сучасних, нестабільних умовах ведення бізнесу, сільськогосподарське підприємство, має вийти на якісно новий шлях розвитку, який характерний для великої кількості суб'єктів сучасного бізнесу. Важливо, якомога швидше усвідомити необхідність трансформації внутрішніх процесів управління та планування, які сьогодні є основою успішного розвитку бізнесу. Стратегічне бачення можливих фінансових змін, перспектив і загроз дозволить сільськогосподарському підприємству стати більш фінансово незалежним, чітко розуміти цілі та плани подальшого свого розвитку. Розробляючи фінансову стратегію для сільськогосподарського підприємства необхідно враховувати специфічний характер даної галузі, пов'язаний з високим ступенем ризику і невизначеністю зовнішнього середовища, високою залежністю від природно-кліматичних умов і державної фінансової підтримки. Все це вказує на специфічність стратегічного фінансового планування для сільськогосподарських підприємств. Фінансова стратегія, як найважливіший інструмент фінансової системи, здатна допомогти сільськогосподарському підприємству управляти невизначеністю і згладжувати негативні наслідки кризових ситуацій, оперативно трансформувати вже розроблені фінансові стратегії в разі мінливих умов господарюван-

ня. Одним словом — це дозволить успішно розвиватися, а також підвищувати ефективність сільськогосподарського підприємства. Актуальним напрямом подальших наукових досліджень виступає аналіз елементів фінансової стратегії сільськогосподарського підприємства.

Література:

1. Танклевська Н.С., Ковальова А.О. Основи формування стратегії фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств, Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 7. Ч. 3. С. 123—127.
2. Аранчій В.І., Зоря О.П. Фінансова стратегія у системі управління фінансами підприємства. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2016. № 2. С. 156—159.
3. Бланк І.А. Финансовая стратегия предприятия: учебное пособие. Киев: Эльга, НикаЦентр, 2004. 720 с.
4. Гриньов А.В., Ястремська О.М. Якість формування фінансової стратегії підприємства. Фінанси України. 2006. № 6. С. 121—128.
5. Кириченко О.А. Управління фінансово-економічною безпекою: навч. посіб. Київ. 2010. 480 с.
6. Юрій Т.П. Фактори ефективності сільськогосподарських підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. № 2. С. 798—802.
7. Іванько А.В. Регулювання агропродовольчого виробництва: регіональний аспект: монографія. Київ: НЦ ІАЕ, 2008. 230 с.
8. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ: КНЕУ, 2006. 292 с.

References:

1. Tanklevsjka, N.S. and Kovaljova, A.O. (2016), "Fundamentals of forming the strategy of financial support of agricultural enterprises", *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionalnogho universytetu*, vol. 7, pp. 123—127.
2. Aranciy, V.I. and Zoria, O.P. (2010), "Financial strategy in the enterprise finance management system", *Visnyk Poltav'skoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 2, pp. 156—159.
3. Blank, I.A. (2004), *Finansovaya strategiya predpriyatiya* [Financial strategy of the enterprise], Nika Centr, Kyiv, Ukraine.
4. Grinev, A.V. and Yastremskaya, O.M. (2006), "Quality of formation of the financial strategy of the enterprise", *Finansy Ukrainy*, vol. 6, pp. 121—128.
5. Kyrychenko, O.A. (2010), *Upravlinnja finansovo-ekonomichnoju bezpekoju* [Management of financial and economic security], Kyiv, Ukraine.
6. Jurij, T.P. (2010) "Factors of efficiency of agricultural enterprises. Global and national economic problems", *Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky*, vol. 2, pp. 798—802.
7. Ivanjko, A.V. (2008), *Reguljuvannja aghroprodovoljchogho vyrobnyctva: rehionalnyj aspekt* [Regulation of agro-food production: regional aspect], NC IAE, Kyiv, Ukraine.
8. Andrijchuk, V. Gh. (2006), *Efektynnistj dijalnosti aghrarnykh pidpryjemstv: teoriya, metodyka, analiz* [The efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2021 р.

Е. В. Тодьєрішко,
аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-3055-0244

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.52

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ ПРОСТОРОВОЇ МАРШРУТИЗАЦІЇ

Е. Todierishko,
Postgraduate student of the Department of Economics and Finance, Mukachevo State University

NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCES IN TOURISM ENTERPRISE MANAGEMENT
BASED ON THE SPATIAL ROUTING MODEL

Вітчизняні та закордонні туристичні підприємства формують моделі просторової маршрутизації, які мають певні риси. Ці риси специфічні для туроператорів, туристичних агентств, туристичних бюро, екскурсійних бюро, інших підприємств сфери туризму. Вони формують особливості управління такими підприємствами за допомогою параметризації підконтрольних об'єктів маршрутної мережі. Сама категорія параметризації є елементом системного аналізу об'єктів маршрутної мережі та процесів, що у ній відбуваються. Виходячи з наведених положень стаття присвячена аналізу вітчизняного та закордонного досвіду управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації. Зокрема, реалізоване виділення та типізація моделей просторової маршрутизації. Результатом став аналіз досвіду управління на основі моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій, моделі просторової маршрутизації бюро екскурсій; та однопараметричних моделей просторової маршрутизації. За результатами дослідження констатовано, що основою управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації є оперування процесами з виробництва туристичного продукту у маршрутній мережі з певним охопленням. Вітчизняний та закордонний досвід дозволив виділити наступні особливості управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації: суб'єкти господарювання перебудовують дії (роботи) зі статичної організації різних переміщень туриста певною територією з метою її вивчення на динамічну. Крім того, доведено, що визначення базових параметрів мережевої моделі, здатних ідентифікувати операційні метрики (ціну) і тривалість комплекс туристичних послуг, що надаються туристу під час його переміщення туриста певною територією.

Domestic and foreign tourism enterprises are developing spatial routing models that have certain features. These features are specific for tour operators, travel agencies, tourist offices, tourist offices, and other tourism enterprises. They shape the management of such enterprises by parameterizing the controlled objects of the route network.

The parameterization category is an element of system analysis of the objects of a routing network and the processes that occur in it. Based on these provisions, the article is devoted to the analysis of domestic and foreign experience in the management of a tourism enterprise based on a spatial routing

model. In particular, the selection and typing of spatial routing models have been implemented. The result was an analysis of management experiences based on the travel agency spatial routing model, the guided tour bureau spatial routing model, and single-parameter spatial routing models (characteristic of tourist clubs, local history clubs, tourist sections, etc.). In the process of research, methods of analysis, synthesis are used. The study found that the basis for managing a tourism enterprise based on a spatial routing model is the operation of tourism product production processes on a route network with a certain scope. Domestic and foreign experience has made it possible to identify the following features of the management of a tourism enterprise based on a spatial routing model: Economic agents reorganize actions (operations) with the static organization of the various movements of a tourist to a certain territory to study it dynamically. In addition, it has been proved that defining the basic parameters of the network model (early, late completion of each event, time reserves, critical path (the most in the network)) is capable of identifying operational metrics (price) and the duration of the tourist's tourist service during the tourist's journey to a certain area.

The prospects for further research in this area are to provide practical recommendations for the management of tourism enterprises based on a spatial routing model.

*Ключові слова: маршрутизація, модель, параметризація, маршрутна мережа, туристичний продукт.
Key words: routing, model, parameterization, route network, tourism product.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Наразі основною функцією туристичних підприємств є виробництво (комплектування), надання, реалізація комплексного туристичного продукту, інтерпретованого як комплекс туристичних послуг, що надаються під час переміщення туриста певною територією (якщо це переміщення з метою її вивчення, із загально-освітньою, пізнавальною, спортивною цілями тощо). При цьому сучасні реалії виробництва туристичного продукту потребують якісних змін в управлінні, пов'язаних з орієнтуванням на гнучкі набори мережевих маршрутів, що іноді взаємодіють один з одним. У таких умовах для туристичного підприємства все більш пріоритетним стає ефективна просторова маршрутизація (із використанням параметричних мережевих моделей, що застосовуються для процесу визначення екскурсійного маршруту в маршрутних мережах із різним охопленням) [8]. Окреслене підвищення пріоритетності зумовлене:

— труднощами визначення варіацій щодо організації екскурсій. Це зумовлене тим, що в умовах цифровізації туристичні підприємства перелаштовуються зі статичної організації та запити клієнтів з урахуванням можливостей розкриття певної теми проходження екскурсійної групи;

— проблемами чіткого планування екскурсії, оскільки вони не завжди проводяться за чітко визначеною програмою та на однакових для всіх учасників умовах. Основна проблема туристично-екскурсійних бюро полягає в тому, що хоча суб'єкт господарювання самостійно встановлює номенклатуру подаються екскурсій, під час надання таких послуг, запити та особливості обслуговування клієнтів заздалегідь не відомі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зазначеній площині цінними видаються праці: О. Маслиган, О. Королович, Н. Кампов [8; 7; 6]. Саме на ці праці спирається автор. Окреслені дослідження мають фундаментальний характер, разом з тим у більшості відсвітлюють процеси просторової маршрутизації, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів туризму і рекреації, залишаючи поза увагою проблематику та досвід формування моделей просторової маршрутизації. Вітчизняні та закордонні туристичні підприємства формують моделі просторової маршрутизації, які мають певні риси залежно від їх типів. Ці риси не просто специфічні для туроператорів, туристичних агентств, туристичних бюро, екскурсійних бюро, інших підприємств сфери туризму. Вони формують певні особливості управління такими підприємствами за допомогою параметризації підконтрольних об'єктів маршрутної мережі. При цьому сама категорія параметризації є елементом системного аналізу об'єктів маршрутної мережі та процесів, що у ній відбуваються, який полягає у виділенні істотних напрямів впливу (або параметризованих площин) [8]. Невирішеність окресленої проблеми обумовила тему та напрям дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Виходячи з наведених положень метою статті є аналіз вітчизняного та закордонного досвіду управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі наукові завдання: 1) виділення та типізація моделей просторової маршрутизації; 2) аналіз досвіду управління на основі моделей просторової маршрутизації туристичних агенцій; 3) аналіз дос-

Таблиця 1. Характеристика змістової основи моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій

Функції моделі просторової маршрутизації	Подання змістової основи маршрутизації	Конкретизація змістової основи	Параметризовані площини	
			напрями омні-параметризації	базова
Реалізація турів, організованих туроператорами в режимі реального часу	Параметричні мережеві моделі турів	Грунтується на мережеві моделі параметризованих маршрутних операцій, які проєктують всі атрибути робіт (виходячи з особливостей пересування туристів в рамках маршрутних мереж), забезпечують організацію цих робіт (виходячи з резервів часу на тур), персональних побажань на результатах візуалізації даних.	Наразі вони є різними. Основними напрямками є: інформаційна; консультативна; організаційна; регуляторна; з проєктування турів; візуалізації даних; персональний асистент тощо	Проектування турів (оптимізація процесу маршрутного проєктування турів)
Реалізація окремих туристичних послуг (транспортних, екскурсійних тощо) в режимі реального часу	Параметричні мережеві моделі надання туристичних послуг			

Джерело: сформовано на основі [4; 9; 1; 2; 5].

віду управління на основі моделі просторової маршрутизації бюро екскурсій; 4) аналіз досвіду управління на основі однієї параметричних моделей просторової маршрутизації (що властиві для туристських клубів, туристично-краєзнавчих клубів, туристських секцій (центрів) тощо).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Аналіз моделей просторової маршрутизації та досвід управління туристичним підприємством дозволяє виділити такі їх типи:

- моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій (омні-параметрична);
- моделі просторової маршрутизації бюро екскурсій (або трьохвекторної параметризації);
- однопараметричні моделі просторової маршрутизації.

Розглянемо докладно особливості застосування кожної з окреслених моделей виходячи з наявного вітчизняного та закордонного досвіду різних типів туристичних підприємств.

Моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій (омні-параметрична) специфічні тим, що у межах моделі виконується маршрутизація роздрібних функцій, що реалізується на основі поєднання різних зон параметризації [8]. Слід враховувати, що виробництво туристичного продукту та переміщення відбуваються у межах турів [8; 7; 6]. Відтак характеристика змістової основи моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій (табл. 1) визначає її вплив за наступними параметризованими площинами:

- 1) інформування клієнта;
- 2) надання консультацій щодо мети поїздки;
- 3) організації подорожі;
- 4) регулювання беззбитковості;
- 5) обслуговування (проєктування турів);

- 6) візуалізація даних;
- 7) персональний асистент.

Базовою параметризованою площиною є обслуговування або проєктувальна. Це зумовлене тим, що основана мета моделі — це оптимізація процесу маршрутного проєктування турів на основі впровадження автоматичного визначення маршрутів турів і особливостей обслуговування туристів у межах маршрутної мережі.

Характеристика змістової основи моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій (омні-параметричної) наведена у таблиці 1.

Такі моделі застосовують лідери світового туристичного бізнесу за рейтингом Travel Weekly Power List (це щорічний рейтинг компаній, що спеціалі-

зуються у сфері подорожей і мають обсяги продажів більше \$ 100 млн). Зокрема:

Таблиця 2. Аналіз площин параметризації просторової маршрутизації туристичних агенцій

	Параметризовані площини просторової маршрутизації туристичних агенцій*						
	інформаційна	консультативна	проєктування турів	організаційна	візуалізація даних	персональний асистент	збутова
Expedia Inc	+	+	+	-	-	+	+
The Priceline Group	+	-	+	+	-	-	-
American Express Global Business Travel	+	-	+	+	+	-	-
BCD Travel	+	-	+	-	-	+	-
HRG North America	+	+	+	-	-	-	-

Примітка: * (1) інформаційна (у маршрутну мережу занесено всі місця відпочинку, включаючи святині, замкові й інші споруди. Це дозволяє інформувати потенційних покупців про програму туру); (2) консультативна (у маршрутну мережу занесений опис всіх місць відпочинку, включаючи святині, замкові й інші споруди); (3) проєктування турів (параметризація маршрутних мереж. Увагу переорієнтовано з кілометражу туру (а саме зменшення загальної відстані, яке долається) на мінімізацію переміщень між об'єктами; (4) організаційна — за маршрутною мережею сформований базис для параметризації комплексу робіт і переміщень між її об'єктами (складена номенклатура всіх робіт на маршруті та встановлена їх орієнтовної послідовності); (5) візуалізація даних (дозволяє фахівцям аналізувати дані своїх програм, визначати можливості для поліпшення й економії з точки зору мінімально і максимально можливої тривалості робіт); (6) персональний асистент (допомагає клієнтам справлятися з проблемами, викликаними глобальними заходами, ризиками епідемії, терористичних актів тощо); (7) посередництво в реалізації туристських і екскурсійних путівок.

Джерело: сформовано на основі [4; 9; 1; 2; 5].

Таблиця 3. Характеристика змістової основи моделі просторової маршрутизації туристичних бюро

Функції моделі просторової маршрутизації	Подання змістової основи маршрутизації	Конкретизація змістової основи	Параметризовані площини	
			напрями трічної параметризації	базова
Організація екскурсій	Маршрути, що взаємодіють один з одним та можуть коригуватися	Грунтується на класичній мережевій моделі параметризованих маршрутних операцій, які конфігурують атрибути робіт з організації екскурсій (шляхи особливостей пересування туристів в рамках маршрутних мереж) та проведення екскурсій і резервів часу на тур	Маршрути руху; - обслуговує; - організаційна; - контрольна та коригувальна*	Обслуговує / проєктувальна (оптимізація процесу маршрутного проєктування турів)
Проведення екскурсій	Роботи з організації екскурсій у мережах			

Примітка: * корегувальний напрям виділений, оскільки основна проблема туристично-екскурсійних бюро полягає в тому, що вони орієнтовані на обслуговування неорганізованих туристів, які проживають в готелі, санаторії, що прибули в готель по організованому будь-якою фірмою туру.

Джерело: сформовано на основі [3].

— Expedia Inc (обсяг продажів у 2020 р. склав 72,4 млн дол.) — за всіма агенціями, якими володіє Expedia Inc, зокрема: Expedia, Expedia Affiliate Network, Classic Vacations, Expedia Local Expert, Expedia CruiseShip-Centers, Egencia, Trivago GmbH, Wotif Group, Orbitz Worldwide, Travelocity, HomeAway, TravelDoo і CarRentals.com;

— The Priceline Group (обсяг продажів у 2020 р. склав 68,1 млрд дол.);

— American Express Global Business Travel (обсяг продажів у 2020 р. склав 31,1 млрд дол.);

— BCD Travel (обсяг продажів у 2020 р. склав 24,6 млрд дол.) — у межах цифрового управління відрадженьнями, готелями й заходами;

— North America (обсяг продажів у 2020 р. склав 16 млрд доларів) — у межах VIP-послуг для багатонаціональних, національних і малих і середніх фірм, серед яких BCD Travel.

В Україні моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій наразі застосовуються тільки філіалами лідерів світового туристичного ринку (наприклад, BCD Travel представлена в Україні).

Аналіз площин параметризації просторової маршрутизації туристичних агенцій (табл. 2) виявляє, що їх зміст може бути різним.

Разом з тим більшість туристичних агенцій орієнтуються на інформаційну та проєктувальну складові параметризації. Разом з тим окреслених двох площин недостатньо для управління такими туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації.

Для ефективного управління потрібне комплексне подання змістової основи маршрутизації. Тому туристичні агенції мають визначати параметри маршрутних мереж не скільки виходячи зі мінімізації переміщень між об'єктами, скільки виходячи зі списку дій (робіт), їх послі-

довностей (т.ч. попередніх), мінімально і максимально можливої тривалості дій (робіт) тощо.

Омні-параметрична модель є свого роду "збірним конструктом", тому її окремі функції у країнах ЄС часто використовуються бюро реалізації туристсько-екскурсійних послуг, що співпрацюють з туристичними агенціями, які активно використовують маршрутизацію, у межах посередництва (в реалізації туристських і екскурсійних путівок). Це, наприклад, Expedia.com, Hotels.com, Hotwire.com (Expedia Inc).

Моделі просторової маршрутизації бюро екскурсій (або трьохвекторної параметризації) специфічні тим, що у межах моделі виконується маршрутизація виключно процесів з організації й проєктування колективного відвідування об'єктів туристичного показу. Слід враховувати, що виробництво туристичного продукту та переміщення відбуваються у межах екскурсій. При цьому характеристика змістової основи моделі просторової маршрутизації бюро екскурсій визначає її вплив за наступними параметризованими площинами маршрутів, що взаємодіють один з одним, зокрема:

- 1) обслуговуюча (проєктувальна);
- 2) організаційна;
- 3) контрольна та коригувальна.

При цьому базовою параметризованою площиною є обслуговуюча або проєктувальна. Це зумовлено тим, що основана мета моделі оптимізації процесу маршрутного екскурсійного проєктування полягає у автоматичному визначенні маршрутів руху і особливостей обслуговування туристичних груп у маршрутній мережі. Окреслене особливо важливо коли шлях прямування має забезпечувати найбільш повне розкриття теми екскурсії. При цьому, хоча суб'єкт господарювання і самостійно встановлює номенклатуру екскурсій, вони не завжди проводяться за чітко визначеною програмою та на однакових для всіх учасників умовах. У ході представлен-

Таблиця 4. Аналіз площин параметризації просторової маршрутизації туристичних бюро

	Параметризовані площини просторової маршрутизації туристичних бюро*		
	обслуговча (проектувальна)	організаційна	контрольна та коригувальна
Даніятур-Ваш гід	+	+	+
Italy with Us	+	+	+
«Тури у Аліка»	+	+	+
Questtour	+	+	+
ABENTUR	+	+	+
Alvona Planet	+	+	+

Примітка: * (1) обслуговча (у маршрутну мережу занесені всі особливості екскурсійного обслуговування туристичних груп за всіма маршрутами руху, параметрами тою мірою, у якій вони здатні вплинути на операційні метрики (ціну) й тривалість екскурсії); (2) організаційна (за маршрутною мережею сформований базис для параметризації комплексу робіт і переміщень між її об'єктами у т.ч. складена базова номенклатура всіх робіт на маршруті й встановлена їх орієнтовна послідовність); (3) контрольна (у маршрутну мережу занесені засоби автоматичного визначення місць локалізації екскурсійної групи); (4) коригувальна (у маршрутну мережу завжди занесені всі маршрути, що коригуються під потреби та запити клієнтів).

Джерело: сформовано на основі [3].

ня таких послуг, запити та особливості обслуговування клієнтів заздалегідь не відомі.

Характеристика змістової основи моделі просторової маршрутизації туристичних агенцій наведена у таблиці 3.

Такі моделі застосовуються значною кількістю бюро екскурсій, що діють у більшості країн, які є сприятливими для розвитку туризму у світі, зокрема у: Франції, Іспанії, США, Італії, Туреччині, Греції, Чехії тощо. Серед таких туристичних бюро: мережа Даніятур-Ваш гід (надає екскурсійні послуги на туристичному ринку Данії і її столиці Копенгагені); Italy with Us (надає екскурсійні послуги на туристичному ринку Ватикану, Риму, Венеції та Флоренції); "Тури в Аліка" (надає екскурсійні послуги й подорожі на туристичному ринку Аланії); Questtour (надає нестандартні екскурсійні послуги на туристичному ринку Чехії та Європи). В Україні відповідну модель просторової маршрутизації активно використовують лише туристичні бюро м. Київ, зокрема АБЕНТУР, Перше екскурсійне бюро, Море Турів на Лівому березі та Alvona Planet. Аналіз площин параметризації просторової маршрутизації туристичних бюро (табл. 4) виявляє, що їх зміст може бути різним.

Аналіз площин параметризації просторової маршрутизації туристичних бюро виявляє, що їх зміст досить однорідний. Це зумовлене тим, що всі окреслені суб'єкти орієнтуються на оптимізацію процесу маршрутного екскурсійного проєктування на основі впровадження автоматичного визначення маршрутів руху й особливостей обслуговування туристичних груп у маршрутної мережі, особливо коли шлях прямування має забезпечувати найповніше розкриття теми. Аналогічні моделі просторової маршрутизації використовують бюро подорожей та екскурсій у межах організації турів, екскурсій, однак Україні практика їх застосування також обмежена м. Київ (наприклад Turisticheskaya kompaniya "Obnovleniye" та "American Travel Group") та м. Одеса (представництво АНЕКС ТУР).

Однопараметричні моделі просторової маршрутизації. У вітчизняній практиці ці моделі поки не знайшли застосування. Однак у ряді закордонних країн ці моделі використовуються для маршрутизації за базовим напрямом впливу тих туристичних підприємств, що діють на некомерційній основі тобто соціально спрямованих.

Слід враховувати, що виробництво туристичного продукту та переміщення відбуваються у межах різних типів екскурсій, турів, походів, подорожей, туристичних та спортивних заходів.

Однопараметричні моделі просторової маршрутизації використовують туристичні союзи, туристські клуби, туристські гуртки, клуби самодіяльного туризму та інші, існування яких забезпечується державним або бюджетним фінансуванням, за кошт членських внесків, громадських або приватних фондів. Характеристика змістової основи моделі просторової маршрутизації таких організацій досить специфічна, однак спрямована на:

- автоматичне визначення маршрутів руху;
- автоматичне визначення особливостей обслуговування обмеженого кола туристів, що є членами певної добровільної організації.

Для визначених моделей отримання прибутку не є пріоритетним, однак для членів певної добровільної організації завжди важливі дані, щодо операційних метрик (ціни) і тривалості екскурсій, турів, походів, туристичних та спортивних заходів. Тому у таку маршрутну мережу мають бути занесено всі:

- особливості екскурсійного обслуговування туристичних груп за всіма маршрутами руху;
- параметрами екскурсійного обслуговування тою мірою, у якій вони здатні вплинути на операційні метрики.

У межах моделі просторової маршрутизації туристських клубів виконується маршрутизація процесів:

1. З організації масового самодіяльного туризму (параметрична площа — проєктування турів). Окреслену модель застосовують: Кусто дайвінг-клуб та Lime Travel Club (Ізраїль), Ноул-хаус (Великобританія) [3].

2. З організації учнівського, студентського відпочинку і спортивних заходів. Окреслену модель застосовують: Кусто дайвінг-клуб [3] та Sailing Club (Ізраїль).

У перспективі ця модель може бути трансформована у модель трьох векторної параметризації, оскільки процеси пропаганди туризму та екскурсій серед населення та підготовка туристів до категорійних туристських походів в перспективі теж можуть бути параметризовані.

У межах моделі просторової маршрутизації туристично-краєзнавчого клубу об'єднані чисельні дрібні гуртки й секції. Закономірно процес маршрутизації орієнтований на процеси з проектування занять туризмом і краєзнавством в установах освіти що діють у локальній маршрутній мережі (з невеликим охопленням). Ця практика поширена в Омані (наприклад туристично-краєзнавчий клуб при Омському державному історико-краєзнавчому музеї), в Катарі (туристично-краєзнавчий клуб при музеї ісламського мистецтва, Доха), в Ізраїлі (туристично-краєзнавчі клуби при музеях Ізраїлю, Діаспори у кампусі Тель-Авівського університету та при Музеї біблійних країн) тощо.

У межах моделі просторової маршрутизації туристських секцій (центрів), у які об'єднані любителі туристичних походів, подорожей на підприємствах, у навчальних закладах, у наукових зоопарках тощо. Наприклад, такі моделі наявні у науково-дослідному центрі Лондонського зоопарку, Велика Британія (подорож по зонах зоопарку, включаючи серпентарій, акваріум, інсектарій та Дім Горил), у науково-дослідному центрі зоопарку Рануа, Фінляндія (процес маршрутизації орієнтований на процеси з проектування подорожей на оленячих і собачих упряжках та кінноспортивних подорожей) [3]. У таких моделях процес маршрутизації орієнтований на процеси з проектування походів, туристичних з'їздів, змагань, вечорів відпочинку, конкурсів тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Основою управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації є оперування процесами з виробництва туристичного продукту у маршрутній мережі з певним охопленням (залежно від ступеня домінування на туристичному ринку). Основними є: модель просторової маршрутизації туристичних агентств (омні-параметрична); модель просторової маршрутизації бюро екскурсій (або трьохвекторної параметризації); однопараметрична модель просторової маршрутизації.

Вітчизняний та закордонний досвід дозволяє виділити такі особливості управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації:

1) суб'єкти господарювання перебудовують дії (роботи) зі статичної організації різних переміщень туриста певною територією з метою її вивчення (при якій маршрути переміщення туристів були незмінні) на динамічну (за якої маршрути коригуються під потреби та запити клієнтів);

2) визначення базових параметрів мережевої моделі (ранній, пізній терміни звернення кожної події, резерви часу, критичний шлях (найбільший шлях у мережі)), здатних ідентифікувати операційні метрики (ціну) і триваліст комплекс туристичних послуг, що надаються туристу під час його переміщення туриста певною територією.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у формуванні практичних рекомендацій, щодо управління туристичними підприємствами на основі моделі просторової маршрутизації.

Література:

1. American Express Global Business Travel Офіційний сайт. URL: <https://www.amexglobalbusiness-travel.com/>
2. BCD Travel Офіційний сайт. URL: <https://telehaus-corporate.com.ua/>
3. Ernst & Young Global Limited. Database. Retrieved from: https://www.ey.com/uk_ua [in Ukrainian].
4. Expedia Inc/ Офіційний сайт. URL: <https://www.expediagroup.com/home/default.aspx>
5. HRG North America URL: <https://www.business-travelnews.com/Research/Distribution/Travel-Management-Companies-Battle-the-Content-Gap>
6. Maslihan O. Methodological algorithms of sustained functioning of tourism and recreation enterprises in clusters / O. Maslihan, N. Kampov // Економічні горизонти. № 4 (10). — С. 54—63.
7. Maslihan O. Regional management paradigm of the integrated effort of development elements of recreation and tourism cluster / O. Maslihan, O. Korolovych // Економічні горизонти. № 4 (11). — С. 23—36.
8. Маслиган О.О. Формування підходу до просторової маршрутизації процесів, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів туризму та рекреації в Україні / О.О. Маслиган, Е.В. Тод'єрішко // Агросвіт. № 5—6. — С. 68—74.
9. The Priceline Group Офіційний сайт. URL.: <https://www.bookingholdings.com/>

References:

1. American Express Global Business Travel (2021), available at: <https://www.amexglobalbusiness-travel.com/> (Accessed 10 Oct 2021).
2. BCD Travel (2021), available at: <https://telehaus-corporate.com.ua/> (Accessed 10 Oct 2021).
3. Ernst & Young Global Limited (2021), "Database", available at: https://www.ey.com/uk_ua (Accessed 10 Oct 2021).
4. Expedia Inc (2021), available at: <https://www.expediagroup.com/home/default.aspx> (Accessed 10 Oct 2021).
5. HRG North America (2021), available at: <https://www.business-travelnews.com/Research/Distribution/Travel-Management-Companies-Battle-the-Content-Gap> (Accessed 10 Oct 2021).
6. Maslihan, O. Kampov, N. (2019), "Methodological algorithms of sustained functioning of tourism and recreation enterprises in clusters", *Ekonomichni horyzonty*, vol. 4 (10), pp. 54—63.
7. Maslihan, O. Korolovych, O. (2019), "Regional management paradigm of the integrated effort of development elements of recreation and tourism cluster", *Ekonomichni horyzonty*, vol. 4 (11), pp. 23—36.
8. Maslyhan O.O. Tod'ierishko, E.V. (2021), "Development of a spatial routing approach to processes that predetermine the functioning and development of tourism and recreation clusters in Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 5—6, pp. 68—74.
9. The Priceline Group (2021), available at: <https://www.bookingholdings.com/> (Accessed 10 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 11.10.2021 р.

К. С. Климова,
аспірант кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-3873-2277

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.58

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙ

К. Klymova,
Postgraduate student of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INSTITUTIONAL DESIGN OF INNOVATION DEVELOPMENT

У статті здійснено аналіз теоретико-методологічних засад реалізації й обґрунтовано напруми інституціонального проєктування розвитку інновацій в національній економіці. Теоретико-методологічною основою дослідження є системний підхід до дослідження інституціонального забезпечення інноваційного розвитку.

Констатовано, що нагальними проблемами розвитку інновацій в національному господарстві залишаються інституціональна незабезпеченість, суперечливість поширеної моделі інноваційного процесу, фіскальне адміністрування інноваційної діяльності, низька інвестиційна активність товаровиробників, діючі еволюційні обмеження активізації економічного розвитку. Через фактичну відсутність ефективного інституціонального регулювання інституціональних перетворень виникає потреба в проєктуванні формальних норм і інструментів, які сприятимуть розвитку інновацій в національній економіці.

Встановлено, що інституціональне проєктування реалізується за допомогою коректування діючих норм, запровадження нових інституцій, введення додаткових (нових) елементів або трансплантації самого інституту.

Оцінка передумов, наявного стану та еволюційних й інституціональних обмежень дозволила аргументувати переваги реалізації в інноваційній сфері стратегії проміжних інститутів, яка потребує запровадження послідовних форм інституту інновацій відповідно до етапу реалізації інноваційного процесу. Технологія проміжних інститутів передбачає формування ефективного інституту за допомогою послідовної реалізації проміжних форм.

Аргументовано, що на стадії фінансування інновацій доцільним є введення таких проміжних форм, як державне кредитування й державне партнерство. На стадії продукування інновацій необхідно забезпечити об'єднання різних секторів науки на основі технопарків і кластерів, замість відокремленого функціонування академічного, вузівського, галузевого, виробничого секторів науки. На стадії розробки новачій доцільним є залучення державної підтримки інноваційної активності (фінансової, інфраструктурної, фіскальної). У сфері дифузії інновацій вкрай важливим стане формування науково-інноваційних центрів і розбудова інноваційної інфраструктури.

Теоретичні та методологічні положення поглиблюють практичні засади інституціонального регулювання інноваційного розвитку в національній економіці.

The article analyzes the theoretical and methodological foundations of implementation and substantiates the directions of institutional design of innovation development in the national economy. The theoretical and methodological basis of the study is a systematic approach to the study of institutional support for innovative development.

It is stated that the urgent problems of innovation development in the national economy are institutional insecurity, inconsistency of the widespread model of innovation process, fiscal administration of innovation, low investment activity of producers, the current evolutionary constraints on economic development. Due to the actual lack of effective institutional regulation of institutional transformations, there is a need to design formal norms and tools that will promote the development of innovation in the national economy.

It is established that institutional design is implemented through the adjustment of existing norms, the introduction of new institutions, the introduction of additional (new) elements or transplantation of the institution itself.

The assessment of the preconditions, the current state and evolutionary and institutional constraints allowed to argue the advantages of implementing the strategy of intermediate institutions in the innovation sphere, which requires the introduction of consistent forms of innovation in accordance with the stage of innovation process. The technology of intermediate institutes involves the formation of an effective institution through the consistent implementation of intermediate forms.

It is argued that at the stage of financing innovations it is advisable to introduce such intermediate forms as public lending and public partnership. At the stage of producing innovations, it is necessary to ensure the unification of different sectors of science on the basis of technology parks and clusters, instead of the separate functioning of the academic, university, branch, production sectors of science. At the stage of innovation development it is expedient to attract state support for innovation activity (financial, infrastructural, fiscal). In the field of diffusion of innovations, the formation of research and innovation centers and the development of innovation infrastructure will be extremely important. Theoretical and methodological provisions deepen the practical principles of institutional regulation of innovative development in the national economy.

Ключові слова: інновація, інноваційний розвиток, інститут, інституціональне проектування, формальні норми.

Key words: innovation, innovative development, institute, institutional projecting, formal norms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Реалізація інноваційного розвитку обумовлює необхідність в одновекторному спрямуванні наявних інституціональних норм, які забезпечують означений процес. Узгоджена регулююча спрямованість інституціональних норм, їх синергетичний характер, односпрямована динаміка детермінують процес і темпи інноваційних перетворень. У національних реаліях, існуючі елементи інституціонального регулювання й забезпечення переважно створюють перешкоди для інноваційного розвитку і фактично не формують передумови для стимулювання інновацій.

Нагальною проблемою інноваційного розвитку залишається інституціональна незабезпеченість, суперечливість поширеної моделі інноваційного процесу, фіскальне адміністрування інноваційної діяльності, низька інвестиційна активність товаровиробників, діючі еволюційні обмеження активізації економічного розвитку. Через фактичну відсутність ефективного інституціонального регулювання інституціональних перетворень

виникає потреба в проектуванні формальних норм і інструментів, які сприятимуть розвитку інновацій в національній економіці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інституціональне проектування інноваційного розвитку агропромислового виробництва обумовлює потребу у врахуванні напрацювань економічної практики та теоретичних засад інституціонального регулювання економічної динаміки, з огляду на нагальну потребу у досягненні швидких позитивних результатів на цьому шляху.

Обґрунтування інституціональних регуляторів інноваційного розвитку на різних рівнях організації господарської системи здійснювалось у наукових працях вчених різних напрямів інституціоналізму із застосуванням широкого спектру методологічних та методичних підходів і інструментів. Інституціональний вплив на інноваційну динаміку досліджувався в працях таких вітчиз-

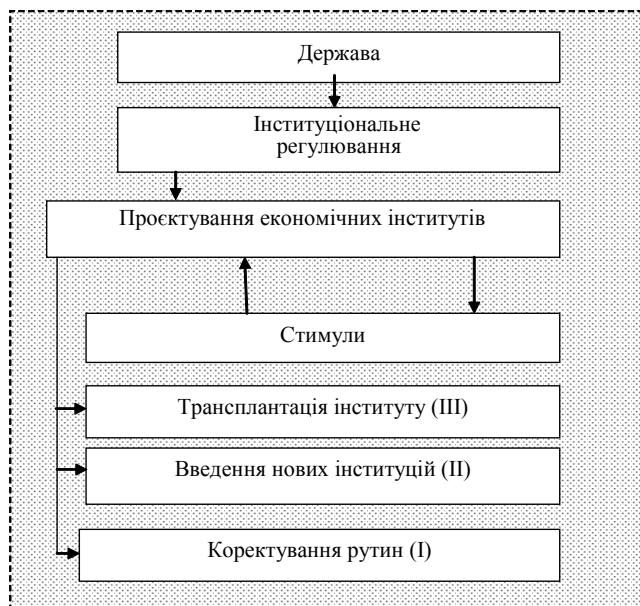

Рис. 1. Механізм реалізації інституціонального проєктування

Джерело: розроблено автором.

няних й закордонних вчених, як О. Нестеренко, О. Мельник, Д. Норт, Дж. Ходжсон, Й. Шумпетер [5; 6; 12—13; 11]. Особливості інституціонального впливу на економіку агробізнесу й окремі елементи інституціонального проєктування інноваційного розвитку у відмінних контекстах досліджували О. Гончаренко, П. Саблук, М. Малік, Л. Федулова, О. Шпикуляк, О. Шубравська [1—2; 4; 8—10]. Сучасні обґрунтування методологічного базису інституціонального проєктування інноваційних змін та інституціонального інструментарію регулювання вирізняються полярністю концептуального забезпечення і категоріальних трактувань, але основний вектор використання й стратегічні орієнтири проєктування були визначені в працях В. Полтеровича, В. Дементьєва, Р. Нуреева [3; 7].

При значному теоретичному загалі наукових публікацій, присвячених інституціональній проблематиці, залишаються дискусійними практичні аспекти реалізації інституціональних трансформацій та інструментарій інституціонального проєктування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад й елементів інституціонального проєктування інноваційного розвитку національної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвитку інновацій не сприяє сучасний стан функціонування виробничої сфери, ресурсний й інноваційний потенціал товаровиробників; існуючі норми і взаємодії між економічними суб'єктами і владою; відсутність сформованої системи стимулювання з боку інституціонального середовища, відсутність інституціональної довіри. В цьому аспекті доволі проблемною постає імплементація в ідентичному вигляді світових надбань у сфері регламентування інноваційного розвитку, інноваційної інфраструктури і формування інституціональ-

ного середовища, які б заохочували до інноваційної активності [3].

У національній економіці домінує подвійна інституціональна структура господарювання, яка орієнтована на короткострокове використання певних "схем" збагачення. Двоїстість структури обумовлюється "тінізацією" економіки, що фактично закріпилась легальними нормами. Політична влада, за таких умов, формує більше переваг для бізнесу, який у свою чергу може бути використаним для отримання влади. Пріоритетність інноваційного розвитку здебільше проголошується і не забезпечується структурно і системно інститутами. Діючі норми та інститути не продукують позитивний ефект через переважну недосконалість інституціонального середовища, яке нівелює введені стимули. Інституціям і інститутам, які орієнтовані на реалізацію розвитку, протистоять формальні норми, які перешкоджають прогресивним змінам і, переважно, вони є "сильнішими". Останні формують "інституціональні пастки" [7, с. 16—18].

Основний концепт інституціонального проєктування полягає у включенні до інституту тих стимулів чи обмежень, які забезпечують більш ефективне функціонування діючих норм. Інституціональне проєктування може бути реалізоване за допомогою коректування діючих норм (I), запровадження нових інституцій (II), введення додаткових (нових) або трансплантації самого інституту (III) (рис. 1).

Коректування діючих інституцій не завжди викликає зміни формальних норм, а трансформації II-го і III-го типу, які пов'язані безпосередньо з формальними нормами забезпечуються запровадженням закону чи нормативного акту. Введення нових інституціональних елементів обумовлює певну реплікацію діючих інституцій та інститутів для створення подібних інституціональних форм (копій) або виступає процесом залучення інститутів й інституцій з іншого середовища. В цих процесах імпортування інститутів в ідентичній формі майже неможливе через невідповідність умовам, ресурсам і чинникам вихідного стану [1; 2]. Об'єктами для трансплантації виступають інститути, окремі норми, інституції, інституціональні механізми або їх елементи. Під впливом зовнішніх факторів відбуваються модифікаційні зміни і трансформації інституціональних об'єктів, які трансплантуються.

Процес трансплантації супроводжується обмеженнями, загрозами чи ризиками. Найбільш поширеними серед них є: атрофії запроваджуваних інститутів (функціонування не сприймається сформованим інституціональним середовищем, ментальними цінностями). Внаслідок атрофії послаблюється функціональна спроможність і втрачається життєздатність інституту; відторгнення інституту, який трансплантується, якщо новий інститут вводиться примусово; інституціональний конфлікт, за умов, якщо інститут є життєздатним, але відрізняється від імпортованого. Закріплення трансплантованих інститутів у перетвореній формі може мультиплікувати дисфункції (інституціональні пастки).

Започаткування процесу інституціонального проєктування обумовлює необхідність у визначенні проблеми, цілі проєктування, ресурсних обмежень, обґрунту-

ванні рішення та його виконання. В інноваційній сфері започаткування проєктування необхідне, якщо діючий інститут не забезпечує інноваційну динаміку. В певній мірі, формування ефективного інституту ускладнене в умовах переважання колегіального способу прийняття рішень про введення або зміну формальної норми. Подібна неефективність виникає й при нестабільних діючих формальних нормах, до яких вносяться численні зміни і доповнення.

Проведення трансплантації економічних інститутів, з метою прискорення інституціонального розвитку, на думку В.М. Полтеровича, потребує мінімізації можливих ризиків відторгнення або дисфункцій інституту, який планується трансплантувати [7]. Такі ризики підсилюються, якщо не враховано поступальну складову еволюційного добору або імпорт інституту "адаптується" неефективно.

Трансплантація економічного інституту з більш розвинutoї системи обумовлює здійснення вибору стратегії імпортування: "шокова" терапія, "виращування" або стратегія "проміжних інститутів". У національній економіці під час модернізації економічних інститутів була реалізована переважно "шокова терапія", яка в інноваційній сфері не забезпечила позитивних зрушень через нездатність мінімізувати ризики трансплантації.

Альтернативою до трансплантації виступає стратегія виращування інституту, через залучення подібної моделі із досвіду іншої країни. Подібні трансформації припускають співіснування й конкуренцію різних моделей інститутів: діючих інноваційних інститутів країни та тих, які трансплантуються (нових). Поширеним способом виращування інституту виступає стратегія "проміжних" інститутів. При її реалізації створюється "бажаний" інститут за допомогою формування "ланцюга" проміжних інститутів, які здатні змінювати один одного. Але подібні зміни проходять у межах наявних еволюційних обмежень і за сприятливого інституціонального простору. Для інноваційної сфери національної економіки подібний шлях є оптимальнішим, адже шокова терапія інституціонального регулювання вже утворила "інституціональні пастки" в інноваційній динаміці, а процес інституціонального виращування потребує значних фінансових ресурсів (для співіснування інститутів з дублюючими функціями).

При "виращуванні" інституту також можуть виникнути два типи дисфункцій: існування паралельного інституціонального режиму, де нові й старі практики співіснують; "викривлення" інституціональної моделі, де нормативна основа деформується і вбудовується до неформальних норм. Фактично розвивається інституціональний конфлікт.

Перевагами "виращування" інституту вважається те, що фактично відсутній час для адаптації трансплантованих форм, тобто мінімізується поява дисфункцій і практично стає неможливим "відторгнення", оскільки проєктування здійснюються при відносно малих змінах. Водночас може відбуватися швидка "рутинізація" проміжних форм інститутів, що не сприятиме подальшій модифікації і сповільнить інституціональний розвиток.

Використання стратегії проміжних інститутів для активізації інноваційного розвитку в національній економіці потребує запровадження послідовних форм інституту інновацій відповідно до етапу реалізації інноваційного процесу. Так, на стадії фінансування інновацій замість державного фінансування доцільним вважаємо введення таких проміжних форм, як державне кредитування й державне партнерство; на стадії продукування інновацій важливо забезпечити об'єднання різних секторів науки на основі технопарків і кластерів, замість відокремленого функціонування академічного, вузівського, галузевого, виробничого секторів науки; на стадії розробки новачій доцільним є залучення державної підтримки інноваційної активності (фінансової, інфраструктурної, фіскальної); у сфері дифузії інновацій вкрай важливим стане формування науково-інноваційних центрів і розбудова інноваційної інфраструктури.

Формування інституту, який потенційно має стати ефективним, неможливе без врахування "екзаптаційного" ефекту, або стійких норм і правил, які здатні змінити початковий напрям інституціональних реформ. Подібні ефекти можуть справити як позитивний, так і негативний вплив на результат інституціонального проєктування. Так важливо врахувати такий здобуток розвитку інноваційної сфери національної економіки, як високий рівень забезпечення кадрами наукової діяльності, достатньо високий рівень розвитку науки в структурах Національної академії наук. Водночас, "тінізація" економічної діяльності, бюрократизація регулятивного середовища, низька й суперечлива підтримка державних інституцій справлятимуть негативний вплив на процес інституціонального проєктування.

Активізація інноваційного процесу в національній економіці потребує включення в єдину систему всіх економічних суб'єктів, залучених до нього, формування дієвих інструментів і стимулів для більш ефективного функціонування інституту інновацій. Подібні регулятори можуть запроваджуватись як складові інституціональної політики, орієнтованої на забезпечення системності інституціонального регулювання, зокрема: комплексне інституціональне забезпечення інноваційних перетворень, обґрунтування й реалізація пріоритетів інноваційних змін на галузевому та регіональному рівнях, зростання інноваційної активності національних товаровиробників.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Інституціональне регулювання інноваційного розвитку реалізується за допомогою законодавчих актів, якими регламентуються прямі й непрямі методи в спрямуванні інноваційної динаміки. Прямі заходи запроваджуються за допомогою державних цільових програм, адміністративного регулювання, контрактного фінансування.

Низька ефективність формальних норм, які регламентують інноваційну діяльність, в умовах сьогодення, обумовлена бюрократичними перешкодами і відсутністю прозорих процедур адміністрування програм і проєктів в інноваційній сфері; відсутністю прийнятної для інноваційної активності фіскальної системи та фор-

мування податкової звітності; мінімальною кількістю законодавчих норм, орієнтованих на підтримку інноваційних програм і проєктів; обмеженням обсягом держзамовлень на інноваційний продукт, відсутністю відшкодування відсотків (або зниження ставок) за інноваційними кредитами; фрагментарністю інформаційного забезпечення інноваційної діяльності.

З огляду на поточний стан інноваційного процесу в національній економіці, важливим вбачаємо пріоритетність таких важелів, як інфраструктурне та інституціональне забезпечення інноваційної динаміки, що потребує використання світового досвіду і врахування національної специфіки.

Низька ефективність інституту інновацій, невідповідність формальних норм і обмежень інституту існуючим неформальним нормам та еволюційним обмеженням розвитку обумовлюють запровадження інституціонального проєктування. Виходячи з існуючих передумов, неформальних та еволюційних обмежень, вважаємо, що для національної економіки найбільш прийнятною стратегією є технологія "проміжних інститутів", що дозволяє модифікувати наявний інститут у "проміжну" форму й передбачає його подальші зміни з урахуванням інституціональних й еволюційних обмежень розвитку. Такі зміни мінімізують формування інституціональної дисфункції (пастки) й ризики формування та є прийнятними при обмежених фінансових ресурсах.

Література:

1. Гончаренко О.В., Теслюк Ю.В. Функціонал базисних інститутів економіки в забезпеченні інноваційного розвитку агропромислового виробництва. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8373>
2. Гончаренко О.В., Самілик Т.М., Теслюк Ю.В. Інституціональні детермінанти розвитку інновацій в агропромисловому виробництві. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7698>
3. Институциональные проблемы эффективного государства / Под ред. В.В. Деметьева, Р.М. Нуреева. Донецк: ДонНТУ, 2011. 372 с.
4. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Лузан О.Ю. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2013. № 4. С. 86—92.
5. Мельник О.Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 6 (120). С. 18—25.
6. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 42—57.
7. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы. *Экономика и математические методы*. 1999. Т. 35, № 2. С. 3—20.
8. Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
9. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С. 28—45.

10. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Перспективи модернізації аграрного сектору України [Текст]. *Економіка України*. 2013. № 8 (261). С. 64—76.

11. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. М.: ЭКСМО, 2007. — 864 с.

12. Denzau A., North D. Shared Mental Models: Ideologies and Institutions? *Kyklos*. 1994. Vol. 47. № 1. P. 3—31.

13. Hodgson G.M. The Approach of Institutional Economics. *Journal of Economic Literature*. 1998. Vol. 36. № 1. P. 166—192.

References:

1. Honcharenko, O. and Teslyuk, Yu. (2020), "Functional of basic institutions in providing innovative development of agricultural production", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8373> (Accessed 10 Oct 2021).
2. Honcharenko, O., Samilyk, T. and Teslyuk, Yu. (2019), "Institutional determinants of innovation development in agricultural production", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7698> (Accessed 10 Oct 2021).
3. Dementiev, V.V. and Nureev, R.M. (2011), "Institutional problems of effective state", *DonNTU, Donetsk, Ukraine*.
4. Malik, M.U. Shpikuliak, O.G. and Lyzan, O.Y. (2013), "Institutes and institutions in the development of integration processes in agriculture", *Ekonoma APK*, vol. 4, pp. 86—92.
5. Melnik, O. (2011), "Formation of methodological approaches in innovation research and innovation", *Aktualni problemi ekonomiki*, vol. 6, pp. 18—25.
6. Nesterenko, A. (1997), "Current state and main problems of institutional and evolutionary theory", *Voprosi ekonomiki*, vol. 3, pp. 42—57.
7. Polterovitch, V. (1999), "Institutional traps and economic reforms", *Ekonoma i matematicheskii metody*, vol. 2, pp. 3—20.
8. Sabluk, P.T. Shpikuliak, O.G. and Kurilo, L.I. (2010), *Innovatsiina diuulnist v agrarnii sferi: instutusionalnii aspekt* [Innovation activities in the agricultural sector: institutional aspects], NNZ IAE, Kyiv, Ukraine.
9. Fedulova, L. (2013), "Innovative development: the evolution of attitudes and awareness of the problems of modern", *Ekonomichna teoria*, vol. 2, pp. 28—45.
10. Shybravska, O.B. and Prokopenko, K.O. (2013), "Prospects for the modernization of the agricultural sector of Ukraine", *Ekonoma Ukrainy*, vol. 8, pp. 64—76.
11. Schumpeter, J. (2007), *Teoriya Ekonomicheskogo Razvitiya. Kapitalizm, Sotsializm i Demokratiya* [The Theory of Economic Development, Capitalism, Socialism, and Democracy], Eksmo, Moscow, Russia.
12. Denzau, A. and North, D. (1994), "Shared Mental Models: Ideologies and Institutions?", *Kyklos*, vol. 47, no. 1, pp. 3—31.
13. Hodgson, G. M. (1998), "The Approach of Institutional Economics", *Journal of Economic Literature*, vol. 36, no. 1, pp. 166—192.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2021 р.

*В. М. Ганюк,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-2831-8419*

*З. В. Гбур,
д. держ. упр., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-4536-2438*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.63

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

V. Ganiuk,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Z. Hbur,
Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Professor of the Department of Healthcare
Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF REALIZATION OF CITIZENS 'RIGHT TO FREE LEGAL AID

У статті розглядаються основні організаційно-правові проблеми безоплатної правової допомоги в Україні. Надання безоплатної правової допомоги стало важливим кроком у забезпеченні поваги та захисту прав людини. Однак, попри сильну політичну волю і прихильність до реалізації нової системи безоплатної правової допомоги, є певна нестача досвіду і спроможності щодо її впровадження. Також існує низький рівень обізнаності громадськості та зацікавлених сторін щодо нової системи і послуг, які є потенційно доступними для них. Визначено систему суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги, що складається з конкретних установ, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб. Сюди входять: громадські приймальні для надання безоплатної первинної правової допомоги, сформовані в Головних територіальних управліннях юстиції Міністерства юстиції України, а також в інших центральних та місцевих органах виконавчої влади; установи, що утворили територіальні громади, сільські, селищні, дорадчі та виконавчі органи (юридичні департаменти або відділи); спеціальні працівники в районних, районних у містах та обласних радах, інших органах самоорганізації населення; спеціалізовані установи з надання безоплатної правової допомоги; юридичні особи приватного права (непідприємницькі компанії, установи, приватні компанії та компанії з колективною власністю, їх відокремлені підрозділи, зокрема філії та представництва); регіональні та місцеві центри з надання безоплатної первинної правової допомоги; віддалені консультативні центри для доступу до безкоштовної правової допомоги; мобільні консультаційні центри для доступу до безоплатної правової допомоги; фізичні особи. Створення системи безоплатної правової допомоги в Україні є позитивною і конструктивною відповіддю уряду України на реальні потреби та критику. Навіть більше, це сигналізує про новий та доцільний підхід до задоволення потреб вразливих верств в Україні. Викладено практичні організаційні питання впровадження безоплатної правової допомоги. Проведене дослідження пропонує шляхи вдос-

коналення гарантій та механізмів реалізації права людини на доступ до захисту своїх прав. Проаналізовано діяльність з надання безоплатної правової допомоги в Україні, механізм реалізації цього права, основи та державні гарантії надання безоплатної правової допомоги.

The article considers the main organizational and legal problems of free legal aid in Ukraine. The provision of free legal aid has been an important step in ensuring respect for and protection of human rights. However, despite the strong political will and commitment to the implementation of the new free legal aid system, there is a certain lack of experience and capacity to implement it. There is also a low level of awareness among the public and stakeholders about the new system and the services that are potentially available to them. The system of subjects of free primary legal aid is defined, which consists of specific institutions, local governments, legal entities and individuals. These include: public receptions for free primary legal aid, formed in the Main Territorial Departments of Justice of the Ministry of Justice of Ukraine, as well as in other central and local executive bodies; institutions formed by territorial communities, village, settlement, advisory and executive bodies (legal departments or divisions); special employees in district, district in cities and regional councils, other bodies of self-organization of the population; specialized institutions for free legal aid; legal entities of private law (non-entrepreneurial companies, institutions, private companies and companies with collective ownership, their separate divisions, including branches and representative offices); regional and local centers for free primary legal aid; remote counseling centers for access to free legal aid; mobile counseling centers for access to free legal aid; individuals. The creation of a free legal aid system in Ukraine is a positive and constructive response of the Government of Ukraine to real needs and criticism. Even more, it signals a new and appropriate approach to meeting the needs of vulnerable groups in Ukraine. Practical organizational issues of introduction of free legal aid are stated. The study offers ways to improve guarantees and mechanisms for the realization of the human right to access protection of their rights. The activity on rendering free legal aid in Ukraine, the mechanism of realization of this right, bases and state guarantees of rendering free legal aid are analyzed.

Ключові слова: правова допомога, безкоштовна юридична допомога, права людини, інститут правової допомоги, правосуддя, центри безоплатної правової допомоги, віддалені пункти, мобільні пункти.

Key words: legal aid, free legal aid; Human Rights, institute of legal aid, justice, free legal aid centers, remote points, mobile points.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найважливіших соціальних цінностей та головною метою більшості конституційно-правових відносин є права та свободи людей та громадян, які відповідно до статті 55 Конституції України, захищаються судом. Кожна людина має право захищати свої права та свободи від порушень та незаконного втручання способами, які не заборонені законом. Водночас основний закон держави (стаття 59) гарантує право кожного на професійну правову допомогу, яка надається безкоштовно у випадках, передбачених законом.

На регулятивному рівні механізм реалізації конституційного права на безоплатну правову допомогу закріплений в Законі України "Про безоплатну правову допомогу", який визначає порядок, причини та суб'єкти його визначення, державні гарантії безоплатної правової допомоги та повноваження органів виконавчої влади в цій галузі, порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб з цих питань.

Ця тема наразі достатньо актуальна. Створення органу з надання безоплатної правової допомоги для забезпечення його функціонування та розвитку неможливе без створення органів, відповідальних за безпосе-

реднє надання відповідного виду правової допомоги. У цьому контексті, враховуючи той факт, що безоплатна правова допомога є державною гарантією забезпечення реалізації прав людини та громадянських прав і свобод, потрібно створити можливість зробити її доступною для населення, тому така допомога повинна надаватися по всій країні та високої якості. З цієї метою Планом дій із реалізації Стратегії реформування судової влади, юстиції та суміжних юридичних установ на 2015—2020 роки планувалося створити та "забезпечити належне функціонування всеосяжної мережі закладів безоплатної первинної правової допомоги та надавати всі необхідні юридичні послуги за запитом громадян" [1].

Водночас досягти цієї мети неможливо без визначення уповноважених органів, основним завданням яких є надання безоплатної правової допомоги, більшість з яких є системними, повноваження яких не є належним чином врегульованими у сучасній науці адміністративного права.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Деякі аспекти цієї теми були розглянуті такими вітчизняними та зарубіжними вченими як М.М. Антонович,

Є.Ю. Бова, О.Д. Бойков, Т.В. Варфоломеева, Є.В. Васковський, Т.Б. Вільчик, О.О. Воронов, О.П. Галоганов, І.Ю. Гловацький, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко, О.С. Деханов, А.В. Козмініх, С.Є. Лібанова, В.С. Личко, Р.Г. Мельниченко, К.С. Пашенко, С.В. Прилуцький, Н.Ю. Сакара, С.І. Сафулько, О.Д. Святоцький, Є.Г. Тарлоу, Л.В. Тацій, П.В. Хотенець, Д.П. Фіолевський, Ю.Т. Шрамко, О.Г. Яновська та інші. Однак більшість досліджень з питань правової допомоги були проведені до прийняття нещодавніх поправок до Конституції України про правосуддя, тому вони не охоплюють усіх поточних питань. Зокрема, має бути проаналізовано поточний стан національного законодавства про безоплатну правову підтримку тих, хто цього потребує, та можливість його вдосконалення шляхом впровадження стандартів та положень міжнародно-правових документів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначення та надання характеристики органів, які надають безкоштовну первинну правову допомогу в Україні, та розкриття діяльності Міністерства юстиції України щодо надання допомоги найбільш вразливим верствам населення шляхом надання безоплатної правової допомоги, розкриття основних аспектів діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, надання характеристики організаційно-правового аспекту процесу надання безоплатної вторинної правової допомоги.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У ст. 6-1 Закону України "Про безоплатну правову допомогу", органи надання безоплатної правової допомоги представлені у вигляді системи, що складаються з: 1) Координаційного центру з надання правової допомоги; 2) суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги; 3) суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги [6].

У свою чергу, як уже згадувалося раніше, ці підрозділи разом утворюють іншу систему — суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, яка є ширшою, ніж у цій статті, і має більш складну структуру.

Це стосується Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги, який було створено "...з метою створення ефективного системи надання безоплатної правової допомоги та забезпечення її доступності та якості" (пункт 1 Положення про координаційний центр з надання правової допомоги, що затверджений Кабінетом Міністрів України 6 червня 2012 р. № 504). Роль Координаційного центру з правової допомоги визначає специфіку його діяльності з організації роботи суб'єктів безоплатної правової допомоги, при чому сама установа їх не пропонує, а лише реалізує управлінські, нормативні, організаційні, установчі, науково-методичні, координаційні, наглядові, аналітичні та інформаційні функції в цій галузі. Отже, система безоплатної правової допомоги складається лише з тих органів, які безпосередньо надають безкоштовні юридичні послуги та не створюють належних умов. Координаційний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги не

пропонує саме надання допомоги, проте його територіальні відділення (Центри безоплатної вторинної правової допомоги) надають населенню повний спектр юридичних послуг [3]. У ст. 9 Закону України "Про безоплатну правову допомогу" зазначено, що "...суб'єктами безоплатної первинної правової допомоги в Україні є:

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) фізичні та юридичні особи приватного права;
- 4) спеціалізовані установи;
- 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги" [6].

Органами, що надають первинну безоплатну правову допомогу, є основні територіальні органи Міністерства юстиції України, що діють "де-факто" в регіонах, а також у містах Києві та Севастополі та "де-юре", що підлягають ліквідації [4].

Сьогодні головні територіальні судові управління Міністерства юстиції України зобов'язані "організовувати та забезпечувати проведення громадських приймалень для безоплатної первинної правової допомоги" (пункт 4.7 наказу про затвердження Положення про міжрегіональні управління, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2011 р. (1707/5 [11]).

Зазначимо, що в Україні існує понад 730 таких громадських приймалень [5], переважно при головних територіальних органах юстиції. Однак це не означає, що громадські приймальні для безоплатної первинної правової допомоги будуть організовані лише в органах Міністерства юстиції України. Також не виключається можливість їх утворення іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади з ініціативи та за рішенням керівника такого органу. Звернувшись до цього органу, людина може отримати такі види правової допомоги: "надання правової інформації; поради та роз'яснення з правових питань; підготовка заяв, скарг та інших юридичних документів (крім процесуальних документів); допомога у забезпеченні доступу людини до вторинної правової допомоги та медіації" [3]. Центри БПД (безоплатної правової допомоги) відіграють життєво важливу роль в організації безоплатної вторинної правової допомоги та наданні адвокатів людям, які потребують БПД.

Головним завданням центрів з організації надання БПД є створення рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, а саме надання таких видів юридичних послуг: захист від обвинувачення; представництво осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших державних органах чи органах місцевого самоврядування, перед іншими громадянами; підготовка процесуальних документів.

До напрямів діяльності центрів БПД, серед іншого, належать (рис. 1):

- залучення адвокатів для надання БПД на основі контрактів та угод (на постійній або тимчасовій основі);
- заміна адвокатів у справах, передбачених Законом "Про безоплатну правову допомогу";
- забезпечення надання БПД у кримінальному провадженні (тобто вивчення звернень, прийняття рішень про надання або відмову в наданні БПД, забезпечення

Рис. 1. Напрями діяльності центрів безоплатної правової допомоги

участі адвоката, надання вказівок на підтвердження повноважень адвоката тощо);

- оплата послуг юристів та відшкодування витрат за надані ним послуги;
- огляд фінансової документації, що надається адвокатом;
- забезпечення регулярної оцінки потреб та задоволення осіб, що мають право на БПД;
- моніторинг якості надання БПД;
- організація співпраці з правоохоронними органами, судами, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування тощо.

Наступними суб'єктами безоплатної правової допомоги є місцеве самоврядування: місцеві громади; сільські, селищні, міські ради, їх голови та виконавчі органи; старости; районна, районна у містах та обласна рада та інші державні органи та органи місцевого самоврядування. Однак не всі ці установи мають повнова-

ження надавати правову допомогу безкоштовно, особливо в статті 38-1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" чітко зазначено, що повноваження в цій сфері здійснюють виконавчі органи сільських, селищних, міських рад щодо: створення установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, включаючи пропозиції щодо кількісного та якісного складу персоналу; обсяг фінансування та матеріально-технічного забезпечення; здійснення контрольної та моніторингової діяльності за роботою установ з надання безоплатної первинної правової допомоги в межах їх територіальної юрисдикції, координації їх діяльності та систематичної взаємодії; розгляд звернень, у тому числі під час особистого прийому громадян шляхом надання безоплатної первинної правової допомоги; надання юридичних послуг у рамках безоплатної первинної правової допомоги; "участь на підставі договорів адвокатів, фізичних та юридичних осіб приватного права щодо

надання безоплатної первинної правової допомоги; надання документів та інших матеріалів або їх копій, необхідних у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги; організація семінарів, конференцій про безоплатну первинну та вторинну правову допомогу" [5].

На практиці безоплатну первинну правову допомогу в основному надають виконавчі органи міських рад, їх юридичні відділи або окремі посадовці. Первинну безоплатну правову допомогу можуть також надавати фізичні та юридичні особи приватного права — саме таке формулювання дано законодавцем у пункті 3 частини 1 Закону України "Про безоплатну правову допомогу". Поняття юридичної особи приватного права характерне для цивільного права, водночас категорія фізичної особи приватного права в юридичній практиці не використовується. Юридична особа приватного права відрізняється від юридичної особи публічного права порядком їх утворення: перша створюється на основі установчих документів, а друга створюється на основі "...розпорядчого акту Президента України, державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або місцевого самоврядування" (ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України). Цивільне законодавство також передбачає певні організаційно-правові форми юридичні особи, в тому числі: товариство (комерційного чи некомерційного характеру) та установа (наприклад, банк або страхова компанія).

Спеціалізовані установи з надання безоплатної правової допомоги створюються виконавчими органами виконавчих органів сільської, селищної, міської рад, а також за їх пропозиціями, які вони подають до відповідної ради. Ця установа є юридичною особою публічного права, яка діє на основі положення, розробленого на основі Типового положення про установу з надання безоплатної первинної правової допомоги затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 березня 2012 р. № 483/5 [18].

У розділі 5 цього положення викладені основні завдання спеціалізованого органу з надання безоплатної правової допомоги: "Забезпечення доступу до інформації про права та свободи особи, порядок їх реалізації та відновлення у разі порушення, а також оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб" [18].

Окрім вивчення запитів на первинну правову допомогу та надання відповідних юридичних послуг, такий суб'єкт щокварталу звітує перед підпорядкованим органом (яким він був створений) про кількість запитів та категорії людей, які звертались до них, здійснює інформування громадськості щодо можливості отримання безкоштовної правової допомоги в ЗМІ та на веб-сайтах. Місцеві центри з надання безоплатної правової допомоги зобов'язані організувати роботу віддалених та мобільних консультаційних центрів щодо доступу до безоплатної правової допомоги (п. 8, 10, п. 13 Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затвердженого постановою Міністерства Юридична допомога України від 02 липня 2012 р. № 967/5 [9]). Дистанційний пункт безоплатної правової допомоги, на відміну від мобільного,

має фіксоване місце розташування, оскільки це "точка доступу до безоплатної правової допомоги, яка постійно працює у приміщенні установи, організації, установи для громадян, які потребують безкоштовної правової допомоги відповідно до певного графіку, але, однак, з різних причин (географічна відстань, відсутність вільного часу тощо) не можуть її отримати, зв'язавшись із місцевим центром або бюро правової допомоги" [19].

Мобільні пункти в свою чергу є "точкою доступу до безоплатної правової допомоги, яка діє за графіком, встановленим місцевим центром, для задоволення потреби у безоплатній допомозі громадянам, які проживають/перебувають у віддалених районах місцевих центрів або спеціалізованих установах (лікарнях, пансіонатах, психіатричних установах тощо) шляхом проведення виїзних консультацій" [19].

За даними Національної асоціації адвокатів України, в Україні працює близько 30 000 адвокатів. Реєстри фахівців з надання безоплатної вторинної правової допомоги включають 3889 адвокатів, відібраних на конкурсній основі для участі у наданні БПД та мають право право надати БПД. Станом на вересень 2014 року близько 56% від числа адвокатів, які включені до реєстру, уклали контракти з центрами БПД про надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах. Ці адвокати не є працівниками центрів БПД, але виконують свою роботу на контрактній основі (необмежено та / або обмежено) і можуть продовжувати працювати приватними юристами. Їх діяльність, як і діяльність приватних адвокатів, регулюється Законом "Про адвокатуру та адвокатську діяльність". Реєстр адвокатів, які надають БПД, також включає адвокатів, які можуть брати участь у наданні БПД у цивільних та адміністративних справах. Очікується, що потрібно буде залучити до укладення угод щонайменше з 2000 новими адвокатами. Кількість адвокатів значно різниться залежно від регіону через різну кількість населення. Найменша кількість адвокатів для надання БПД зараз працює у Волинській області (49 осіб), а найбільша у Дніпропетровській області (178 осіб). Що стосується гендерного розподілу, то адвокати-чоловіки становлять більшість у всіх регіонах України. Регіон з найвищим представництвом жінок-юристів — це Харків із показником 48%.

Відповідно до Конституції України та Закону України "Про безоплатну правову допомогу" всі особи, що перебувають під юрисдикцією України, мають право на безоплатну первинну правову допомогу. У цьому випадку безкоштовна первинна правова допомога включає такі види юридичних послуг:

- 1) надання правової інформації;
- 2) надання консультацій та роз'яснень з правових питань;
- 3) підготовка заяв, скарг та інших юридичних документів (крім процесуальних документів);
- 4) допомога у забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Суб'єктами безоплатної первинної правової допомоги в Україні є:

- а) органи виконавчої влади;
- б) органи місцевого самоврядування;

Таблиця 1. Види юридичних послуг, що надаються різними суб'єктами безоплатної первинної правової допомоги в Україні

Суб'єкти безоплатної первинної правової допомоги	Види юридичних послуг
Органи виконавчої влади	1) надання правової інформації; 2) надання консультацій та роз'яснень з правових питань
Органи місцевого самоврядування	1) надання правової інформації; 2) надання консультацій та роз'яснень з правових питань
Фізичні та юридичні особи приватного права	1) надання правової інформації; 2) надання консультацій та роз'яснень з правових питань; 3) підготовка заяв, скарг та інших юридичних документів (крім процесуальних документів); 4) допомога у забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації
Спеціалізовані установи	1) надання правової інформації; 2) надання консультацій та роз'яснень з правових питань; 3) підготовка заяв, скарг та інших юридичних документів (крім процесуальних документів); 4) допомога у забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації

в) фізичні та юридичні особи приватного права;
г) спеціалізовані установи (табл. 1).

Спеціалізовані установи, які пропонують безкоштовну первинну правову допомогу та створені органами місцевого самоврядування, є некомерційними організаціями, які користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку та фінансуються з місцевих бюджетів та інших джерел, які не заборонені законом. Повноваження та процедури діяльності спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги визначені в Положенні про установу з надання безоплатної первинної правової допомоги, яке затверджується на основі Типового положення про установу первинної правової допомоги. Однак, на відміну від основної, право на БПД має лише певні категорії осіб, які визначені законом. Воно здійснюється з урахуванням двох критеріїв — критерію бідності та належності до груп людей, для яких закон встановлює право на безоплатну правову допомогу.

Крім того, система взаємної правової допомоги має систему відбору адвокатів, які бажають надати безоплатну вторинну правову допомогу. Для того, щоб адвокат надавав безоплатну правову допомогу, його потрібно відібрати та внести до реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Після того, як адвокат буде внесений до відповідного реєстру, відповідний центр безоплатної вторинної правової допомоги буде надалі звертатися до адвоката й призначатиме його у відповідні провадження. Центри безоплатної вторинної правової допомоги спочатку призначають адвоката для надання безоплатної вторинної правової допомоги на постійній основі, і лише коли такий адвокат відсутній, вони призначають адвоката для тимчасового надання безоплатної правової допомоги. На практиці такий тип відносин з адвокатами, які надають тимчасову безкоштовну правову допомогу, є дуже рідкісним.

Розвиток системи безоплатної правової допомоги розпочався з підписання Указу про створення Координаційного центру з питань правової допомоги Президентом України замість існуючого Центру правової реформи та законопроект в Міністерстві юстиції. Відповідно до цього положення, метою Координаційного центру правової допомоги є створення ефективної системи безоплатної правової допомоги в Україні, яка забезпечує її доступність та якість. Основними завданнями координаційного центру є:

1) організаційне, техніко-аналітичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення у здійсненні повноважень Міністерства юстиції у сфері безоплатної правової допомоги;

2) проведення аналізу практики правозастосування для надання безоплатної правової допомоги;

3) подання пропозицій Міністру юстиції щодо розробки та реалізації державної політики у цій сфері [3].

Створення такого органу призвело до співпраці між державою та суспільством і передусім до встановлення довіри до органів влади. Доступ до безкоштовної правової допомоги став територіально простим і забезпечив громадянам швидкий доступ до правосуддя.

Розвиток системи безоплатної правової допомоги тісно пов'язаний з інститутом адвокатури, оскільки адвокати є безпосередніми суб'єктами безоплатної вторинної правової допомоги [6, с. 129].

Відповідно до критерію малозабезпеченості, закон надає право особам, загальний щомісячний сімейний дохід яких є нижчим за прожитковий мінімум, розрахований та затверджений відповідно до Закону України "Про прожитковий мінімум" для осіб, що належать до важливих соціальних інститутів БПД та демографічних груп та інвалідів, які замість пенсії отримують пенсію або підтримку в розмірі менше двох прожиткових мінімумів для інвалідів (стаття 14, пункт 1, частина 1).

Суб'єктами надання БПД в Україні є: Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокати, які були включені до реєстру адвокатів і які надають БПД постійний доступ у рамках договору; адвокати, які прийняті до колеції адвокатів та які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору. Цей вид діяльності фінансується з державного бюджету України. Право на правову допомогу є елементом реалізації таких важливих принципів демократичної держави, як право на доступ до правосуддя та справедливий суд. У цьому випадку обов'язок держави полягає в тому, щоб надати особі реальний, неформальний доступ до суду на основі взаємної правової допомоги [9, с. 407], в контексті якої нашу увагу привертають фактичні принципи такої допомоги, а саме — доступність та якість їх надання.

Аналіз засобів правового захисту у компетентних центрах показує, що найпоширенішою категорією людей, які потребують безоплатної правової допомоги, є громадяни з низьким рівнем доходу [7, с. 104—105]. Відповідно до статті 18 Закону, запити про надання будь-якого з видів юридичних послуг, незалежно від реєстрації, подаються до Центру надання БПД або до місцевої судової влади за адресою місця фактичного проживання цих осіб, місця реєстрації або перебування. Разом із заявою про отримання БПД особа (або їх законний представник) повинна подати документи, що свідчать про належність особи до однієї з категорій, що включає характеристики особи, стосовно якої звертається законний представник. З огляду на принцип правової визначеності, нормативне закріплення цих положень, схоже, не викликає жодних сумнівів щодо реалізації задекларованих гарантій. Водночас на практиці багато людей, які бажають отримати безоплатну правову допомогу, стикаються з багатьма труднощами. Зокрема, мова йде про отримання та самостійну підготовку низки документів, які потрібні центрам для надання безкоштовної допомоги. Для деяких груп людей, які не можуть самостійно захистити свої порушені або оспорювані права або здійснити процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, непрацездатність або обмежену дієздатність, ці вимоги, як правило, ставлять під сумнів доступність цієї державної послуги.

Важливим аспектом застосування закону є забезпечення якості безоплатної правової допомоги. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. статті 28 Закону, Міністерство юстиції України має повноваження затверджувати стандарти якості надання безоплатної правової допомоги. У відповідному наказі цього відомства зазначено, що ці стандарти є сукупністю фундаментальних ознак моделі гарантованого державою захисту, передбаченого міжнародно-правовими актами, законодавством України, в межах та з урахуванням узгодженого із суб'єктом правового становища. Адвокат є незалежним в обранні правової позиції для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів усіма юридично не забороненими способами. Звичайно, стандарти БПД — це формалізовані умови, покликані пояснити очікування держави щодо вдосконалення цієї послуги, спрямування практики надання безоплатної правової допомоги на їх дотримання, оцінка якості їх роботи та звітування перед суспільством, яке обслуговує

система безоплатної правової допомоги. Стандарти є певними орієнтирами, вони досить стабільні і ніколи не виконуються повністю, оскільки процес забезпечення якості безоплатної правової допомоги вимагає постійних зусиль та вдосконалень, які, як відомо, не мають обмежень. Оцінка якості надання БПД адвокатами проводиться відповідно до цих стандартів комісіями, створеними для цього регіональними радами юристів після подання до відповідних центрів у встановленому порядку. Безперечно, діяльність у цьому напрямі повинна базуватися на правильній методології, що стосується стандартів та критеріїв якості діяльності адвокатів, а також стандартах збору та аналізу даних, і повинна бути частиною плану виконання зобов'язань держави щодо правової допомоги. Якість правової допомоги, яку надають адвокати, контролюється Центром координації правової допомоги та регіональними центрами.

ВИСНОВКИ

Враховуючи появу нових умов реалізації принципів правосуддя, пов'язаних із набранням чинності модернізованими процесуальними кодексами, а також того факту, що БПД є частиною процесуального механізму із забезпечення ефективного, справедливого, неупередженого та своєчасного захисту особи прав і свобод у суді, стандарти вимог щодо якості правової допомоги повинні відповідати динаміці цивільних та адміністративних норм завдяки впровадженню нової редакції Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України. На наш погляд, окремі положення Рішення Міністерства юстиції України від 21 грудня 2017 р. № 4125/5 слід систематично синхронізувати із судовою практикою щодо застосування цих законодавчих новел, оскільки положення рішення були лише сформовані на основі нещодавно прийнятих кодексів без перегляду їх практики.

Отже, моніторинг впровадження стандартів якості надання БПД у цивільному та адміністративному судочинстві повинен здійснюватися при впровадженні нових версій процесуальних кодексів та формуванні судової практики з метою визначення адекватності та чинності та вдосконалення цього правового документа. Це насамперед стосується загальних стандартів якості надання БПД у цивільному та адміністративному судочинстві (з урахуванням процесуальних строків), а також деяких стандартів якості надання БПД на етапі судового врегулювання цивільних або адміністративних спорів (параграфи 4, 6 та 7 Переліку). У цьому контексті буде корисно залучити до підготовки пропозицій представників Асоціації адвокатів, вищих навчальних та дослідницьких установ, громадських організацій тощо. Загалом, система моніторингу якості надання БПД адвокатами повинна бути зосереджена на оцінці задоволеності громадян як споживачів цієї послуги.

Тому запровадження системи безоплатної правової допомоги є важливим фактором побудови конституційної держави з базовими соціальними цінностями. Надання професійної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення знаменує собою початок переходу від закріпленого у свідомості громадян радянської судової системи, яка скоріше каралася, ніж виправдовувалась.

Практика показує, що система безоплатної правової допомоги в даний час ще перебуває в зародковому стані, процес її інституціоналізації та правового регулювання ще не завершений і, отже, не досяг рівня європейських стандартів доступу до правосуддя та якості юридичних послуг, ця сфера потребує вдосконалення.

Координаційний центр правової допомоги та регіональні центри повинні контролювати впровадження стандартів якості у цивільному та адміністративному судочинстві при імplementації нового Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, формування юридичної практики та накопичення досвіду правоохоронних органів. Цей метод дозволяє швидко та своєчасно виявляти та ліквідувати процедурні недоліки у системі стандартів шляхом адаптації основних параметрів та створення нових рівнів, які загалом сприяють вдосконаленню цих правових інструментів з метою забезпечення якості юридичної допомоги громадянам, значно здешевити їх, спростивши процес подання заяв, зокрема, скоротивши перелік необхідних документів.

Створення такої установи дозволяє громадянам вірити, що держава працює на їх користь і намагається реформувати свідомість не лише простих людей, а й державних службовців. Це допомагає висвітлити найбільш нагальні проблеми, з якими громадяни стикаються у своєму повсякденному житті. Найголовніше — вони знають, куди звернутися, щоб захистити свої права, і переконатися, що до них прислухаються і їм допоможуть. Систему все ще потрібно вдосконалювати, оскільки завжди є до чого прагнути. Однак зроблений на даний момент крок дає підстави вважати, що Україна йде правильним шляхом розвитку.

Література:

1. Бежевець А.М. Безоплатна правова допомога: проблеми розвитку. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 125—127.
2. Безоплатна правова допомога в Україні: шляхи подальшого розвитку та модернізації: матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 жовт. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 244 с.
3. Бреус С.М. Зміст права на гарантовану державою безоплатну професійну правничу допомогу та перспективи законодавчого врегулювання механізмів його реалізації. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2017. № 1. С. 19—23.
4. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.10. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 40 с.
5. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката — це правова, юридична чи професійна правнича допомога? Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 140—145. (Серія "Право").

6. Закон України "Про безоплатну правову допомогу": основні положення та підходи до впровадження: роз'яснення Міністерства юстиції України від 9 квітня 2012 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12>

7. Ісакова В.М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя. Форум права. 2012. № 4. С. 404—410.

8. Сакара Н.Ю. Правова допомога у цивільному судочинстві. В кн.: Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: моногр. / за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2016. С. 310—343.

9. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право; муніципальне право". Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ: [б.в.], 2016. 18 с.

References:

1. Bezhevets', A.M. (2012), "Free legal aid: development problems", Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut". Politologiya. Sotsiologiya. Pravo, vol. 1, pp. 125—127.
2. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (2018), "Free legal aid in Ukraine: ways of further development and modernization", materialy Vseukrains'koi student's'koi naukovo-praktychnoi konferentsii [Proceedings of the All-Ukrainian student scientific-practical conference], Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine, 5 October.
3. Breus, S.M. (2017), "The content of the right to state-guaranteed free professional legal assistance and prospects for legislative regulation of mechanisms for its implementation", Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 1, pp. 19—23.
4. Vil'chik, T.B. (2016), "Advocacy as an institution for the realization of the right to legal aid: a comparative legal analysis of the legislation of the European Union and Ukraine", Ph.D. Thesis, Law, Natsional'nyj iurydychnyj universytet imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv, Ukraine.
5. Zaborovs'kyj, V.V. (2016), "Is a lawyer's professional activity legal, juridical or professional legal aid?", Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, Seriya "Pravo", vol. 38, no. 2, pp. 140—145.
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About free legal aid", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12> (Accessed 01 Aug 2021).
7. Isakova, V.M. (2012), "The right to legal aid as an element of the principle of access to justice", Forum prava, vol. 4, pp. 404—410.
8. Sakara, N.Yu. (2016), "Legal assistance in civil proceedings", Tsyvil'ne sudochynstvo Ukrainy: osnovni zasady ta instytuty [Civil proceedings of Ukraine: basic principles and institutions], Pravo, Kharkiv, Ukraine, pp. 310—343.
9. Shramko, Yu.T. (2016), "The constitutional right to legal aid in Ukraine: current issues of legislative regulation", Ph.D. Thesis, Law, Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Korets'koho NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 05.08.2021 р.*

М. Р. Ковальський,
к. держ. упр., Центральнo-Західне міжрегіональне управління
Міністерства юстиції (м. Хмельницький), заступник начальника, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-3273-7985

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.71

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ТЕРИТОРІЙ

М. Kovalskyi,
PhD in Public Administration, Central-Western Interregional Department
of the Ministry of Justice (Khmelnitskyi), Deputy Head, Zhytomyr

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF RESOURCE POTENTIAL OF TERRITORIES

Визначено, що при виборі напрямів територіального розвитку головним аргументом на користь того чи іншого вибору з'являться соціальні результати, перш за все зміна параметрів якості життя. За обмеженого економіко-правового суверенітету регіонів потрібно певна адміністративна вправність, щоб ефективно мобілізувати фінансові та правові ресурси регіону, необхідні для розробки і реалізації Комплексної програми регіонального розвитку. Однак щоб такі документи стали дієвим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку українських територій, в їх розробці та здійсненні необхідне дотримання деяких фундаментальних умов. Зазначено, що конституційний принцип структурної модернізації України полягає в єдності правового та економічного простору, тобто всі території вільні і відповідальні у виборі соціально-економічної політики, якщо, по-перше, діють у рамках обмежень, що накладаються законодавством, по—друге, не чинять перешкод вільному переміщенню праці і капіталу. Однак, вибудовуючи власну політику, вони не повинні ігнорувати базова умова сучасного світу — співпраця і розглядати можливості кооперації як одна з умов ефективної реалізації власного ресурсного регіонального потенціалу. Різниця ресурсних потенціалів регіонів території виражається, передусім у різній виробничо-структурній організації їх народногосподарських комплексів. Адекватне використання наданих самої географією можливостей співпраці дозволило б успішніше вирішувати соціальні завдання всіх територій. Деяка хиткість економічних зв'язків між ними нині відбивається, наприклад, у тому, що навіть концепції соціально-економічного розвитку окремих територій будуються за мовчазної взаємне ігнорування можливостей фінансової та виробничої інтеграції, розумної кооперації і, природно, фактичних преференцій, що впливають з раціонального розподілу праці.

It is determined that when choosing the directions of territorial development, the main argument in favor of one or another choice will be social results, especially the change of quality of life parameters. With limited economic and legal sovereignty of the regions, a certain administrative skill is required to effectively mobilize the financial and legal resources of the region necessary for the development and implementation of the Comprehensive Regional Development Program. However, for such documents to become an effective tool for regulating the socio-economic development of Ukrainian territories, in their development and implementation it is necessary to comply with certain fundamental conditions. It is noted that the constitutional principle of structural

modernization of Ukraine is the unity of legal and economic space, ie all territories are free and responsible in choosing socio-economic policy, if, firstly, they operate within the limits imposed by law, and secondly, do not obstacles to the free movement of labor and capital. However, when building their own policy, they should not ignore the basic condition of the modern world – cooperation and consider the possibilities of cooperation as one of the conditions for the effective realization of their own regional resource potential. The difference in the resource potentials of the regions of the territory is expressed, first of all, in the different production and structural organization of their economic complexes. Adequate use of the opportunities for cooperation provided by geography itself would allow to more successfully solve the social problems of all territories. Some volatility of economic ties between them is now reflected, for example, in the fact that even the concepts of socio-economic development of individual territories are built on tacit mutual disregard for financial and industrial integration, smart cooperation and, of course, actual preferences arising from rational division of labor. The modified model of intersectoral balance, described above, allows you to choose the most suitable computational scheme. Thus, to calculate the efficiency of structural shifts that have already taken place over a period of time, it is advisable to use the statistical model of intersectoral balance as the simplest and most convenient to work with. The structural policy of the region should be based on the development of a methodology for optimizing the structural aspects of the progressive economic development of the territory. Taking into account these aspects in the practice of developing programs for the development of economic systems allows to ensure the achievement of optimal macroeconomic indicators of the functioning of the region's economy. The policy of structural transformations in the region provides for the analysis and forecasting of both already formed and projected structural changes in the regional economy.

Ключові слова: територіальний розвиток, децентралізація, потенціал та ресурси регіону, соціально-економічний розвиток, конституційний принцип, структурна модернізація.

Key words: territorial development, decentralization, potential and resources of the region, socio-economic development, constitutional principle, structural modernization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відсутність "скупченості" і в певному сенсі однорідності проблем місцевих утворень на рівні регіонів України з лишком замінюється їх різноманітністю, відповідно ускладнюючи використання програмно-цільових технологій. Ці обставини при формальному адміністративному підході, по суті, і зводять нинішні "програми-плани" до структурно схожим, малопереконливим і здебільшого формальним документам.

У разі вибору напрямів територіального розвитку головним аргументом на користь того чи іншого вибору з'являться соціальні результати передусім зміна параметрів якості життя. За обмеженого економіко-правового суверенітету регіонів потрібно певної адміністративна вправність, щоб ефективно мобілізувати фінансові та правові ресурси регіону, необхідні для розробки і реалізації Комплексної програми регіонального розвитку. Однак щоб такі документи стали дієвим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку українських територій, в їх розробці та здійсненні необхідне дотримання деяких фундаментальних умов.

Головним аргументом у разі вибору напрямів модернізації народногосподарського комплексу в регіоні та її самостійних територіальних утворень повинні стати довгострокові соціальні результати, передусім параметри якості життя. Якщо владі належать переважні повноваження в сфері регулювання відносин між господарюючими суб'єктами, між громадянами і владою, а також у разі встановлення мінімальних соціальних стандартів, то на місцеві і регіональні власті лягає велика частина відповідальності за життєзабезпечення населення і виконання соціальних зобов'язань (рис. 1).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останніми роками публічне управління займає помітне місце в дослідженнях українських економістів Г.Г. Кірейцева, О.М. Мороз, Т.О. Осташко, М.А. Хвесика, В.М. Жука та ін. Нашим дослідженням сприяли і праці російських фахівців у галузі публічного управління А. Нестеренка, Р. Капелюш-

никова, А. Олейника, В. Тамбовцева, А. Шастічко, а також вивчення праць її зарубіжних основоположників від Веблена до Дугласа Норта, Джеффрі Ходжсона, Рональда Коуза та ін. Проблематика сучасного територіального розвитку в Україні на засадах децентралізації розглядається в працях А.М. Третьяка, В.М. Третьяк, Т.М. Прядка, Н.О. Капінос, де підкреслюється необхідність запровадження механізмів державного регулювання ресурсним потенціалом територій.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження механізмів державного регулювання ресурсним потенціалом територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Домінуючою для подальшого розвитку області нам представляється проблема пошуку дієвого механізму співпраці самостійних територіально-адміністративних утворень. Його завдання — забезпечення кожному

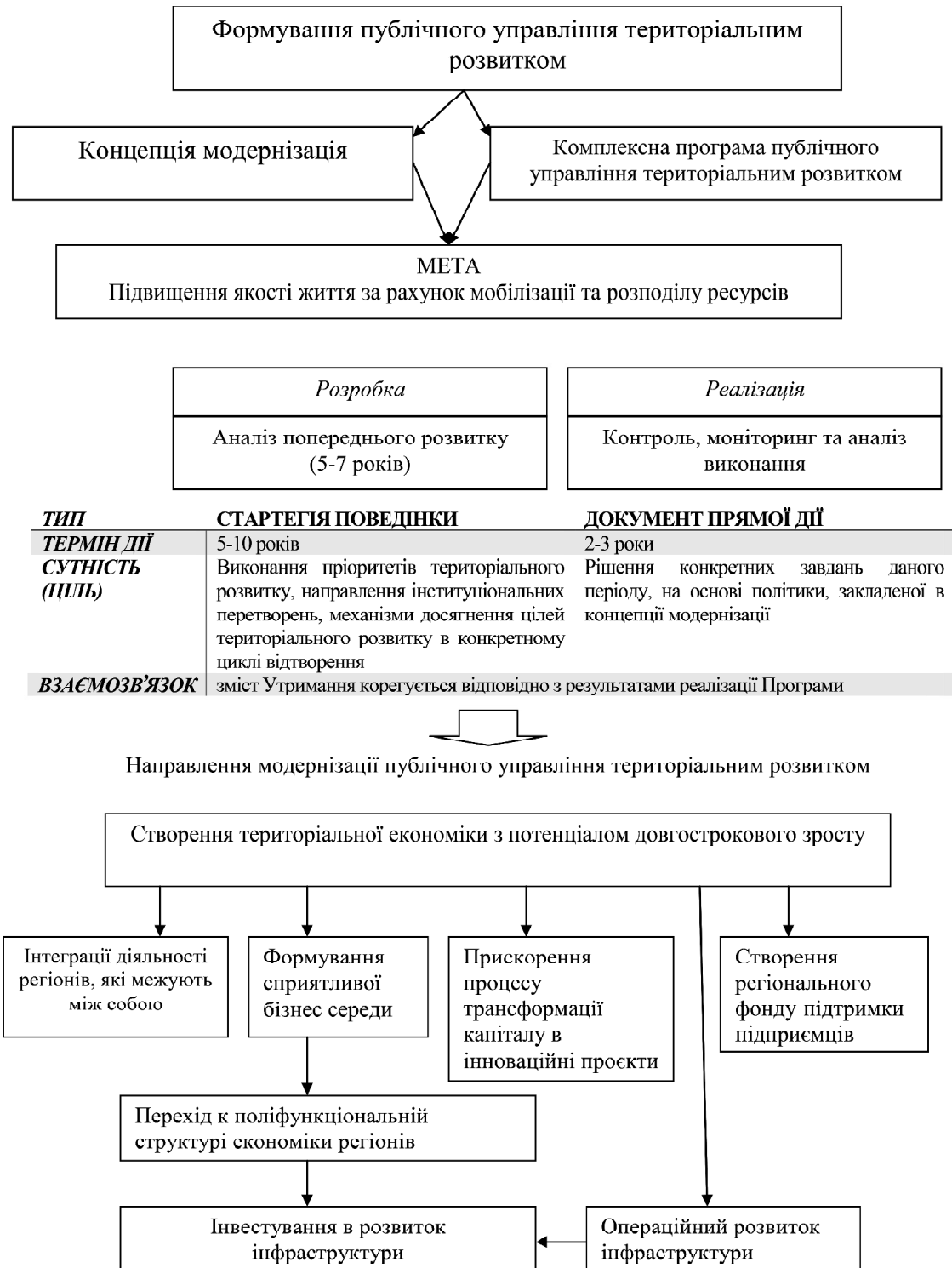

Рис. 1. Системні та структурні перетворення публічного управління територіальним розвитком

учаснику територіального поділу праці кращих можливостей використання свого потенціалу, з одного боку, і надання господарюючим суб'єктам, задіяним в економічному обміні, рівних умов комерційної діяльності незалежно від території, на якій вона здійснюється.

Слід мати на увазі, що конституційний принцип структурної модернізації України полягає в єдності правового та економічного простору, тобто всі території вільні і відповідальні у виборі соціально-економічної політики, якщо, по-перше, діють у рамках обмежень, що накладаються законодавством, по-друге, не чинять перешкод вільному переміщенню праці і капіталу. Однак, вибудовуючи власну політику, вони не повинні ігнорувати базову умову сучасного світу — співпраця і розглядати можливості кооперації як одна з умов ефективної реалізації власного ресурсного регіонального потенціалу [1, с. 297].

Різниця ресурсних потенціалів регіонів території виражається передусім у різній виробничо-структурній організації їх народногосподарських комплексів. Адекватне використання наданих самої географією можливостей співпраці дозволило б успішніше вирішувати соціальні завдання всіх територій. Деяка хиткість економічних зв'язків між ними нині відбивається, наприклад, у тому, що навіть концепції соціально-економічного розвитку окремих територій будуються за мовчазної взаємне ігнорування можливостей фінансової та виробничої інтеграції, розумної кооперації і, природно, фактичних преференцій, що випливають з раціонального розподілу праці. Навряд чи, на наш погляд, вирішення проблеми лежить у площині адміністративної модернізації.

Зазначені вище напрями реформування господарського комплексу території сировинної спеціалізації повинні враховувати передбачувані в перспективі структурні зрушення в економіці регіону і що входять до його складу місцевих утворень. Відхід від багатогалузевої спрямованості територіального розвитку в бік багатофункціональності пов'язаний з тим, що виснаження мінерально-сировинної бази північних територій призводить до згорання видобутку і ставить муніципалітети в досить складну ситуацію [2, с. 6]. Створена в період інтенсивного освоєння природних ресурсів соціальна інфраструктура вимагає високих витрат на утримання, кошти бюджетів територій обмежені.

Під час розроблення регіональної політики з метою виявлення оптимальних галузевих пропорцій необхідно враховувати структурні зрушення в економіці регіону.

Структурна політика регіону є найважливішим елементом системи трансформації економіки, що дозволяє забезпечити отримання додаткового ефекту від мобілізації структурних факторів економічного зростання. Вибір оптимального варіанту регіональної структурної політики обумовлений економічною ситуацією. Сталий наростання в економіці кризових явищ, обумовлених структурно-технологічної незбалансованістю господарського комплексу сировинного регіону, деформації найважливіших відтворювальних пропорцій, допущені прорахунки в структурній політиці обумовлюють актуальність завдання формування оптимальної структурної політики економічного зростання, яка передбачає створення прогресивної технології структурних перетво-

рень у господарському комплексі, формування рівноважних механізмів перерозподілу ресурсів у найбільш пріоритетні сфери і напрями розвитку економіки [3, с. 9]. Зміст нової структурної політики регіону передбачає:

- опрацювання методології оптимізації структурних аспектів економічного зростання, що виключають існувала раніше практику відстеження і теоретичного обґрунтування директивно встановлюються економічних пропорцій. Ці аспекти дозволяють використовувати структурну політику як інструмент досягнення оптимальних макропоказників функціонування регіональної економіки;

- аналіз і оцінку сформованих і передбачуваних структурних змін в умовах функціонування економічної системи;

- формування відповідного економічного середовища і системи реалізації структурних зрушень через саморегулюючу систему відтворення, максимально орієнтовану на підтримку пропорційності і рівноважного стану економіки загалом [4].

Під час формування структурної політики необхідно враховувати сукупний вплив факторів, що регламентують параметри розвитку соціально-економічних процесів у регіоні, як-от: зовнішні і внутрішні умови формування структури регіональної економіки. Нині різко зростає актуальність дослідження механізму впливу структурних зрушень на економіку регіону та входять до його складу територій.

Як інструмент аналізу пропонується використовувати балансову модель, яка буде показувати розглядається економічний простір у вигляді взаємодії зони — регіону. Моделі такого типу широко застосовувалися для дослідження проблем відтворення [5]. Вони дозволяють кількісно оцінити вплив окремих потоків продукції на такі макроекономічні показники, як кінцевий продукт, національний дохід та тощо.

Основою моделі є міжгалузевий баланс економіки регіону і формулюється як задача лінійного програмування, що забезпечує максимізацію кінцевого продукту в умовах заданої системи обмежень [6, с. 29]. Найважливіші з них — рівняння балансів виробництва і розподілу продукції галузей економіки. У кожному рівнянні відображаються також експорт і імпорт цієї галузі. Змінними є не тільки обсяги продукції, а й показники зовнішньоекономічної діяльності регіону. У моделі задані обмеження на обсяг виробництва, експорт та імпорт [7, с. 19].

ВИСНОВКИ

Як критеріальною функції використана максимізація кінцевого продукту території. Оригінальність цього методу полягає в тому, що, використовуючи апарат математичного моделювання, теорії подвійності, похідних функцій, він дозволяє системно обчислити структурні зрушення [8, с. 189].

Модифікована модель міжгалузевого балансу, описана вище, дозволяє вибрати найбільш підходящу обчислювальну схему. Так, для обчислення ефективності вже відбулися за якийсь період структурних зрушень доцільно використовувати статистичну модель міжгалузевого балансу як найбільш просту і зручну в роботі.

Структурна політика регіону повинна ґрунтуватися на опрацюванні методології оптимізації структурних аспектів поступального економічного розвитку території. Облік цих аспектів у практиці розробки програм розвитку економічних систем дозволяє забезпечити досягнення оптимальних макроекономічних показників функціонування економіки регіону. Політика структурних трансформацій в регіоні передбачає здійснення аналізу і прогнозування як вже сформованих, так і прогнозованих структурних змін у регіональній економіці.

Література:

1. Курильців Р.М. Інтегроване управління землекористуванням у контексті сталого розвитку: теорія, методологія і практика: дисертація на зд. наук. ст. д. е. н., К.: 2017. 519 с.
2. Третяк А.М., Третяк В.М. Зонування земель: законодавчий колапс та наукові засади планування розвитку землекористування об'єднаних територіальних громад. Агросвіт. № 23. 2020. С. 3—9.
3. Нестеренко А.Н. Экономика и институциональная теория. М.: УРСС, 2002. — 415 с. 12. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Капінос Н.О. Наукова гіпотеза трактування землевпорядкування як соціально-економічної інституції. Економіка та держава. № 5. 2021. С. 8—14.
4. Проєкти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування". Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalnabezpeka/proektikonceptsiistalogorozvitkuukrainimozhливistikh>
5. Указ Президента України № 722/2019 "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року". URL: <https://www.president.gov.ua/documents/72220-1929825>
6. Третяк А.М., Третяк В.М., Складар Ю.Л., Капінос Н.О., Третяк Н.А. Концепція державної програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2030 року. Агросвіт. № 19—20. 2020. С. 24—31.
7. Третяк А., Третяк В., Прядка Т. Законодавчо-нормативне запровадження зонування земель за типами (підтипами) землекористування в заміснених категоріях земель. Землевпорядний вісник. 2021. № 2. С. 16—20.
8. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах; пер. с англ. М.: Мир, 1985. 423 с.

References:

1. Kuriltsev, R.M. (2017), "Integrated land use management in the context of sustainable development: theory, methodology, practice", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.
2. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2020), "Land zoning: legislative collapse and scientific fundamentals of planning the land use development by united territorial community", Agrosvit, vol. 23, pp. 3—9.
3. Nesterenko, A.N. (2002), Jekonomika i institucional'naja teoriya [Economics and institutional theory], URSS, Moscow, Russia.
4. Tretiak, A., Tretiak, V., Priadka, T. and Kapinos, N. (2021), "Scientific hypothesis of the interpretation of land planning as a socioeconomic institution", Ekonomika ta derzhava, vol. 5, pp. 8—14.

5. NISS (2014), "Projects of the concept of sustainable development of Ukraine: the possibility of their improvement and application", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalnabezpeka/proektikonceptsiistalogorozvitkuukrainimozhливistikh> (Accessed 10 June 2021).

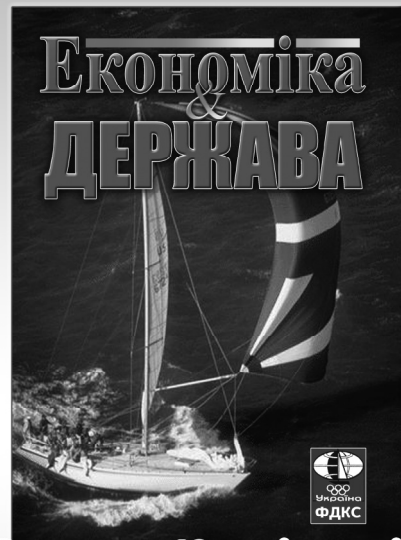
6. President of Ukraine (2019), Decree "On the Sustainable Development Goals for Ukraine until 2030", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/722201929825> (Accessed 10 June 2021).

7. Tretiak, A. Tretiak, V. Skliar, Yu. Kapinos, N. and Tretiak, N. (2020), "Concept of the state program for the development of land relations in Ukraine for the period until 2030", Agrosvit, vol. 19—20, pp. 24—31.

8. Tretiak, A. Tretiak, V. and Priadka, T. (2021), "Legislative and normative introduction of land zoning by types (subtypes) of land use in replacement of existing land categories", Land Management Bulletin, vol. 2, pp. 16—20.

9. Haken, H. (1985), Sinergetika. Ierarhii neustojchivostej v samoorganizujushhhsja sistemah i ustrojstvah [Advanced Synergetics. Instability Hierarchies of Self-Organizing Systems and Devices], Mir, Moscow, Russia. *Стаття надійшла до редакції 05.10.2021 р.*

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

А. С. Ільєнко,
к. держ. упр., Технічний директор Акціонерного товариства "Харківгаз", м. Харків
ORCID ID: 0000-0002-4472-134X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.76

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ВІДКРИТТЯ ГАЗОПРОВОДУ "ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2"

A. Ilyenko,
PhD in Public Administration, Technical Director of Kharkivgaz Stock Company, Kharkiv

PROBLEMS AND PROSPECTS OF STATE ENERGY SECURITY IN THE CONTEXT OF THE OPENING OF THE NORD STREAM 2 PIPELINE

У статті досліджено проблеми і перспективи державної енергетичної безпеки в контексті відкриття газопроводу "Північний потік-2". Зокрема, підкреслено значення фактору нових технологій було продемонстровано сланцевою революцією, яка кардинально змінила статус США і змусила весь світ звернути найпильнішу увагу на перспективи видобутку нетрадиційних нафти і газу. Охарактеризовано загальну сутність енергетичної безпеки та її категорії. Показано, що енергетична безпека вимірюється такими категоріями: ресурсна достатність; економічна доступність; екологічна допустимість; інфраструктурна досяжність як відсутність бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв. Обґрунтовано застосування енергетичних потоків в якості значущого інструменту зовнішньої енергетичної політики у контексті застосування "енергетичної зброї". В рамках цієї концепції розглядається можливість експортерів енергетичних ресурсів впливати на країни-імпортери з метою отримання політичних або економічних вигод. У такому контексті енергетична залежність сприймається майже як синонім серйозних ризиків. Виокремлено переваги та недоліки для енергетичної безпеки держав будівництва та введення в експлуатацію газопроводу "Північний потік-2". Зазначено, що "енергобезпека", закладена в основу концепцій енергетичного союзу ЄС, розуміється в Брюсселі як різноманітність джерел, у той час як російська сторона пропонує розуміти енергетичну безпеку як різноманітність маршрутів, виключаючи ненадійних транзитерів. Підкреслено, що продовження транзиту газу через Україну є дуже серйозним запобіжником від масштабної агресії Російської Федерації проти України. При цьому Україна і низка держав-транзитерів Східної Європи ризикують частково або повністю втратити доходи від поставок російського газу в ЄС. Критично налаштовані до проекту країни Балтії і Польща не несуть прямих втрат від "Північного потоку-2".

The article explores the problems and prospects of state energy security in the context of the opening of the Nord Stream 2 Pipeline. In particular, the importance of the factor of new technologies in the form the shale revolution is demonstrated, which dramatically changed the status of the United

States and forced the whole world to pay close attention to the prospects of unconventional oil and gas production. A significant breakthrough in technology led to the entry of the entire oil and gas sector in a period of low prices. The general essence of energy security and its categories are described. It is shown that energy security is measured by the following categories: resource sufficiency; economic availability; environmental permissibility; infrastructure reach as no barriers to consumers' access to energy carriers. The application of energy flows as a significant tool of foreign energy policy in the context of the use of "energy weapons" is substantiated. Within the framework of this concept, the ability of energy resource exporters to influence importing countries in order to obtain political or economic benefits is considered. In this context, energy dependence is perceived almost as a synonym for serious risks. The advantages and disadvantages for the energy security of the construction states and the commissioning of the Nord Stream 2 Pipeline are highlighted. It is noted that "energy security," the basis of the concepts of the EU energy union, is understood in Brussels as a variety of sources, while the Russian side proposes to understand energy security as a variety of routes, excluding unreliable transit. It is highlighted that the continuation of gas transit through Ukraine is a very serious precaution against the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine. Accordingly, Ukraine and a number of transit states in Eastern Europe risk or completely lose revenues from Russian gas supplies to the EU. Critical to the project, the Baltic countries and Poland do not bear direct losses from Nord Stream 2.

Ключові слова: державна енергетична безпека, газоенергетика, газопровід "Північний потік-2", енергетичні ресурси.

Key words: state energy security, gas energy, Nord Stream 2 Pipeline, energy resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На рівні глобального виміру газоенергетики найбільш помітними складовими трансформації стали революція в області видобутку нетрадиційних вуглеводнів і поступовий рух до світового ринку газу за рахунок збільшення частки поставок зрідженого природного газу. На європейському ринку в якості ключових подій і процесів можна виділити лібералізацію газового ринку, зростання спотової торгівлі, збільшення частки повновлованих джерел енергії в енергобалансах держав замість прогнозованого зростання споживання газу, трансформацію правової системи регулювання ринку. Всі ці події кардинально змінюють обсяги і вектори енергетичних потоків, а також баланс сил основних учасників взаємодії. Крім того, в глобальному вимірі процес трансформації газоенергетичного сектора виступає одним із значущих чинників процесу перерозподілу сил на світовій арені. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку державного управління у контексті забезпечення енергетичної безпеки, зокрема, щодо транспортування газу в нинішніх умовах присвятили свої праці численні автори, зокрема, О.О. Брожек [2], Н.М. Матвійчук [3], Л.С. Тараєвська [4] та ін.

Однак через проєкт "Північний потік-2" Європа залишається сильно залежною від газу з Росії, ключового для неї постачальника блакитного палива. Однак новий газопровід також ставить під загрозу економічну, енергетичну та національну безпеку Центральної та Східної Європи, зокрема України і Польщі. Підтвердженням цього є те, що російський "Газпром" призупинив транзит природного газу через Україну до Угорщини, починаючи з 1 жовтня 2021 року. Відповідно, монополізація Російською Федерацією газових маршрутів ставить питання про прозорість основоположних принципів функціонування газових ринків ЄС. Враховуючи вищезазначене, поточних досліджень недостатньо для вирішення вказаної проблеми.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою роботи є дослідження проблем і перспектив державної енергетичної безпеки в контексті відкриття газопроводу "Північний потік-2".

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- охарактеризувати загальну сутність енергетичної безпеки та її категорії;
- обґрунтувати застосування енергетичних потоків в якості значущого інструменту зовнішньої політики;

— виокремити переваги та недоліки для енергетичної безпеки держав будівництва та введення в експлуатацію газопроводу "Північний потік-2".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Передусім доцільно детально розглянути вимірювання енергетичної безпеки. Зокрема, пропонується їх поділ на 4 категорії:

- ресурсна достатність (availability);
- економічна доступність (affordability);
- екологічна допустимість (acceptability);
- інфраструктурна досяжність як відсутність бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв (accessibility).

Перший вимір, що акцентує увагу на ресурсній достатності (availability), включає в себе проблеми, пов'язані з можливим виснаженням запасів енергоресурсів. Він знаходиться в тісному взаємозв'язку з другим виміром енергетичної безпеки — економічною доступністю (affordability). Протягом майже всієї історії використання вуглеводнів людством проблема вичерпання ресурсів постійно притягує до себе увагу вчених і громадськості. У періоди високих цін або підвищення попиту ці побоювання посилюються, і можливе виснаження сприймається в якості основної проблеми енергетичної безпеки. У роботах, присвячених проблемі ресурсної достатності, часто зустрічається точка зору, що потенціал нових економічно доступних родовищ не покриває обсяги споживання, в результаті чого видобуток в світі наближається до свого піку, за яким прогноуються спад і неминучі перебої з постачанням [1; 4].

Дискусія про проблему швидкого вичерпання ресурсів ведеться передусім про перспективи нафтовидобутку. Однак її ключові особливості характерні і для прогнозування споживання будь-якого іншого виду вичерпних енергоресурсів. Тому дискусія про нафтовидобуток виявляється вельми показовою для інших областей, що мають не таку тривалу історію. Так, прогнози про швидке виснаження нафти робилися протягом всієї історії її видобутку. Вони були пов'язані з появою і активним розвитком нових областей споживання нафти (наприклад, освітлення олійними лампами, двигуни внутрішнього згоряння), зростанням економіки і споживання конкретних країн (наприклад, Китаю) [2; 3].

Значення фактору нових технологій було продемонстровано сланцевою революцією, яка кардинально змінила статус США і змусила весь світ звернути найпильнішу увагу на перспективи видобутку нетрадиційних нафти і газу.

Запаси нетрадиційного газу, під яким розглядаються сланцевий газ, метан вугільних пластів, газ з порід з низькою проникністю і гідрат метану, можуть перевищувати запаси традиційного газу в п'ять і більше разів. Якщо запаси традиційного газу покривають потреби світової економіки протягом приблизно 50 років при збереженні поточного споживання, то запасів нетрадиційного газу вистачає ще більш ніж на 250 років. Таким чином, накопичений людством досвід використання вуглеводнів дозволяє зробити висновок про те, що традиційний вимір ресурсної достатності знаходиться в тісному взаємозв'язку з питаннями економічної доступності [1; 3].

Сприйняття енергетичної безпеки через призму екологічної доступності виникло порівняно нещодавно. Зокрема, одним з ключових чинників, що сприяли розширенню використання відновлювальної енергії й енергоефективних технологій в цей період виступила, на наш погляд, актуалізація питань енергетичної безпеки. Розширене застосування відновлювальної енергії й енергоефективних технологій дозволяє зменшити залежність від імпортованих енергоресурсів і таким чином знизити ризики для енергетичної безпеки. На думку експертів, скорочення попиту на викопні види палива сприяє підвищенню ліквідності глобальних енергетичних ринків, зміцнюючи енергетичну безпеку всіх імпортерів; це відбувається в результаті ослаблення позицій експортерів на ринку і зниження волатильності, яка супроводжує будь-який збій поставок на ринку.

Тепер розглянемо енергетичну безпеку через призму вимірювання, яке можна назвати інфраструктурною досяжністю. До цього виміру необхідно віднести проблеми, пов'язані з виникненням різних бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв. Серед подібних бар'єрів слід відзначити економічні, політичні та технологічні фактори. До зазначеного виміру відносяться проблеми, обумовлені природними катастрофами, руйнуванням транспортної інфраструктури, нападом терористичних організацій або збройних сил іншої держави, накладенням ембарго або санкцій. У Зеленій книзі Європейської комісії серед загроз цього виміру називають страйки, природні катастрофи або геополітичні кризи. Важливо відзначити, що в літературі, присвяченій дослідженню питань енергетичної безпеки, серед всієї сукупності загроз вимірювання "інфраструктурної досяжності", найбільша увага приділяється проблемам, пов'язаним з навмисним перериванням поставок державними акторами з політичних мотивів [2; 4].

Те, що контроль над енергетичними потоками може бути використаний в якості значущого інструменту зовнішньої політики, і що поставки енергоресурсів можуть бути навмисно перервані, було продемонстровано в 1970-і рр. Перша нафтова криза виникла в 1973 році у результаті накладення ембарго країнами ОПЕК. Ця криза показала, що використання "нафтової" або "енергетичної" зброї не обов'язково має відповідати наявності значних військових можливостей і, отже, навіть слабкі у військовому відношенні держави можуть використовувати її, кидаючи виклик великим державам. Криза 1973 року зумовила створення сучасної моделі енергетичної безпеки, в рамках якої робиться акцент переважно на те, як впоратися з будь-яким зривом поставок нафти з видобувних країн.

Однак водночас потрібно відзначити, що співвідношення негайно досягнутого ефекту ембарго і його довгострокових наслідків виявилось несподіваним. Зміни в енергетичній політиці і енергоспоживанні промислово розвинених держав мали вкрай негативні наслідки для самих же країн-експортерів нафти. Таким чином, стало очевидно, що тільки розрахунки на ефект у короткостроковій перспективі не можуть обґрунтувати використання будь-яких жорстких інструментів енергетичної політики [1; 2].

Сьогодні ідея використання енергетичних потоків для впливу на держави-імпортери часто згадується в

дослідницькій літературі, проте рідко пояснюється детально. Зазвичай вона описується або як застосування "енергетичної зброї", або як використання інструментів зовнішньої енергетичної політики. В рамках цієї концепції розглядається можливість експортерів енергетичних ресурсів впливати на країни-імпортери з метою отримання політичних або економічних вигод. У такому контексті енергетична залежність сприймається майже як синонім серйозних ризиків. Однак детальний аналіз фактичного матеріалу є недостатнім внаслідок складнощів, пов'язаних з отриманням точної інформації з енергетичних конфліктів.

Ситуація невизначеності залишає дослідникам досить місця для висунення припущень про дії і мотивації акторів і, відповідно, термінологія грає тут важливу роль. Причина звернути особливу увагу на вибір конкретних термінів пояснюється в рамках конструктивістського підходу. Зокрема, одне з основних положень конструктивізму полягає в тому, що "ідентичність і інтереси акторів формуються швидше розділяються ідеями, ніж є заданими природою". З урахуванням цього фактора використання терміна "енергетичної зброї" несе в собі негативний зміст. У сучасному міжнародному праві використання класичного зброї, тобто військової сили, вважається неприйнятним у разі відсутності достатніх для того підстав. І, відповідно, при описі дій країн-експортерів цей термін викликає асоціації з неприйнятним насильством і має на увазі використання екстраординарних заходів. Цей процес може бути добре описаний у рамках підходу Копенгагенської школи, який пропонує сфокусуватися на процесі сек'юритизації і проаналізувати механізм прийняття екстраординарних заходів для захисту безпеки держави. З цієї точки зору "енергетичну зброю" можливо розглянути скоріше як політизований концепт, який використовується для досягнення політичних цілей [2; 4].

Деякі автори не тільки пояснюють міждержавні конфлікти в рамках цього концепту, але і доводять, що подібні інструменти в принципі характерні для зовнішньої політики деяких держав. Як приклад можна навести використання енергетичних інструментів Росією. Прагнення використовувати енергетичну залежність як джерело політичного і економічного впливу було основним фактором розширення енергетичної інфраструктури Радянським Союзом. Сучасну Росію можна описати як "нафтодержаву", яка регулярно вдається до використання енергетичних потоків в якості джерела впливу. Зокрема, це стосується відкриття газопроводу "Північний потік-2".

"Північний потік-2" — добудований трубопровід з Росії до Німеччини загальною потужністю 55 мільярдів кубометрів газу на рік. Проти цього газопроводу активно виступають Сполучені Штати, зацікавлені в просуванні свого зрідженого природного газу в країни Євро-союзу, а також Україна і Польща, які називають проєкт політичним. Вашингтон чотири рази вводив санкції, намагаючись перешкодити його реалізації, але будівництво вийшло на фінальну стадію. 10 вересня 2021 року будівництво газопроводу "Північний потік-2" офіційно завершилося.

Будівництво "Північного потоку-2" почалося у вересні 2018 року. Проєкт з самого початку викликав су-

перечки. "Газпром" переконував керівництво ЄС у стратегічній важливості проєкту, експерти висловлювали сумніви в тому, що Європі потрібен ще один російський газопровід. Проти нього висловлювалися Польща і балтійські країни, які традиційно виступають проти зростання російського енергетичного впливу в ЄС.

Найдовше — більше двох років — будівельники отримували дозвіл від Данії. Місцевий регулятор дозволив прокласти труби тільки в жовтні 2019 року. До цього часу ділянки в водах інших країн вже були майже побудовані, а будівництво газопроводу загалом було завершено на 83%.

Після відкриття газопроводу "Північний потік-2" Україна не зможе розраховувати на широке міжнародне "обурення" через нові для неї обставини.

На стику економічного і політичного вимірів проєкту "Північний потік-2" стоїть питання українського транзиту. Запуск газопроводу серйозно вплине на Україну, яка є членом Європейського енергетичного співтовариства і до якої в Брюсселі, керуючись політичними міркуваннями, відносяться як до надійного транзитера.

Реалізація проєкту "Північний потік-2" може обернутися для України повною втратою доходів від транзиту російського газу в ЄС. Щорічні фінансові втрати для українського бюджету складуть приблизно 2 млрд євро. Це, зокрема, підтверджується тим фактом, що 27 вересня 2021 року урядами Угорщини та Росії було підписано довгостроковий контракт щодо постачання російського газу до кінця 2036 року через газопровід "Північний потік-2" в обсязі 4,5 млрд кубометрів на рік. Зазначений контракт вступив у силу 1 жовтня 2021 року, відповідно, транзит газу до Угорщини через Україну було припинено. Слід при цьому відзначити, що Угорщина отримувала газ через територію України протягом десятиріч, і цей маршрут уважався найбільш економічно вигідним на фоні того, що Україна жодного разу не порушила своїх обов'язків перед Угорщиною. При цьому слід врахувати, що імпорту природного газу з Угорщини здійснювався шляхом віртуального реверсу, відповідно, можливості його імпорту з Угорщини без транзиту відсутні.

"Північний потік-2" в свою чергу вступає в конфлікт зі стратегією Енергетичного союзу ЄС. У концепції енергетичного союзу 2015 року Єврокомісія стверджувала, що ЄС повинен диверсифікувати поставки газу і підвищити стійкість до збоїв, обмежуючи залежність від домінуючих постачальників і знаходячи альтернативні джерела. Ці обставини, на думку Європейської комісії, повинні дати ЄС політичну основу для оцінки проєкту "Північний потік-2". Відсилання до альтернативних джерел демонструє причину енергетичних суперечностей між Росією і Євросоюзом. "Енергобезпеку", закладена в основу концепції енергетичного союзу ЄС, розуміється в Брюсселі як різноманітність джерел, у той час як російська сторона пропонує розуміти енергетичну безпеку як різноманітність маршрутів, виключаючи ненадійних транзитерів. Різниця розуміння призводить до конфліктуючих оцінок проєкту "Північний потік-2". На думку Росії, газопровід спрямований на збільшення енергетичної безпеки Європейського Союзу, на думку Брюсселя, — на її зниження.

Основні бенефіціари проєкту "Північний потік-2" — Росія і країни Західної Європи. Деякі експерти вважають, що будівництво газопроводу не тільки підвищує їх енергобезпеку, але і чинить на них позитивний економічний вплив. Україна і низка держав-транзитерів Східної Європи, навпаки, ризикують частково, або повністю втратити доходи від поставок російського газу в ЄС. Критично налаштовані до проєкту країни Балтії і Польща не несуть прямих втрат від "Північного потоку-2", керуючись при його оцінці політичними міркуваннями. Що ж стосується України загалом продовження транзиту газу через Україну є дуже серйозним запобіжником від масштабної агресії Російської Федерації проти України.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Охарактеризовано загальну сутність енергетичної безпеки та її категорії. Показано, що енергетична безпека вимірюється такими категоріями: ресурсна достатність; економічна доступність; екологічна допустимість; інфраструктурна досяжність як відсутність бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв.

2. Обґрунтовано застосування енергетичних потоків в якості значущого інструменту зовнішньої енергетичної політики у контексті застосування "енергетичної зброї". В рамках цієї концепції розглядається можливість експортерів енергетичних ресурсів впливати на країни-імпортери з метою отримання політичних або економічних вигод. У такому контексті енергетична залежність сприймається майже як синонім серйозних ризиків.

3. Виокремлено переваги та недоліки для енергетичної безпеки держав будівництва та введення в експлуатацію газопроводу "Північний потік-2". Підкреслено, що продовження транзиту газу через Україну є дуже серйозним запобіжником від масштабної агресії Російської Федерації проти України. При цьому Україна і низка держав-транзитерів Східної Європи ризикують або повністю втратити доходи від поставок російського газу в ЄС. Критично налаштовані до проєкту країни Балтії і Польща не несуть прямих втрат від "Північного потоку-2".

Література.

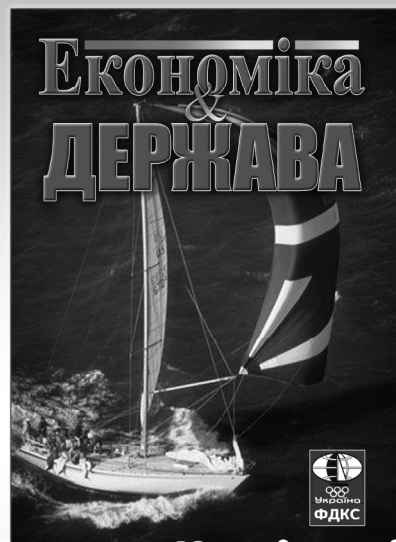
1. Брожко О.О., Сокотенюк С.М. Економічна безпека критичних інфраструктур України: сучасний стан та напрями покращення. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 4. С. 71—75.
2. Ільєнко А. С. Державне регулювання безпеки газопостачання в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2019. № 12. С. 34—37.
3. Матвійчук Н.М. Загрози енергетичній безпеці України. Регіональна економіка та економіка природокористування. 2018. № 1. С. 118—125.
4. Тараєвська Л.С. Складові енергетичної безпеки та критерії оцінки. Економіка і суспільство. 2018. Вип. № 8. С. 372—377.

References:

1. Brozhko, O.O. and Sokotenyuk, S.M. (2017), "Economic security of critical infrastructures of Ukraine: current state and directions of improvement", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 71—75.
2. Ilyenko, A. S. (2019), "State regulation of gas supply security in Ukraine", *Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukraini*, vol. 12, pp. 34—37.
3. Matvijchuk, N.M. (2018), "Threats to Ukraine's energy security", *Regionalna ekonomika ta ekonomika pryrodokorystuvannya*, vol. 1, pp. 118—125.
4. Tarayevska, L.S. (2018), "Components of energy security and evaluation criteria", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 8, pp. 372—377.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*Н. О. Пустова,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-1131-9725*

*О. О. Акімов,
д. держ. упр., професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-9557-2276*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.81

ДИТЯЧА ПРАЦЯ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИКОЮ ПРОТИДІЇ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ

*N. Pustova,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
O. Akimov,
Doctor of Sciences in Public Administration,
Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

CHILD LABOR AND PUBLIC ADMINISTRATION POLICY AGAINST ITS USE

У статті проаналізовано використання дитячої праці, вивчено законодавство в сфері протидії проявів та реалізації її в Україні, досліджено шляхи найбільш ефективного вирішення зазначеного питання в призмі міжнародної співпраці та державного управління. Соціальний захист вважається одним із найважливіших в умовах як світової, так і загальнодержавної кризи. З його допомогою найвразливіші верстви населення мають надію на майбутнє. Врахування питання дитячої праці під час планування стратегічної направленості держави в сфері освіти, юстиції, соціального захисту, міжнародних прав людини та громадянина має вирішальне значення. У зв'язку з тим, що пандемія завдає нещадного впливу прибуткам родин, багато з них залишились без матеріальної підтримки, що може привезти до поширення дитячої праці. В момент кризи, на жаль, саме дитяча праця стає механізмом виживання для багатьох сімей. Діти, які вже є залученими до дитячої праці, можуть працювати довші години або у гірших умовах. У реаліях сьогодення Україна переживає виникнення нового явища — соціального сирітства. Ще більше дітей можуть бути примушені до найгірших умов праці, що завдає значної шкоди їх безпеці та здоров'ю. Проблема викорінення дитячої праці привертає увагу не тільки масштабами експлуатації дітей та ступенем порушення їх основних прав, але передусім негативним впливом на освіту і здоров'я дітей, їх розумовий, духовний та моральний розвиток. Дитяча праця визначається як робота, невідповідна для віку дитини або робота, яка позначається на освіті дитини або може завдати шкоди її здоров'ю, безпеці або моральним якостям. Для успішної боротьби з дитячою працею необхідно насамперед змінити ставлення самого суспільства до цієї проблеми. Всі, хто має відношення до даного питання, починаючи з самих дітей та їхніх батьків, а також політики, політичні партії, місцева влада, роботодавці, профспілки та працівники сфери освіти повинні визнати існування такої проблеми, як використання дитячої праці. Найчастіше її розглядають лише як джерело доходу малозабезпечених сімей або ж як засіб навчання навичкам самостійної праці. Вивчаючи це питання, виокремлено особливості дитячої праці в Україні, її види, що сприяє розробці нормативно-правової бази, соціальних програм, які б допомогли у вирішенні зазначеного питання.

The article analyzes the use of child labor, studies the legislation in the field of combating the manifestations and its implementation in Ukraine, explores ways to most effectively address this issue through the prism of international cooperation and public administration. Social protection is considered one of the most important in both global and national crises. With its help, the most vulnerable segments of the population have hope for the future. Taking the issue of child labor into account when planning the strategic direction of the state in the field of education, justice, social protection, international human and civil rights is crucial. As the pandemic has a relentless impact on family incomes, many have been left without financial support, which could lead to the spread of child labor. At a time of crisis, unfortunately, child labor is becoming a survival mechanism for many families. Children who are already involved in child labor may work longer hours or in worse conditions. In today's reality, Ukraine is experiencing a new phenomenon — social orphanhood. Even more children can be forced into the worst working conditions, which causes significant damage to their safety and health. The problem of eradication of child labor attracts attention not only by the scale of exploitation of children and the degree of violation of their basic rights, but, above all, the negative impact on education and health of children, their mental, spiritual and moral development. Child labor is defined as work that is inappropriate for the child's age or work that affects the child's education or may harm his or her health, safety or moral qualities. To successfully combat child labor, it is necessary, first of all, to change the attitude of society itself to this problem. Everyone involved, starting with the children and their parents, as well as politicians, political parties, local authorities, employers, trade unions and educators, must recognize the existence of a problem such as the use of child labor. Most often it is considered only as a source of income for low-income families or as a means of learning the skills of independent work. Studying this issue, the features of child labor in Ukraine, its types, which contributes to the development of legal framework, social programs that would help address this issue.

Ключові слова: дитяча праця, підлітки, державне регулювання, державне управління, експлуатація дітей, соціальна нерівність, запобігання, протидія.

Key words: child labor, adolescents, state regulation, public administration, exploitation of children, social inequality, prevention, counteraction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дитяча праця має місце в умовах неформальної економіки, сільському господарстві, інших видах виробництва, що є пов'язані з тіньовою економікою та найгіршими видами роботи. Діти, що мають відношення до цих видів робіт, не мають змоги повноцінно розкрити свій потенціал. Обов'язок держави всіма можливими способами захистити найбільш вразливий вид населення. Тому нагальним питанням є всебічне дослідження зазначеної теми та пропонування можливих шляхів її вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Значна кількість науковців займались дослідженням цієї теми: Лесько Н.В., Коломієць О.О., Васильківська І.П., Гладкова Є.О., Морозов П.О., Тоадер Є.С., Побережний В.Л. Під час написання статті, була вивчена наукова, інформаційна бази, статистичні та соціологічні результати досліджень (здійснені на замовлення Міжнародної організації праці, Дитячого фонду Організації Об'єднаних націй), звітів та напрямів діяльності державної влади, в тому числі Міністерства соціальної політики України, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

Під час дослідження публікацій та опитувань встановлено, що рівень залучених до праці дітей та підлітків залежить від такого:

1. Тип місцевості проживання

За типом місцевості проживання

Місто	Село/селище
143 000 дітей	471 300 дітей
5-17 років – 5,2%	5-17 років – 25,3%

2. Особливість регіону проживання

За регіоном проживання

Західна Україна	Центрально-Східна Україна (за виключенням тимчасово окупованих територій)
19,3% дітей	8,1 % дітей

3. Соціальний та економічний рівень батьків дитини

Соціальний та економічний рівень батьків дитини

Неповна родина (без батька/матері)	Повна родина (при наявності обох батьків)
33,2% дітей	13% дітей
Наявність вищої освіти хоча б у одного із батьків	Батьки мають середній рівень освіти / освіта відсутня
62% дітей	79% дітей

4. Кількість працюючих дітей.

У реаліях сьогодення Україна переживає виникнення нового явища — соціального сирітства. Соціальна сирота — це дитина, яка при існуючих батьках живе без батьківської опіки, ними опікуються бабусі й дідусі, у той час коли батьки знаходяться в інших країнах на заробітках.

Під час опитувань встановлена найголовніша причина, яка змушує дітей працювати — бажання допомогти батькам. Найбільший відсоток зайнятості (89,9%) був зафіксований у сфері сільськогосподарського призначення, інші сфери діяльності (роздрібна торгівля, кур'єрські, наукові, професійні послуги) — не більше 7% респондентів.

Окремої уваги заслуговують види робіт, зайняття якими змушує підлітків деградувати, а саме: жебрацтво, надання сексуальних послуг, розповсюдження наркотичних засобів та ін. 11% опитуваних дітей заробляють на життя вищезазначеними способами. Такий високий відсоток повинен зосередити на собі увагу зі сторони держави, та при раціональному підході зменшити кількість залучених дітей в ці сфери.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення політичних заходів, що спрямовуються на мінімізацію соціальних загроз, викликаних дитячою працею в Україні. Для досягнення цієї мети було поставлено низку завдань:

- всебічне розкриття поняття дитячої праці;
- оцінка особливостей формування та масштабів поширення її негативних форм;
- визначення рівня загрози трудовим ресурсній і соціальній безпеці дітей;
- можливості запровадження перспективних напрямів мінімізації цих загроз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема викорінення дитячої праці привертає увагу не тільки масштабами експлуатації дітей та ступенем порушення їх основних прав, але, перш за все, негативним впливом на освіту і здоров'я дітей, їх розумовий, духовний та моральний розвиток. Крім того, під загрозою знаходиться розвиток людських ресурсів, загальний соціально-економічний розвиток країни, що в кінцевому рахунку безпосередньо загрожує існуванню нації.

Існує думка, що дитяча праця — це робота, яка позбавляє дітей дитинства, людської гідності, можливості розвинути свій потенціал і завдає шкоди їх фізичному і психічному розвитку [5].

Таке поняття є дуже абстрактним, оскільки існує декілька проявів дитячої праці. У позитивному розумінні, в процесі трудової діяльності дитина черпає знання про навколишній світ, соціалізується, навчається навичку переймання досвіду. Уміння справлятися з роботою формує позитивне ставлення до праці. У дорослому віці така людина буде мати високу працездатність і зможе справлятися зі складними завданнями. Систематичні трудові дії сприяють розвитку відповідальності, ініціативності, цілеспрямованості і здатності досягати бажаного. Позитивна оцінка результатів праці дитини зміцнює його самооцінку. Трудова діяльність невідривно пов'язана з творчістю. Вона допомагає виробити найцінніші якості: наполегливість,

старанність, вміння планувати і досягати результатів.

Негативний прояв дитячої праці полягає в тому, що діти з щільним графіком (навчання, хобі, розвиток) можуть виділити час для регулярної трудової діяльності лише на шкоду вищевказаним заняттям або відпочинку. Не завжди вдається правильно співвіднести розмір навантаження з силами дитини. Виконуючи непосильну роботу, вона буде відчувати стрес, перевтому [6].

Наполегливі залучення до праці носять насильницький характер. Дорослі іноді безальтернативно ставлять питання участі дитини в трудових діях, коли відмовитися не можна. Це пригнічує самооцінку дитини, провокує протестні настрої.

Поряд з вищевказаними поняттями законодавство України виділяє особливі види найгірших форм дитячої праці, що полягають у залученні дітей до робіт, умов яких є небезпечними або шкідливими. Також заборона стосується підземних та понаднормових робіт.

Ст. 21 ЗУ "Про охорону дитинства" [3] встановлює конкретні види робіт, що належать до найгірших форм дитячої праці:

- всі форми рабства, в тому числі й практика, подібна до рабства: продаж дітей, торгівля дітьми, боргова залежність, примусова/обов'язкова праця (примусове або обов'язкове вербування дітей метою використання їх у збройних конфліктах;
- використання дитини для зайняття в сфері prostitucii, виробництва порнографічної продукції, включаючи вербування та пропонування подібного заробітку;
- використання дитячої праці для незаконної діяльності, в тому числі й вербування або пропонування дитини такий вид заробітку;
- виконання дитиною роботи, що за характером або умовами може нашкодити здоров'ю дитини.

Дитина з моменту народження має права людини. Але, звертаючи увагу на те, що в силу своєї незрілості на всіх рівнях, вона не є цілком захищеною. Тому першочерговим обов'язком держави є надання їй додаткових та спеціальних прав.

На сьогодні в умовах економічної кризи, соціальної нерівності, а також обмежень, пов'язаних з COVID-19, питання нелегальної дитячої праці є найбільш поширеним та потребує особливої уваги як зі сторони органів державної влади, місцевого самоврядування, так і міжнародних і громадських організацій. Очевидно, що методика і організація даних програм повинні бути ґрунтовані й на міжнародному досвіді та адаптовані до конкретних умов, потреб і особливостей кожного регіону держави [1].

Масштабні зусилля для ліквідації найбільш неприйнятних форм дитячої праці нині докладають у багатьох країнах світу. Порушення прав дітей жорстко карається законом.

Національне законодавство в сфері загальної концепції розвитку суспільства та захисту прав дітей в тому числі можна представити такою схемою (рис. 1).

Таким чином, всі вищезазначені нормативно-правові акти є основним базисом регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Не дарма автором було виділено серед низки законів саме Закон України "Про охорону дитинства",

який дає змогу закріпити та розширити соціально-правові гарантії прав дітей, забезпечити фізичні, культурні, інтелектуальні можливості молодого покоління. Прийняття згаданого Закону було покликане на визначення стратегічного та пріоритетного напрямку діяльності України для всебічного забезпечення реалізації права дитини на життя, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист.

На міжнародному рівні права дитини регулюються Конвенцією про права дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. Саме цей уніфікований документ слід назвати "Світовою Конституцією прав дитини". Її ратифікували майже всі країни світу, оскільки положення такої Конституції повною мірою визначають права, свободи та основні тези визначення дитини як повноцінної верстви населення. Основна мета Конвенції — це встановлення основних правил, стандартів для захисту дітей від зневаги та образ, з якими вони стикаються до певної міри щодня в усіх країнах. У ній уніфіковано та взято до уваги різні культури, політичні, економічні та соціальні особливості держав. Перше місце займає дитина як людина та громадянин [2].

Якщо аналізувати дії України на міжнародній арені, її напрям та реалізацію в сфері захисту дітей, основним досягненням є затвердження Верховною Радою України Державної соціальної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2021 року (у подальшому — Програма) [4].

Згідно із п. 4 завдання 20 (Удосконалення заходів щодо протидії найгіршим формам дитячої праці) розділу IV Програми на Державну службу з питань праці було покладено низку зобов'язань, серед яких визначальним є здійснення моніторингу, аналізу стану дотримання суб'єктами господарювання законодавства про працю неповнолітніх.

Згідно з тлумаченням Міжнародної організації праці, поняття "моніторингу дитячої праці" слід розуміти як активний процес по зупиненню використання дитячої праці, що складається з наступних складових:

- здійснення моніторингових візитів на регулярній основі з метою ідентифікації працюючих дітей;
- проведення оцінки ризиків, з якими вони можуть зустрітись у майбутньому;
- подальший нагляд та контроль за цими дітьми;
- проведення спеціалістами просвітницької та профілактичної робіт.

Дитяча праця визначається робота, що має ризик шкідливого та небезпечного для дитини виконання, та прямо або опосередковано заборонена на національному та міжнародному рівнях.

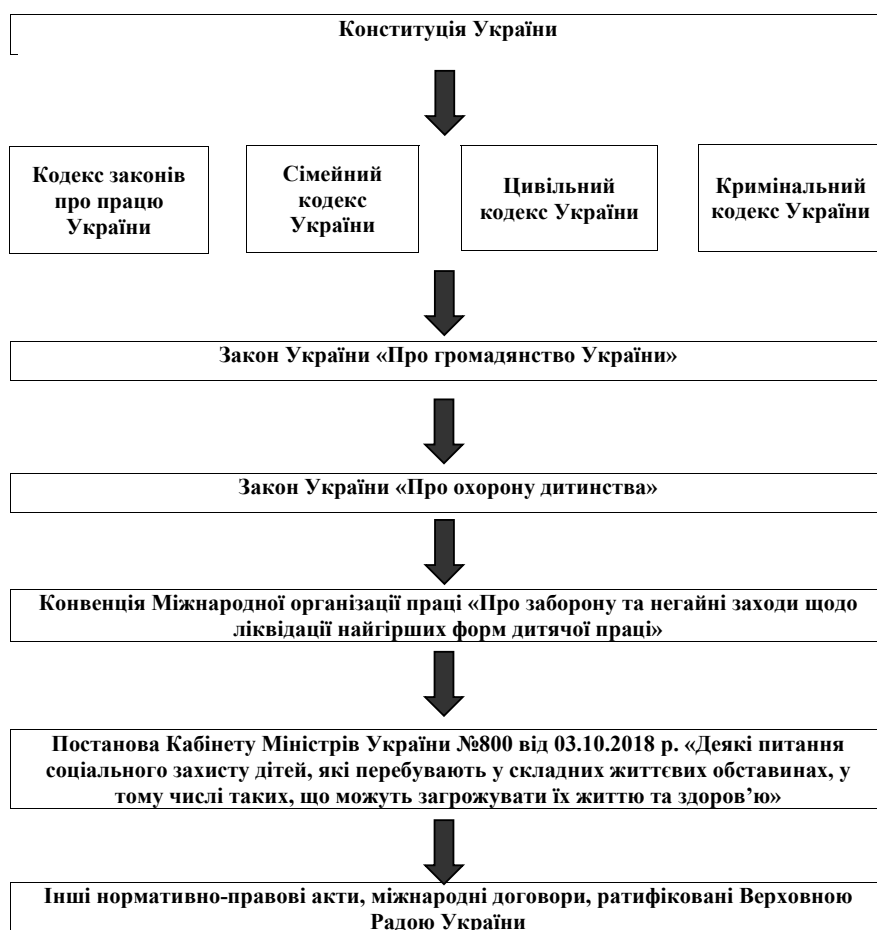

Рис. 1. Національне законодавство в сфері загальної концепції розвитку суспільства та захисту прав дітей в тому числі

У 2020 році Державною службою з питань праці було проведено 1316 перевірок, що стосуються дотримання вимог Закону про працю неповнолітніх.

Факт праці дітей зафіксовано в 20 суб'єктів господарювання. У деяких роботодавців кількість неповнолітніх працюючих становила 36 осіб. У результаті перевірки встановлено, що переважна більшість працюючих дітей від 16—18 років, тобто це особи, вік яких є більшим, ніж мінімальний, встановлений чинним законодавством України.

На жаль, більшість підприємств, що пройшли перевірку, мають значну кількість порушень прав неповнолітніх працівників. Деякі порушення можуть навіть нашкодити здоров'ю (наприклад, прийняття на роботу без спеціального медичного огляду, порушення правил безпеки на підприємстві). Відсутність обліку працівників, офіційного оформлення несвоєчасні виплати зарплати підкреслюють повну незахищеність як трудових, так й інших прав працюючої дитини.

Неповнолітні працівники стикаються з цілою низкою негативних наслідків, що створюються роботою, яка виявляється занадто важкою або важкої для їхнього віку і можливостей. Фізичні каліцтва, психічна або емоційна травма, крім відсутності освіти, створюють для цих дітей величезні труднощі в майбутньому. Можливості зайнятися чимось іншим, щоб забезпечити себе, виявляються обмеженими, бо у них не було тих ресурсів, які необхідні для безпечного, здорового і гармонійного дитинства.

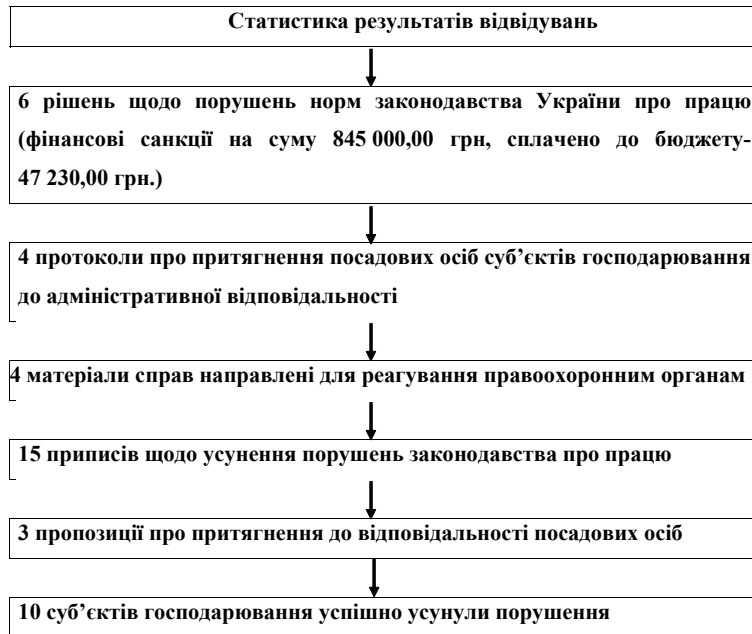

Рис. 2. Статистика результатів відвідувань контролюючих інспекцій

Контролюючі інспекції повідомляють, що найчастіші прояви нелегальної праці відбувається при залученні дітей до несанкціонованої стихійної торгівлі, будівництва, в сфері послуг.

Важливою складовою поставленим перед державою завданням слід вважати превентивну роботу із представниками закладів дошкільної освіти, освіти, батьками та, безпосередньо, з роботодавцями, які повинні бути більш відповідальними. Таким чином, було прийнято рішення стосовно проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів, яких вже налічено 2 325.

В Україні дитяча праця має середню інтенсивність зайнятості. Загалом час зайнятості становить 1—14 годин на тиждень, серед яких, 47% (діти віком 5—11 років) працюють 1—7 годин, 39% (12—16 років) 8—14 годин.

Сам факт працевлаштування дітей не заборонений законодавством України, але його застосування не повинно йти в розріз нормам Кодексу законів про працю України.

Виконання умов Конвенції та Всесвітньої декларації про права дитини, щодо створення сприятливих умов для розвитку дітей, потребує цілеспрямованих дій від Української держави. Часткове зниження рівня життя переважної більшості населення призвело до того, що гасло "Усе найкраще-дітям" стало неможливо втілювати в життя.

Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці забороняє залучення дітей у віці до 18 років до робіт, які завдають шкоди їх здоров'ю та моральному або психологічному стану. До таких занять відносяться робота на небезпечних промислових підприємствах, наприклад, в гірській промисловості, а також примушування до проституції, порнографії та торгівлі наркотиками. Сюди ж відносяться праця при високих або низьких температурах і робота, яка передбачає використання небезпечних хімічних речовин.

Виконання завдання 8.7 вимагає від держав-членів МОП прийняття термінових і ефективних заходів для викорінювання примусової праці, сучасного рабства і торгівлі людьми та забезпечення заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці, а до 2025 року — викорінювання дитячої праці у всіх його формах.

Передбачається, що в рамках цієї спільної ініціативи зацікавлені сторони і приватні особи на рівні регіонів, окремих країн і організацій визначать конкретні дії, які вони зроблять у період до грудня 2021 року з тим, щоб сприяти викорінюванню найгірших форм дитячої праці. Їх розробникам пропонується реєструвати на протязі всього року свою діяльність і її результати за допомогою відеоматеріалів, інтерв'ю, блогів та інших матеріалів.

Криза, викликана пандемією COVID-19, зробила без того вразливі групи населення ще біднішими і може перекреслити багаторічні досягнення в боротьбі з дитячою працею. Ситуацію погіршує закриття шкіл, і більша кількість дітей працюють, щоб поповнювати сімейний бюджет.

Отже, результати дослідження дають змогу виділити та запропонувати найефективніші заходи протидії дитячій праці. На нашу думку, законодавче закріплення їх на всіх рівнях влади, надасть змогу позбавитись небажаних наслідків як для дітей та їх батьків, так і в загальнодержавному середовищі.

1. Вдосконалити заходи, спрямовані на протидію найгіршим формам дитячої праці, проституції та порнографії.

2. Захистити дітей від експлуатації, сексуального насильства та торгівлі людьми. Можливі шляхи досягнення: забезпечення організації та проведення профілактичних заходів із запобігання торгівлі людьми; проведення широкомасштабних інформаційно-просвітницьких заходів, які будуть спрямовані на підвищення рівня обізнаності щодо запобігання втягнення дітей до торгівлі людьми, сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

3. Здійснювати систематичний моніторинг центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в яких виховуються діти, з метою попередження потрапляння дітей у ситуації, пов'язані з торгівлею людьми, виявлення та ідентифікації у разі їх потрапляння у такі ситуації.

4. Проводити заходи для підвищення рівня обізнаності дітей та роботодавців щодо додержання законодавства про працю неповнолітніх та недопущення використання найгірших форм дитячої праці.

5. Внести зміни до національного законодавства, спрямовані на посилення юридичної відповідальності осіб, які займаються залученням дітей до найгірших форм дитячої праці.

6. Усунути правові та організаційні перепони для здійснення ефективного прокурорського нагляду за дотриманням трудових прав неповнолітніх.

Посилити відповідальність роботодавців за залучення дітей до неформальних форм зайнятості з метою розширення трудових прав неповнолітніх на всіх працюючих дітей.

ВИСНОВКИ

Всебічно дослідивши всі нюанси поставленого питання, автор дійшов до наступних висновків. Поняття дитячої праці є надзвичайно обширним, так як складається з великої кількості складових частин/форм (видів) її прояву.

Позитивними видами є ті, що найкращим чином впливають на психічне, фізичне здоров'я дитини, покращують її психоемоційний та економічний стан, дають змогу становитись самостійною складовою суспільства та оволодіти економічною грамотністю.

Під дитячою працею зі знаком "-" розуміються види робіт і діяльності, які в психічному, фізичному, соціальному або моральному відношенні пов'язані з небезпечкою для дітей або заподіянням шкоди дітям; позбавляють дітей можливості навчатися в школі через те, що: у них немає часу відвідувати школу, вони змушені передчасно закінчити навчання, поєднувати навчання в школі з важким і тривалою працею.

На сьогодні існує законодавче регулювання дитячої праці, та ефективна, на наш погляд, програма протидії її прояву. Вважаємо, що такі зусилля з боку держави та органів місцевого самоврядування спрямовуються на зниження відсотка працюючих дітей в шкідливих або аморальних умовах.

При правильній реалізації на державному рівні запропонованих автором заходів щодо захисту дітей від небажаних проявів дитячої праці, а саме: проведення інформаційних та просвітницьких заходів, законодавче закріплення юридичної відповідальності суб'єктів господарювання в цій сфері, здійснення контролю за дотриманням трудових відносин дітей, підвищення правова грамотність у дитячому осередку, сформується нова культура трудових відносин, що надасть відчуття захищеності уразливим та несформованим верствам населення (дітям та підліткам).

Література:

1. Державна доповідь про становище дітей в Україні "Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи" (за період 2009—

2016 pp.). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21247/1/T_Zhuravel_DERZHDOP_KSPSR_IL.pdf

2. Конвенція про права дитини: 20 листопада 1989 року (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 №2402-III Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

4. Про затвердження Державної соціальної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 №453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text>

5. Гладкова Є.О. Заходи протидії органів внутрішніх справ України втягненню дітей до незаконної дитячої праці, у злочинну та іншу антигромадську діяльність. Форум права. 2014. № 1. С. 97—101. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_19.pdf

6. Побережний В. Л. Правові засади протидії злочинам, пов'язаним із трудовою експлуатацією дитини. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 2. С. 164—173. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aymvs_2014_2_19.pdf

References:

1. Ministry of Social Policy of Ukraine (2016), "State report on the situation of children in Ukraine "Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child in Ukraine: achievements, problems, prospects for the period 2009—2016", available at: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21247/1/T_Zhuravel_DERZHDOP_KSPSR_IL.pdf (Accessed 28 Sept 2021).

2. UN (1989), "Convention on the Rights of the Child", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (Accessed 28 Sept 2021).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "Child's protection", Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 30, pp. 142.

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On approval of the State Social Program "National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child" for the period up to 2021", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> (Accessed 28 Sept 2021).

5. Hladkova, Y. O. (2014), "Measures to counteract the bodies of internal affairs of Ukraine to involve children in illegal child labor, criminal and other anti-social activities", Law Forum, vol. 1, pp. 97—101, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_19.pdf (Accessed 28 Sept 2021).

6. Poberezhnyi, V. L. (2014), "Legal basis for combating crimes related to child labor", Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs, vol. 2, pp. 164—173, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aymvs_2014_2_19.pdf (Accessed 28 Sept 2021).

Стаття надійшла до редакції 01.10.2021 р.

*М. І. Тимошенко,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-4388-6505*

*Н. О. Савичук,
д. мед. н., професор, профектор з наукової роботи,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-9532-665X*

*А. В. Галушкіна,
магістр з держ. упр., головний спеціаліст відділу права на працю Департаменту
моніторингу соціальних прав, Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини
ORCID ID: 0000-0002-5409-9494*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.87

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

*М. Tymoshenko,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
N. Savychuk,
Doctor of Medical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
L. Galushkina,
Master's degree of Public Administration, Chief Specialist of the Department of Right to Work
of the Department of Monitoring Social Rights, Secretariat of the Commissioner VRU on human rights*

RESPONSIBILITY OF GOVERNMENT OFFICIALS: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

У статті досліджуються відповідальність державних службовців у процесі виконання службових обов'язків та проблем реалізації притягнення до юридичної відповідальності за вчинення державними службовцями небезпечних діянь шляхом зловживання службовим становищем та не виконанням покладених на них обов'язків. Розкрито сутність понять юридична відповідальність та відповідальність державного службовця. Встановлено, що у випадку порушення законодавства державними службовцями, до них застосовуються такі види юридичної відповідальності: цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна, адміністративна та кримінальна. Визначено, що в разі понесення дисциплінарної відповідальності державним службовцем застосовуються такі дисциплінарні стягнення: звільнення з посади державного службовця; попередження про неповну службу відповідність; зауваження; оголошення догани, а у разі вчинення повторно протягом року дисциплінарного проступку — попередження про неповну службу відповідність. Встановлено, що державні службовці несуть кримінальну відповідальність за вчиненні службові злочини відповідно до норм Кримінального кодексу України. Проаналізовано основні проблеми реалізації притягнення до юридичної відповідальності державних службовців, як-от: недостатня публічність процесів накладення дисциплінарних стягнень; відсутність спеціальних судових установ, що здійснюють притягнення до юридичної відповідальності державних службовців; відсутність класифікації державних службовців за критерієм правового врегулювання; відсутність розмежування понять цивільно-правової та матеріальної відповідаль-

ності державних службовців; неузгодженість норм Закону України "Про державну службу" щодо цивільно-правової та матеріальної відповідальності державних службовців з нормами цивільного та трудового законодавства; непослідовна політика держави в сфері боротьби з корупцією; недосконалість кримінального законодавства в сфері службової діяльності. Запропоновано пропозиції, для вирішення проблем реалізації притягнення до юридичної відповідальності державних службовців. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці новітніх підходів для вирішення проблеми притягнення до відповідальності державних службовців.

The article examines the responsibility of civil servants in the performance of official duties and the problems of bringing to legal responsibility for the commission of dangerous acts by civil servants through abuse of office and failure to perform their duties. The essence of the concepts of legal responsibility and responsibility of a civil servant is revealed. It is established that in case of violation of the law by civil servants, the following types of legal liability are applied to them: civil, disciplinary, material, administrative and criminal. It is determined that in case of disciplinary liability of a civil servant, the following disciplinary sanctions are applied: dismissal of a civil servant; warning of incomplete compliance; remark; reprimand, and in case of repeated disciplinary misconduct within a year — a warning of incomplete compliance. Under modern conditions, a combined civil service structure is developing in Ukraine, in which, despite the relative decentralization of public administration, elements of an open centralized career model prevail. It is established that civil servants are criminally liable for committing official crimes in accordance with the provisions of the Criminal Code of Ukraine. The main problems of bringing civil servants to justice are analyzed, such as insufficient publicity of disciplinary proceedings; the absence of special judicial institutions that prosecute civil servants; lack of classification of civil servants according to the criterion of legal regulation; lack of distinction between the concepts of civil and material liability of civil servants; inconsistency of the norms of the Law of Ukraine "On Civil Service" regarding civil and material liability of civil servants with the norms of civil and labor legislation; inconsistent state policy in the field of anti-corruption; imperfection of criminal legislation in the field of official activity. Proposals have been proposed to solve the problems of bringing civil servants to justice. Prospects for further research are to develop new approaches to solving the problem of prosecuting civil servants.

Ключові слова: державні службовці, державна служба, відповідальність, дисциплінарне стягнення.
Key words: civil servants, civil service, responsibility, disciplinary sanction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Створення ствердного іміджу державної служби України базується на дотриманні посадових обов'язків державними службовцями та організації їхньої успішної діяльності, які формують та реалізують державну політику України на національній та міжнародній арені та відстоюють інтереси держави і громадян керуючись нормативно-правовими нормами міжнародного та національного законодавства. Забезпечення ефективності державної служби являється складним теоретичним і прикладним завданням в сучасній юридичній науці, вирішення якого передбачає комплексний та системний підходи.

Державна служба як один з найважливіших правових інститутів, що забезпечують здійснення управлінського процесу в країні, не може існувати без чітких встановлених заходів відповідальності державних службовців. Заходи юридичної відповідальності є важливим засобом забезпечення законності і правопорядку в системі державної служби. Ефективність роботи державних службовців тісно пов'язана з розумінням того, що кожен проступок, вчинений держслужбовцем під час виконання своїх посадових обов'язків, має викликати

відповідне негайне реагування з боку компетентних осіб. Державні службовці притягуються до юридичної відповідальності за вчинення небезпечних діянь шляхом зловживання службовим становищем, невиконання чи неналежного виконання покладених на них законом обов'язків.

В умовах інтернаціоналізації та глобалізації політичних та економічних процесів в Україні, зростання рівня конфліктності взаємовідносин у вітчизняному соціумі, проблеми злочинної поведінки державних службовців становлять підвищений інтерес до дослідження. Отже, підкріплення контролю за девіантною поведінкою осіб, які у своїй професійній діяльності діють від імені держави, та встановлення кримінальних санкцій є необхідними та нагальними проблемами, попри значну демократизацію суспільних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематику відповідальності державних службовців та проблем її реалізації досліджує значна кількість науковців. Зокрема, наукові праці А.В. Кочеткова, А.М. Завального, В.В. Лемака, В.О. Приходька, В.П. Власенка,

В. Скорікова, Г.А. Сульдина, Є.В. Білозьорова, І.С. Канзафарова, М.І. Зубрицького, Н.В. Заяця, Н. Долгіха, О.Б. Горова, О.В. Петришина, О.В. Селецького, С.І. Максимова, Т.В. Халилова, Т.А. Занка, присвячені аналізу видів та проблем реалізації юридичної відповідальності державних службовців в процесі виконання службових обов'язків, які вплинули на генезис та становлення ефективного функціонування державного апарату.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою роботи є дослідження відповідальності державних службовців та проблем її реалізації в процесі виконання службових обов'язків. Для досягнення мети визначено такі завдання:

- 1) проаналізувати сутність понять юридична відповідальність та відповідальність державного службовця;
- 2) встановити види юридичної відповідальності державних службовців;
- 3) проаналізувати проблеми реалізації юридичної відповідальності державних службовців.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінюючи поточний інтенсивний темп модернізації апарату державної служби України та імплементації значної частини актуальних нормативно-правових актів, котрі формують поточну державну політику з управління кадрами, а саме запит стосовно кадрової асекурації державного управління в апараті державної служби і кваліфікованого та прогресивного розвитку кадрів з керівних посад вимагають високоякісного дослідження,

передусім за обставин створення позитивного іміджу державної служби країни [1—3].

За сучасних умов в Україні розвивається комбінована структура державної служби, в якій, попри відносну децентралізацію державного управління, переважають елементи відкритої централізованої посадової кар'єрної моделі, про котру свідчать такі факти: існування центрального органу виконавчої влади — Нацдержслужби, функціями якої є асекурація створення і реалізації державної політики у сфері державної служби та здійснення функціонального керування нею; вирішення в установленому порядку питання стосовно притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців та співробітників апарату Нацдержслужби, керівників її територіальних органів, що також закріплено в Законі України "Про державну службу" [1].

Протягом останніх 20 років розроблено низку нормативно-правових актів, які стосуються аспектів відповідальності державних службовців, більшість із яких має практичне спрямування: Стратегічний план діяльності НАДС на 2019—2022 роки, закони України "Про державну службу" [1], "Про службу в органах місцевого самоврядування", "Про прокуратуру", "Про Національну поліцію", постанову Кабінету Міністрів України від 01.01.2014 р. № 500 "Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби" [4], розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474 "Про схвалення Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року" [5] тощо.

Дисциплінарне стягнення
I Блок. Звільнення з посади державного службовця (ч. 5 ст. 66 Закону № 889)
Порушення Присяги державного службовця. Прояв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу. Перевищення службових повноважень, якщо такі дії не містять складу адміністративного або кримінального правопорушення. Затвердження державним службовцем безпідставного рішення, яке викликало порушення цілісності комунального або державного майна, незаконне застосування чи вчинення шкоди даному майну, якщо такі дії не містять складу злочину або адміністративного правопорушення. Застосування повноважень у приватних інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб. Поява на службі державного службовця у стані наркотичного чи токсичного сп'яніння, або в нетверезому стані
II Блок. Попередження про неповну службу відповідність (ч. 4 ст. 66 Закону № 889)
Порушення правил етичної поведінки державних службовців. Невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця
III Блок. Оголошення догани (ч. 3 ст. 66 Закону № 889). У разі вчинення повторно протягом року дисциплінарного проступку – попередження про неповну службу відповідність (ч. 4 ст. 66 Закону № 889)
Прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин. Невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень. Дії, що шкодять авторитету державної служби
IV Блок. Зауваження (ч. 2 ст. 66 Закону № 889)
Недотримання правил внутрішнього службового розпорядку

Рис. 1. Дисциплінарні стягнення в разі порушення законодавства державним службовцем

Джерело: сформовано на основі джерела: [1].

Види службових злочинів	
→	невиконання чи неналежне виконання повноважень – службове підроблення (ст. 366)
→	декларування недостовірної інформації (ст. 366-1)
→	службова недбалість (ст. 367)
→	перевищення повноважень – зловживання владою, службовим становищем (ст. 364)
→	зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1)
→	перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365)
→	зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2)
→	прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368)
→	незаконне збагачення (ст. 368-2)
→	зловживання впливом (ст. 369-2)
→	видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211)
→	привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191)
→	нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210)

Рис. 2. Види службових злочинів

Джерело: сформовано на основі джерела: [17].

Серед професійних прав і обов'язків у правовому статусі державного службовця важливим елементом являється юридична відповідальність [6, с. 169]. У вітчизняній та міжнародній юридичній літературі існує чимало визначень поняття "юридична відповідальність", яка розглядається як відповідальність за минуле (негативний аспект) та за майбутнє (позитивний аспект) [7, с. 55—56]. Представники негативного підходу, розглядають юридичну відповідальність у нерозривному взаємозв'язку з правопорушенням, як логічний наслідок порушення правової норми [8, с. 43].

Поняття "відповідальність державного службовця" трактується так:

1) юридичний обов'язок дотримання і виконання в процесі своєї службової діяльності державним службовцем покладених на нього посадових обов'язків, у випадку невиконання або неналежного виконання яких, дії службовця визначаються як правопорушення та несуть несприятливі наслідки особистого, матеріального або організаційного характеру;

2) обов'язок особи дотримуватися законодавства, у випадку порушення якого зазнають заходів державного примусу чи покарання [8, с. 44];

3) міра державного примусу, яка висвітлюється в негативних наслідках для правопорушника, які настають у вигляді позбавлень особистісного чи майнового характеру [9, с. 286].

У випадку порушення законодавства державними службовцями, до них застосовуються такі види юридичної відповідальності: цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна, адміністративна та кримінальна. Найчастіше застосовується дисциплінарна відповідальність до державних службовців [10].

Дисциплінарна відповідальність полягає в обов'язку державного службовця, який здійснив порушення законодавства, звітувати за свої протиправні винні дії та понести дисциплінарні стягнення, передбачені законодавством (див. рис. 1) [11, с. 2].

Цивільно-правова відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, яка передбачає застосування державного примусу до державного службовця, який здійснив правопорушення, шляхом позбавлення його певних благ чи покладення на правопорушника обов'язків майнового характеру. Цивільно-правова відповідальність визначається як метод цивільно-правового регулювання системи цивільно-правових засобів, за допомогою яких, з одного боку, забезпечується і гарантується захист цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права, з іншого — здійснюється штрафний і виховний вплив на правопорушників [12, с. 104].

Характерною ознакою цивільно-правової відповідальності державних службовців являється те, що вона має майновий характер та стягується на користь потерпілої сторони, оскільки має компенсаційну природу, тобто спрямованість на відновлення майнової сфери потерпілого. Відповідно до статті 56 Конституції України та Закону України "Про державну службу" "кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень" [1; 13].

Матеріальна відповідальність є різновидом цивільно-правової відповідальності. До матеріальної відпові-

Проблеми реалізації притягнення до юридичної відповідальності державних службовців	
→	недостатня публічність процесів накладення дисциплінарних стягнень
→	відсутність спеціальних судових установ, що здійснюють притягнення до юридичної відповідальності державних службовців
→	відсутність класифікації державних службовців за критерієм правового врегулювання, внаслідок чого складається хибне враження про те, що притягнення до юридичної відповідальності всіх державних службовців відбувається згідно з нормами Закону України «Про державну службу»
→	відсутність розмежування в Законі України «Про державну службу» понять цивільно-правової та матеріальної відповідальності державних службовців
→	неузгодженість норм Закону України «Про державну службу» щодо цивільно-правової та матеріальної відповідальності державних службовців з нормами цивільного та трудового законодавства
→	непослідовна політика держави в сфері боротьби з корупцією, що є наслідком для негативної оцінки населення антикорупційних зусиль влади
→	недосконалість кримінального законодавства в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Рис. 3. Проблеми реалізації притягнення до юридичної відповідальності державних службовців

Джерело: сформовано на основі джерела: [1; 10; 18, с. 113—114].

дальності можуть бути притягнуті фізичні особи, тобто посадові чи службові особи державного чи муніципального органу, в порядку, визначеному законодавством. Матеріальна відповідальність державного службовця закріплена у ч. 1 ст. 81 Закону України "Про державну службу", згідно з яким службовець зобов'язаний відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків [1]. Також матеріальна відповідальність за вчинені діяння настає незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності [14, с. 23].

Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності державних службовців основна мета полягає в дотриманні законодавства та понесенні відповідальності за вчинений адміністративний проступок у вигляді адміністративного стягнення у зв'язку з невиконанням або незалежним виконанням своїх службових обов'язків [11, с. 3].

Державні службовці несуть адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з недотриманням установлених правил, забезпечення виконання яких є їх службовим обов'язком. Адміністративна відповідальність і система адміністративних правопорушень визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУАП) та іншими актами чинного законодавства [15].

Кримінальна відповідальність являє собою найсуворіший вид юридичної відповідальності, а корупційні злочини належать до найбільш суспільно небезпечних корупційних правопорушень, які потребують з боку держави ефективних заходів реагування на їх вчинення. Згідно з пп. "в" п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII державні службовці є суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення, за які законом встановлено, зокрема, кримінальну відповідальність [16].

Державні службовці несуть кримінальну відповідальність за вчиненні службові злочини відповідно до норм Кримінального кодексу України (див. рис. 2).

Перелік службових злочинів не є вичерпним, які пов'язуються із професійною діяльністю службових осіб, проте їх об'єктом є інші суспільні відносини, як права та свободи людини і громадянина, господарська діяльність, власність тощо [17].

Отже, на основі аналізу правової доктрини та чинного законодавства засвідчив на рисунку 3 відображено загальні проблеми реалізації притягнення до юридичної відповідальності державних службовців.

Вирішення першої проблеми є можливим шляхом регламентації в нормах Закону України "Про державну службу" від 10.12.2015 № 889-VIII статті, присвяченої оприлюдненню інформації про притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності.

Проблема відсутності спеціальних судових установ, що здійснюють притягнення до юридичної відповідальності державних службовців, не може бути вирішена негайно з огляду на сучасний стан України, проте в перспективі зазначена проблема могла б суттєво вплинути на ефективність юридичної відповідальності державних службовців. Проте сьогодні цілком можливо сформулювати палату з розгляду справ про державну службу у складі Касаційного адміністративного суду. Імплементувавши цю пропозицію справи про притягнення державних службовців до відповідальності зможуть розглядатись спеціалізованими установами лише в третій інстанції, тому в майбутній перспективі більш доцільним є формування дисциплінарних судів першої інстанції, дисциплінарних судів другої інстанції та Дисциплінарного суду України як суду касаційної інстанції.

Для вирішення проблеми відсутності класифікації державних службовців за критерієм правового врегулювання пропонуємо доповнити розділ VIII Закону України "Про державну службу" від 10.12.2015 № 889-VIII

[1] статтю "Класифікація державних службовців". Реалізація цієї пропозиції, в якій державні службовці мають спеціальні звання та притягнення до відповідальності яких здійснюється в особливому порядку. Наступним необхідним кроком являється виділення спеціальних проблем притягнення до юридичної відповідальності державних службовців [1; 18, с. 113—114].

Для вирішення питання розмежування понять цивільно-правової та матеріальної відповідальності державних службовців пропонуємо внести відповідні зміни до розділу VIII Закону України "Про державну службу", змінивши назву розділу на "Дисциплінарна, цивільно-правова та матеріальна відповідальність державних службовців". Необхідно узгодити норми Закону України "Про державну службу" щодо цивільно-правової та матеріальної відповідальності державних службовців з нормами цивільного та трудового законодавства [1; 10].

Отже, для забезпечення ефективного функціонування державних органів необхідно імплементувати та внести правки у відповідні нормативно-правові акти стосовно юридичної відповідальності державних службовців.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У результаті проведеного дослідження визначено, що у сучасних умовах відповідальність державних службовців є виховним засобом для правопорушника, що стимулює інших службовців до належного виконання службових обов'язків та дотримання чинного законодавства. Притягнення до відповідальності державних службовців, має низку проблем, вирішення яких стимулюватиме працівників до належного виконання своїх посадових обов'язків, дотримання професійної етики, суворого дотримання дисципліни праці та своєчасного застосування дисциплінарних стягнень та інших видів санкцій до осіб, які здійснили неправомірну злочинну чи девіантну поведінку.

Подальших розвідок потребують проблеми притягнення до відповідальності державних службовців, запозичивши досвід імплементованого законодавства в європейських країнах, урахування якого може стати базою для налагодження та забезпечення якісної роботи державних службовців в Україні. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці новітніх підходів для вирішення проблеми притягнення до відповідальності державних службовців. Ефективна діяльність державної служби України стане предметом подальших наукових досліджень. Вважаємо, що дослідження відповідальності державних службовців дозволить спрямувати зусилля законодавців на подальше вдосконалення даного правового інституту.

Література:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII (Редакція станом на 16.07.2021). Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 30.09.2021).
2. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012—2020 роки: Указ Президента України від 01.02.2012 № 45/2012. Відомості Верховної Ради Ук-

раїни. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2012#Text> (дата звернення: 30.09.2021).

3. Положення про формування кадрового резерву для державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 № 199. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.09.2021).

4. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.01.2014 № 500. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.09.2021).

5. Про схвалення Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.09.2021).

6. Селецький О.В., Приходько В.О. Правове регулювання підстав для притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності. Електронне наукове видання "Порівняльно-аналітичне право". 2019. № 2. С. 168—171.

7. Государственная и муниципальная служба: учебник для бакалавров / А.В. Кочетков, Г.А. Сульдина, Т.В. Халилова, Т.А. Занко; под общ. ред. Е.В. Охотского. Москва: Юрайт, 2014. 556 с.

8. Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

9. Загальна теорія права: підручник / О.В. Петришин, В.В. Лемак, С.І. Максимов та ін.; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2020. 568 с.

10. Долгих Н. Юридична відповідальність державних службовців в Україні та державах-членах Європейського Союзу. Державна служба. 2020. Т. 1, № 81. URL: DOI: <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa18120-20201823> (дата звернення: 30.09.2021).

11. Скоріков В. Види відповідальності державних службовців. Національна академія державного управління при Президентові України Дніпропетровський регіональний інститут державного управління. Серія: Юридична. 2017. № 4. С. 1—5.

12. Канзафарова І.С. Матеріальний зміст і процесуальна форма цивільного права на захист: окремі теоретичні аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2006. № 1. С. 103—105.

13. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.09.2021).

14. Коротких А.Ю. Юридична відповідальність державних службовців за трудовим законодавством України: теорія, практика, проблеми. Харків: Константа, 2019. 420 с.

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (Редакція станом на 08.08.2021). Відомості Верховної Ради України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 30.09.2021).

16. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII (Редакція станом на 05.08.2021). Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 30.09.2021).

17. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.09.2021).

18. Зубрицький М.І. Проблеми притягнення до юридичної відповідальності державних службовців. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 36. Т. 1. С. 113—116.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About public service", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (Accessed 01 Oct 2021).

2. President of Ukraine (2012), Decree "On the Strategy of the state personnel policy for 2012 - 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2012#Text> (Accessed 01 Oct 2021).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2001), Resolution "Regulations on the formation of a personnel reserve for the civil service", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2001-%D0%BF#Text> (Accessed 01 Oct 2021).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Regulation on the National Agency of Ukraine for Civil Service Affairs", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text> (Accessed 01 Oct 2021).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "On approval of the Public Administration Reform Strategy of Ukraine for the period up to 2021", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text> (Accessed 01 Oct 2021).

6. Seletskiy, O.V. and Prykhodko, V.O. (2019), "Legal regulation of grounds for bringing civil servants to disciplinary responsibility", *Elektronne naukovye vydannia "Porivnialno-analitychne pravo"*, vol. 2, pp. 168—171.

7. Kochetkov, A.V. Suldyna, H.A. Khalylova, T.V. and Zanko, T.A. (2014), *Hosudarstvennaia y munitsypalnaia sluzhba* [State and municipal service], Yurait, Moskva, Russia.

8. Bilozorov, Ie.V. Vlasenko, V.P. Horova, O.B. Zavalnyi, A.M. and Zaiats, N.V. (2017), *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of state and law], NAVS, Osvita Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

9. Petryshyn, O.V. Lemak, V.V. and Maksymov, S.I. (2020), *Zahalna teoriia prava* [General theory of law], Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho. Pravo, Kharkiv, Ukraine.

10. Dolhikh, N. (2020). "Legal responsibility of civil servants in Ukraine and Member States of the European Union", *Derzhavna sluzhba*, vol. 1, no. 81. <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa1812020201823>.

11. Skorikov, V. (2017). "Types of responsibility of civil servants", *Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia*

pry Prezydentovi Ukrainy Dnipropetrovskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia. Seria : Yurydychna, vol. 4, pp. 1—5.

12. Kanzafarova, I.S. (2006), "Substantive content and procedural form of civil right to protection: some theoretical aspects", *Materialnyi zmist i protsesualna forma tsyvilnoho prava na zakhyst: okremi teoretychni aspekty. Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, vol. 1, pp. 103—105.

13. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 01 Oct 2021).

14. Korotkykh, A.Iu. (2019), *Yurydychna vidpovidalnist derzhavnykh sluzhbovtiv za trudovym zakonodavstvom Ukrainy: teoriia, praktyka, problemy*. [Legal responsibility of civil servants under the labor legislation of Ukraine: theory, practice, problems], Konstanta, Kharkiv, Ukraine.

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1984), "Code of Ukraine on Administrative Offenses", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (Accessed 01 Oct 2021).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On prevention of corruption", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (Accessed 01 Oct 2021).

17. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "The Criminal Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Accessed 01 Oct 2021).

18. Zubrytskyi, M.I. (2018), "Problems of bringing to legal responsibility of civil servants", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, vol. 36, no. 1, pp. 113—116.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2021 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. В. Борис,

*здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-7776-4410*

С. П. Кошова,

*к. держ. упр., доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-7637-4311*

О. Ю. Качур,

*д. мед. н., Міжнародний Європейський Університет
ORCID ID: 0000-0002-1650-4532*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.94

ДЕРЖАВНІ ПІДХОДИ ДО РЕГУЛЮВАННЯ ІМПОРТУ ТА РЕЄСТРАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

N. Borys,

Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

S. Koshova,

PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

O. Kachur,

Doctor of Medical Sciences, International European University

STATE APPROACHES TO REGULATION OF IMPORT AND REGISTRATION OF MEDICINES IN UKRAINE

У статті досліджувалися державні підходи до регулювання імпорту та реєстрації лікарських засобів в Україні. Імпорт лікарських засобів займає значну частину фармацевтичного ринку в Україні. Водночас вітчизняний ринок лікарських засобів викликає недовіру у населення, що зумовлено низьким рівнем їх якості та високим рівнем фальсифікації препаратів, які потрапляють на фармацевтичний ринок. Забезпечення населення якісними лікарськими засобами, підтримка вітчизняних виробників лікарських засобів, збільшення експорту препаратів стає все більш дискусійною та актуальною проблемою, яка потребує вирішення. Встановлено два основних державних підходи до регулювання імпорту та реєстрації лікарських засобів в Україні — організаційний та правовий. Визначено основні нормативно-правові акти, які регулюють імпорт та реєстрацію лікарських засобів в Україні. Проаналізовано порядок ввезення в Україну лікарських засобів. З'ясовано умови імпорту лікарських засобів в Україну. Виділено окремі особливості лікарських засобів як особливого виду товару в митній сфері. Визначено обмеження для ввезення препаратів на митну територію України. Встановлено перелік умов, за наявності яких застосовується спрощена процедура реєстрації лікарських засобів в Україні. Встановлено спеціальні правила для виведення на ринок (державної реєстрації) певних категорій лікарських засобів. Виділено низку вимог до здійснення господарської діяльності у сфері обігу лікарських

засобів в умовах державного контролю в зазначеній сфері. Проаналізовано статистичні показники сумарного обсягу імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД відображених у доларах США та відсотках. Досліджено доцільність впровадження стратегії виробництва імпортозамінних лікарських засобів в Україні. Доведено, що з метою підвищення рівня виробництва вітчизняних лікарських засобів та зменшення імпорту препаратів необхідна поспільова стратегія дій, яка повинна розпочатися з боротьби та протидії фальсифікації лікарських засобів. Тому держава зобов'язана здійснювати контроль вітчизняних та імпортованих лікарських засобів на предмет їх якості.

The article examines the state approaches to the regulation of import and registration of medicines in Ukraine. Imports of medicines occupy a significant part of the pharmaceutical market in Ukraine. At the same time, the domestic market of medicines causes distrust among the population, due to the low level of their quality and the high level of falsification of drugs entering the pharmaceutical market. Providing the population with quality medicines, supporting domestic manufacturers of medicines, increasing the export of drugs is becoming an increasingly controversial and urgent problem that needs to be addressed. Two main state approaches to the regulation of import and registration of medicines in Ukraine have been established — organizational and legal. The main normative legal acts regulating the import and registration of medicines in Ukraine are determined. The order of import of medicines to Ukraine is analyzed. The conditions of import of medicines to Ukraine have been clarified. Some features of medicines as a special kind of goods in the customs sphere are singled out. Restrictions on the import of drugs into the customs territory of Ukraine have been set. The list of conditions under which the simplified procedure of registration of medicines in Ukraine is applied is established. Special rules have been established for bringing certain categories of medicines to the market (state registration). A number of requirements to the implementation of economic activity in the field of circulation of medicines in terms of state control in this area. The statistical indicators of the total volume of imports and exports in terms of commodity positions by UKTZED codes reflected in US dollars and percentages are analyzed. The expediency of implementing the strategy of production of import-substituting drugs in Ukraine has been studied. It is proved that in order to increase the level of production of domestic medicines and reduce imported drugs, a consistent strategy of action is needed, which should begin with the fight against counterfeiting of medicines. Therefore, the state is obliged to control domestic and imported medicines for their quality.

Ключові слова: реєстрація лікарських засобів, сертифікат якості, якість лікарських засобів, ввезення лікарських засобів, спрощена процедура реєстрації.

Key words: registration of medicines, quality certificate, quality of medicines, import of medicines, simplified registration procedure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Держава зобов'язана забезпечувати реалізацію права на життя та здоров'я, в тому числі, належний рівень медицини та безпечний обіг лікарських засобів. Здоров'я нації залежить від якості її системи охорони здоров'я, одним із таких компонентів цієї величезної системи є фармацевтична промисловість, на яку покладається відповідальність за виготовлення якісних та доступних ліків. Високий рівень недовіри населення до якості лікарських засобів, враховуючи значну кількість фальсифікованої продукції в сфері фармації, зумовлює збільшення попиту на імпортовані препарати.

Забезпечення населення якісними лікарськими засобами, підтримка вітчизняних виробників лікарських засобів, збільшення експорту препаратів стає все більш дискусійною та актуальною проблемою, яка потребує вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Науковою базою дослідження стали роботи вітчизняних науковців, що досліджують фармакологічний ринок України, правове регулювання обігу лікарських засобів, забезпечення та контроль якості препаратів, імпорту та реєстрацію лікарських засобів.

Так, серед науковців, які досліджували теоретичну частину організаційно-правового регулювання імпорту та ввезення лікарських засобів на територію України є: Голубєва В.О., Зима О.Т., Стрельченко О.Г. Особливості фармакологічного ринку, обігу лікарських засобів та якості препаратів досліджували: Барзилович А.Д., Митич С.П., Коваленко І.А. Зарубіжний досвід імпортозаміщення в фармацевтичній сфері досліджував Клуноко Н.

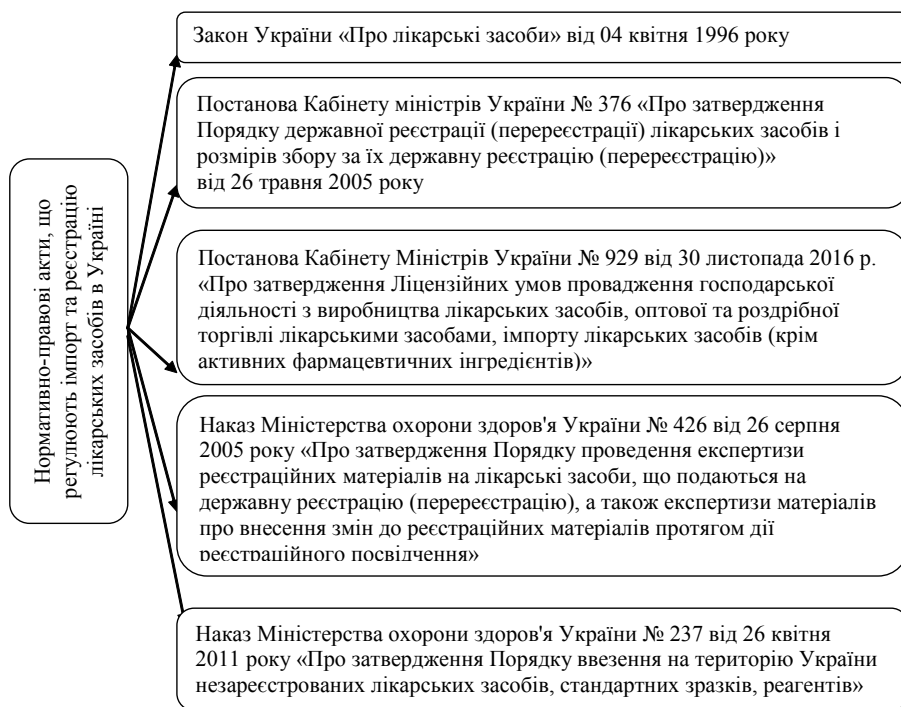

Рис. 1. Нормативно-правові акти, що регулюють імпорту та реєстрацію лікарських засобів в Україні

Джерело: розробка авторів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у встановленні та дослідженні державних підходів у регулюванні імпорту та реєстрації лікарських засобів в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державне регулювання імпорту та реєстрації лікарських засобів в Україні має два підходи — організаційний та правовий.

До організаційного підходу належить злагоджена та ефективна система органів влади, яка здійснює регуляторну діяльність у сфері виготовлення та обігу лікарських засобів, що включає імпорту та реєстрацію лікарських засобів в Україні.

В Україні реалізована множинна (багаторівнева) модель державного регулювання сфери виготовлення та обігу лікарських засобів, що включає три елементи — МОЗ України, Держлікслужбу та Державний експертний центр МОЗ України. За множинної моделі більш складним є процес управління та координації роботи державних регулюючих органів у сфері виробництва та обігу лікарських засобів, виникають дублювання функцій цих органів, конфлікти інтересів, що у свою чергу підвищує потенціал для корупції [7, с. 266].

До правового регулювання імпорту та реєстрації лікарських засобів в Україні належать нормативно-правові акти зазначені в рисунку 1.

Порядок ввезення в Україну лікарських засобів регулюється ст. 17 Закону України "Про лікарські засоби" від 04 квітня 1996 року. Основні її положення відображені в рисунку 2.

Імпорт лікарських засобів в Україну має обмеження, які полягають в отриманні ліцензії на його здійснення. Водночас лікарські засоби, які імпортується в Україну повинні пройти сертифікацію якості у виробника

та бути зареєстрованими в Україні.

Лікарські засоби є особливим видом товару в митній сфері. Він володіє окремими особливостями, які полягають у такому:

— Переміщення лікарських засобів через митний кордон обмежене. Водночас обмеження має різний зміст та є не для всіх лікарських засобів. Характер обмеження залежить від суб'єкта переміщення, виду лікарських засобів, митного режиму та інше. Кабінет Міністрів України визначив, що імпорту лікарських засобів може здійснюватись лише за наявності ліцензії. Імпорту підлягають лише лікарські засоби, які успішно зареєстровані в Україні та пройшли сертифікацію якості у виробника [4, с. 129].

— Особливим видом лікарських засобів є лікарські наркотичні засоби. Їх ввезення в Україну, здійснюється з дотриманням обмежень, передбачених Законом

України "Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори" та не залежить від обраного митного режиму [4, с. 129]. Імпорт та експорт наркотичних засобів, прекурсорів, психотропних речовин можливий за умови отримання відповідного дозволу на кожну окрему операцію, який видає Державна служба з лікарських препаратів та контролю за наркотиками. Видача дозволу здійснюється за узгодженням зі Службою безпеки України [9, с. 85, 86].

— Лікарські засоби, які призначені для лікування рідкісних орфанних захворювань мають менший об'єм обмежень при ввезенні їх на митну територію України (це стосується лише ввезення, а не імпорту), які виключають обов'язковість їх реєстрації в Україні. Водночас незалежно від того, чи пройшли вони відповідну реєстрацію в Сполучених Штатах Америки та державах ЄС дозвільний документ надає допуск до застосування їх на території вказаних країн [4, с. 129].

— Лікарські засоби, які ввозяться як гуманітарна допомога. Дозвільним документом ввезення їх на митну територію України є рішення компетентного органу про визнання товарів гуманітарною допомогою. Процедурно зазначене рішення повинно погоджуватися з Державною фіскальною службою та оприлюднюватися шляхом розміщення на офіційному сайті органу, який його прийняв. Дозвільними документами для поміщення ліків у режим митного складу є сертифікат якості виробника та документ, який підтверджує реєстрацію лікарського засобу в країні виробника [4, с. 129].

— Лікарські засоби, які ввозяться на митну територію України громадянами. У цьому випадку закріплене кількісне обмеження. Якщо громадянином ввозиться більша кількість ліків, ніж передбачена законодавством, то дозвільним документом на їх безперешкодне ввезення є належним чином оформлений рецепт лікаря. Якщо

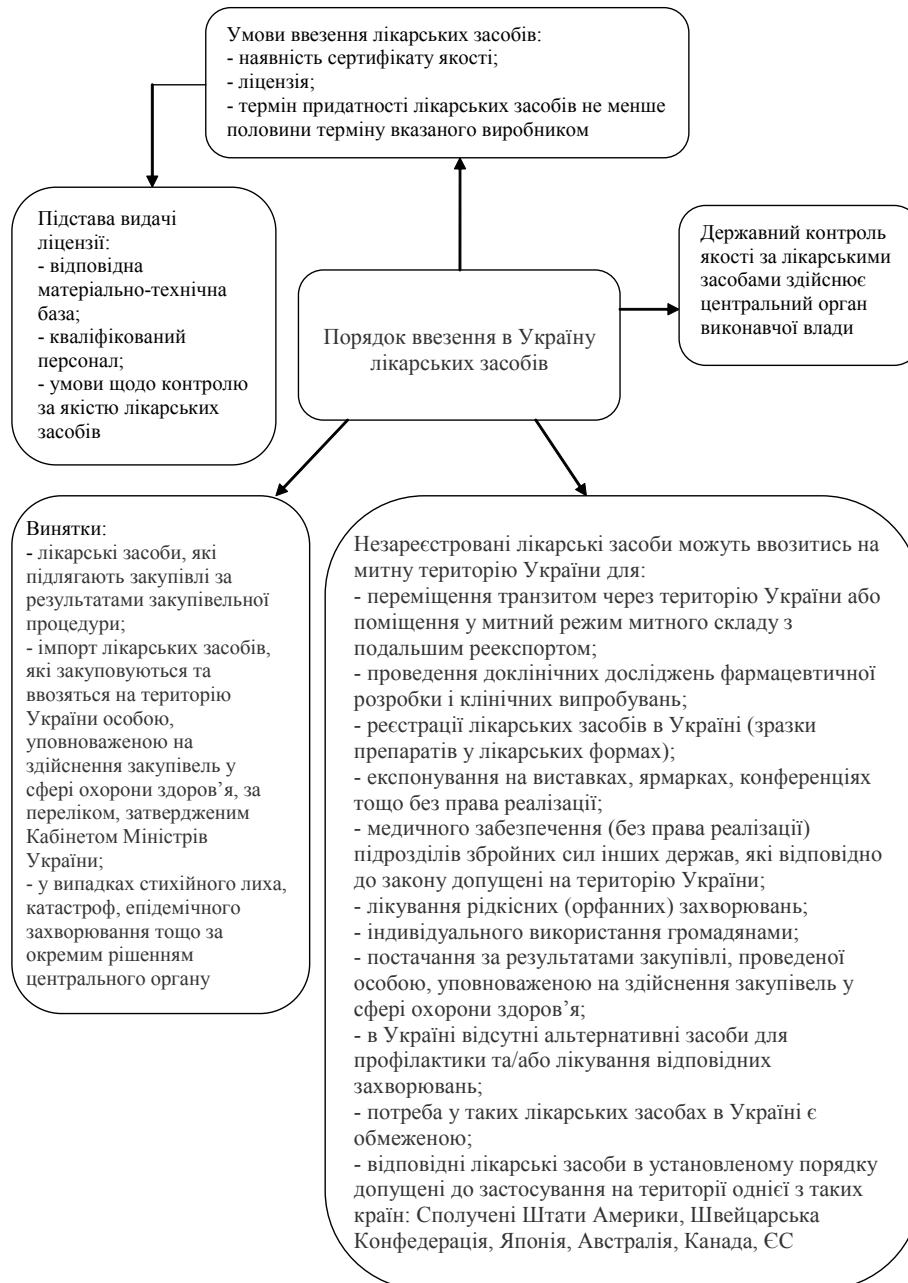

Рис. 2. Порядок ввезення в Україну лікарських засобів

Джерело: розробка авторів на основі [8].

ліки, які ввозяться громадянином, не є його особистими речами, передбачено отримання спеціального дозвільного документа у МОЗ України [4, с. 129].

Отже, як зазначалося вище, лікарські засоби для продажу на території України повинні пройти державну реєстрацію в МОЗ України. Така вимога є обов'язковою та застосовується як до місцевих, так і до імпортних лікарських засобів (однак є винятки). За результатами державної реєстрації лікарського засобу, МОЗ України видає свідоцтво про реєстрацію лікарського засобу, який має термін дії п'ять років з можливістю подальшого оновлення терміну після звернення до МОЗ України [2, с. 121].

Однак попри це існує спрощена процедура реєстрації, що застосовується до препаратів країн із жорсткою регуляторною політикою. Отримати право на спрощену процедуру реєстрації можливо в порядку реєс-

трації лікарського засобу в країні із жорсткою регуляторною політикою для використання в такій країні. Такими країнами є: Австралія, Швейцарія, Сполучені Штати Америки, Канада, Японія, а також країни-члени ЄС, але за умови, що ліки було зареєстровано компетентним органом ЄС за централізованою процедурою [2, с. 121].

Отже, за спрощеною процедурою державної реєстрації лікарських засобів

законодавство містить спеціальні правила для введення на ринок (державної реєстрації) певних категорій лікарських засобів, що пройшли процедуру реєстрації в окремих іноземних юрисдикціях:

— процедура, прийнята для лікарських засобів, зареєстрованих ЕМА за централізованою процедурою. Спрощення процедури реєстрації лікарських засобів полягає у: зменшенні обсягу експертизи; прискоренні

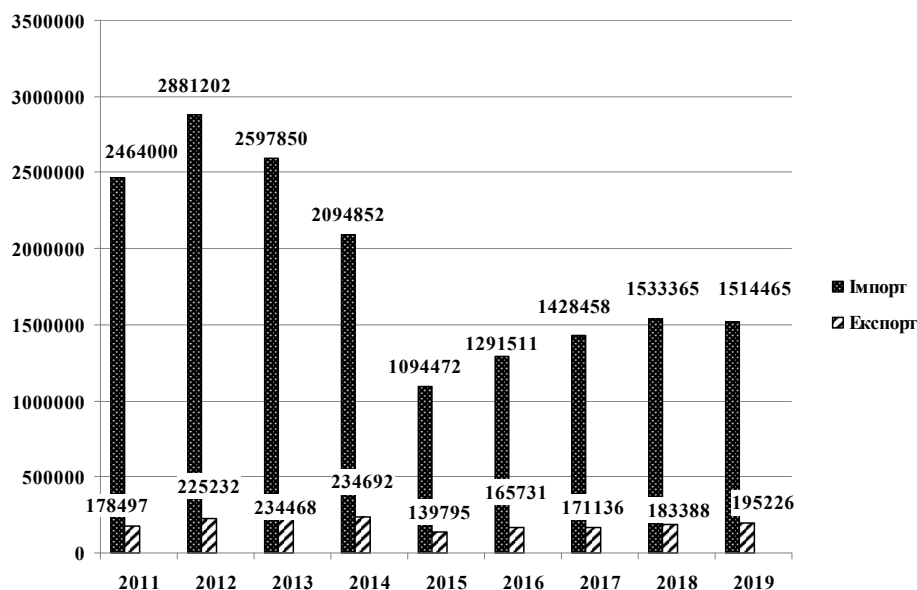

Рис. 3. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (тисяч доларів США)

Джерело: [10].

зміни і перереєстрації; необхідності висновку про відповідність законодавству ЄС;

— процедура, прийнята для лікарських засобів, зареєстрованих компетентними органами Японії, Канади, Австралії, Сполучених Штатів Америки, Швейцарії і ЄС за централізованою процедурою. Спрощення процедури реєстрації лікарських засобів полягає у: зменшенні вимог до документації; зменшенні обсягу експертизи та обмеженні підстав для відмови в реєстрації; необхідність оцінки відповідності законодавству ЄС;

— процедура, прийнята для лікарських засобів, що підлягають закупівлі за результатами закупівельної процедури, проведеної спеціалізованою організацією, яка здійснює закупівлі. Спрощення процедури реєстрації лікарських засобів полягає у: зменшенні вимог до документації; зменшенні обсягу експертизи та обмеженні підстав для відмови у реєстрації; скороченні строків для ДЕЦ та МОЗ; інше [3].

В Україні, як і в кожній демократичній державі, де основним принципом є верховенство права та створення належних умов реалізації соціальних прав населення, головною метою в обігу лікарських засобів є забезпечення їх якості.

Викликає неабияку стурбованість, що злочинність у сфері підроблення ліків в Україні допоки залишається переважно латентною. Згідно відомостей Всесвітньої організації охорони здоров'я фальсифіковані лікарські засоби становлять близько 10% від світового ринку лікарських засобів, в Україні цей показник є дещо вищим та сягає 15—25%. Кожного року понад 200 тисяч осіб помирають внаслідок вживання фальсифікованих ліків, водночас дохід фальсифікованих ліків сягає 50 млрд доларів США [6].

Тому держава зобов'язана здійснювати контроль вітчизняних та імпортованих лікарських засобів на предмет їх якості.

Із 2016 року в Україні дозволено проводити контроль дистриб'ютора, який здійснює імпорт лікарських засобів на територію України та передачу партій това-

ру аптечним складам та аптекам. Державний контроль у зазначеній сфері передбачає низку вимог до здійснення господарської діяльності у сфері обігу лікарських засобів:

— торгівля неякісними лікарськими засобами забороняється, зокрема, термін придатності яких минув, а також за відсутності сертифіката якості, що видається виробником;

— торгівля лікарськими засобами забороняється у випадку виготовлення їх аптекою з порушеннями умов виробництва;

— аптека, аптечна база (склад) функціонують з дозволу і під контролем державних органів, а також аптека, аптечна база (склад) повинні пройти державну акредитацію протягом року з дати отримання ліцензії;

— торгівля лікарськими засобами здійснюється лише через аптеки, аптечні бази (склади) [2, с. 117, 118]. Імпорт лікарських засобів — це загальносвітова тенденція, і Україна, де імпортовані лікарські засоби складають до 70% ринку, в цьому контексті не є винятком, хоча, безумовно, така висока частка імпортованих ліків може становити певну загрозу для національної безпеки [5, с. 27].

Так, статистичні дані імпортованих лікарських засобів в Україну (рис. 3 та 4) демонструють високі показники імпортованих лікарських засобів в Україні, а от експорт у порівнянні з імпортом є низьким.

Отже, найвищий рівень імпорту лікарських засобів протягом 2012—2019 років, що відображається в сумі імпортованих препаратів припадає на 2012 рік, що становить 2881202 тисяч доларів США, а найнижчий — на 2015 рік та становить 1094472 тисяч доларів США.

Дещо інші показники сумарного обсягу імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД у відсотковому значенні. Так, найвищий відсоток імпорту зафіксовано у 2014 році — 3,99 %, а найнижчий у 2018 році — 2,70 %. Спостерігається різкий спад імпорту лікарських засобів у 2015 році. Вважаємо, що така ситуація зумовлена економічною кризою в Україні, яка розпочалася у 2014 році після Революції гідності.

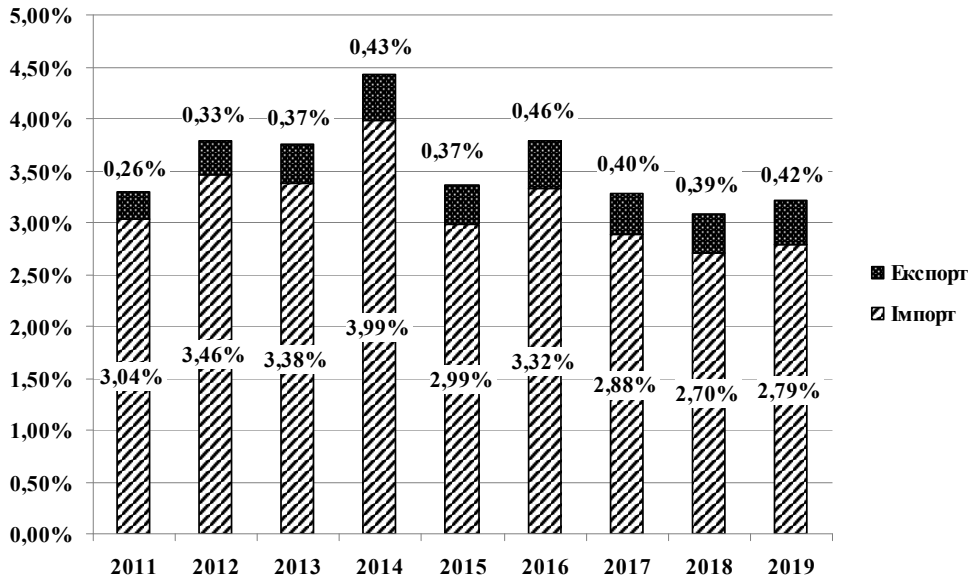

Рис. 4. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (питома вага у %)

Джерело: [10].

Враховуючи високий рівень імпорту лікарських засобів у 2011 році МОЗ України запропонувало Кабінету Міністрів України проєкт концепції державної цільової програми "Розвиток імпортозамінного виробництва в Україні та заміщення імпортованих лікарських засобів вітчизняними, в тому числі біотехнологічними препаратами та вакцинами, на 2011—2021 роки". У пояснювальній записці до проєкту чітко визначено, що завданням Державної цільової програми є розробка та виробництво імпортозамінних вітчизняних лікарських засобів, біотехнологічних препаратів, у тому числі вакцин і сироваток, а також забезпечення застосування вітчизняних лікарських засобів у медичній практиці. Йдеться також про переформатування української фармацевтичної промисловості нової стратегії розвитку, в центрі якої — національний виробник лікарських засобів [5, с. 27].

Імпортозамінна лікарських засобів передбачає розвиток виробництва вітчизняних лікарських засобів, зменшення імпорту, збільшення експорту, а на основі цього збільшення доходів в державний бюджет України. Однак для розробки та реалізації стратегії виробництва імпортозамінних лікарських засобів потрібен виважений підхід і розуміння того, що охорона здоров'я — це та сфера, яка передусім повинна підтримувати здоров'я населення і піклуватися про нього, спираючись на стандарти доказової медицини, а не на географію виробництва [5, с. 27]. Водночас необхідно враховувати кількість фальсифікованих лікарських засобів, які потрапляють на фармацевтичний ринок, що є значно в більшій кількості, ніж у світі. Таким чином, підвищення рівня виробництва вітчизняних лікарських засобів та зменшення імпорту необхідна послідовна стратегія дій, яка повинна розпочатися з боротьби та протидії фальсифікації лікарських засобів.

Водночас необхідно провести такі заходи, що дадуть змогу, з одного боку, покрити внутрішній попит на розроблення лікарських препаратів, а з іншого — сприятимуть нарощуванню експортного потенціалу вітчизняними фармацевтичними компаніями. А.Д. Барзилович

пропонує впровадження системи паралельного імпорту, що полягає у ввезенні оригінальних ліків з-за кордону у випадку відсутності безпосередньої згоди на це правовласника товарного знака. Реалізація такого механізму сприятиме безперервним поставкам потрібних лікарських засобів на вітчизняний фармацевтичний ринок і зниженню цін на лікарські препарати за рахунок розвитку конкуренції і свободи переміщення товарів. Однак паралельний імпорт повинен здійснюватися під контролем фармацевтичних інспекторатів, що забезпечить недопущення зростання обсягів неякісних і контрафактних ліків на ринку. Також вбачається за доцільне ввести вимогу обов'язкового ліцензування для виробників і дистриб'юторів, які здійснюють паралельний імпорт [1, с. 51].

ВИСНОВКИ

Отже, основними підходами держави у регулюванні імпорту та реєстрації лікарських засобів є організаційний та правовий.

Організаційний включає державні органи, які здійснюють діяльність у сфері регулювання фармацевтичним ринком. Основною їх функцією у врегулюванні ввезення лікарських засобів та можливість їх реалізації на території України є реєстрація лікарських засобів та їх контроль якості.

Правовий підхід у регулюванні імпорту та реєстрації лікарських засобів полягає в прийнятті нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері ввезення лікарських засобів та можливість їх реалізації на території України.

Аналізуючи статистичні дані імпорту та експорту лікарських засобів в Україні протягом 2011—2019 років встановлено, що імпорт значно перевищує експорт. У 2015 році спостерігається негативна динаміка імпорту лікарських засобів, що зумовлена економічною кризою у державі.

Окрім цього, на території України зафіксований високий рівень фальсифікації лікарських засобів, що зу-

мовлює низький рівень експорту та виробництва вітчизняних препаратів.

Тому доцільно проаналізувати зарубіжний досвід та розробити послідовну стратегію виробництва імпортозамінних лікарських засобів, перший етап якої полягатиме у боротьбі та протидії злочинній діяльності у сфері фальсифікації лікарських засобів.

Література:

1. Барзилович А.Д. Фармакологічний ринок України: динаміка розвитку та особливості регулювання. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2020. № 3. С. 47—52.

2. Голубєва В.О. Організаційно-правове регулювання зовнішньої торгівлі лікарськими засобами в Україні та країнах Європейського Союзу. 2020. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1042/2301-1?inline=1>. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.07>

3. Звіт щодо відповідності процедури державної реєстрації лікарських засобів в Україні законодавству та стандартам ЄС. Т. Яворські, М. Томашик, Л. Борковські та ін. 2017. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/zvit-schodo-vidpovidnosti-proceduri-derzhavnoi-reestracii-likarskih-zasobiv-v-ukraini-zakonodavstvu-ta-standartam-es>.

4. Зима О.Т. Лікарські засоби й митна справа. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 128—131.

5. Клунко Н. Зарубежный опыт импортозамещения в фармацевтической отрасли как пример для Украины. 2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekukrr_2012_6_4

6. Коваленко І.А. Фальсифікація та обіг фальсифікованих лікарських засобів: кримінально-правове дослідження: монографія. За наук. ред. Є.Л. Стрельцова. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 232 с.

7. Митич С.П. Особливості державного регулювання і контролю у сфері виробництва та обігу лікарських засобів в Україні. Наука і правоохорона. 2018. № 1. С. 262—269.

8. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 № 123/96 ВР (із змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80>

9. Стрельченко О.Г. Характеристика дозволів як різновиду засобів забезпечення законності у сфері обігу лікарських засобів. Правова позиція. 2019. № 2. С. 84—89.

10. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11>

References:

1. Barzylovych, A. D. (2020), "Pharmacological market of Ukraine: dynamics of development and features of regulation", Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho — Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky, vol. 3, pp. 47—52.

2. Holubieva, V. O. (2020), "Organizational and legal regulation of foreign trade in medicines in Ukraine and the countries of the European Union", available at: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1042/2301-1?inline=1> (Accessed 10 Sept

2021). DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.07>.

3. Yavorski, T., Tomashyk, M. and Borkovski, L. (2017), "Report on the compliance of the procedure of state registration of medicines in Ukraine with EU legislation and standards", available at: <https://moz.gov.ua/article/news/zvit-schodo-vidpovidnosti-proceduri-derzhavnoi-reestracii-likarskih-zasobiv-v-ukraini-zakonodavstvu-ta-standartam-es> (Accessed 10 Sept 2021).

4. Zyma, O. T. (2017), "Medicines and customs", Porivnialno-analitychne pravo — Comparative and analytical law, vol. 3, pp. 128—131.

5. Klunko, N. (2012), "Foreign experience of import substitution in the pharmaceutical sector as an example for Ukraine", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekukrr_2012_6_4 (Accessed 10 Sept 2021).

6. Kovalenko, I. A. (2018), Falsyfikatsiia ta obih falsyfikovanykh likarskykh zasobiv: kryminalno-pravove doslidzhennia [Falsification and circulation of falsified drugs: criminal law research], Vydavnychiy dim "Helyetyka", Odesa, Ukraine.

7. Mytych, S. P. (2018), "Features of state regulation and control in the field of production and circulation of drugs in Ukraine", Nauka i pravookhorona — Science and law enforcement, vol. 1, pp. 262—269.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Law of Ukraine "On Medicinal Products", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 10 Sept 2021).

9. Strelchenko, O. H. (2019), "Characteristics of permits as a variety of means of ensuring the legality of the circulation of drugs", Pravova pozytsiia — Legal position, vol. 2, pp. 84—89.

10. State Fiscal Service of Ukraine (2021), "Total volume of import and export in terms of commodity positions by UKTZED codes", available at: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (Accessed 10 Sept 2021).

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

М. О. Щербак,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-9473-3840

О. О. Кравченко,
к. ю. н., доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-8561-7426

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.101

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ І УПРАВЛІННЯ МЕДИЧНИМ ЗАКЛАДОМ ПІДВИЩЕНОЇ КОМФОРТНОСТІ ТА ЯКОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

М. Shcherbak,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
O. Kravchenko,
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PUBLIC ADMINISTRATION AND MANAGEMENT OF THE MEDICAL INSTITUTION OF INCREASED COMFORT AND QUALITY OF PROVISION OF MEDICAL SERVICES

У статті висвітлено сутність понять "публічне адміністрування", "публічне управління", "медичний заклад підвищеної комфортності", "поліпшене сервісне обслуговування", "публічне управління медичним закладом підвищеної комфортності", "якість медичних послуг". Визначено, що сучасні процеси децентралізації та реформування місцевого самоврядування висунули нові вимоги до якості та результативності діяльності закладів охорони здоров'я, яка безпосередньо позначається на рівні соціально-економічного розвитку як окремих медичних установ, так і мережі загалом. У сучасних умовах пандемії все більш гостро ставиться питання про найбільш ефективне управління медичним закладом підвищеної комфортності (МЗПК) і використанні його ресурсів в умовах жорсткої конкуренції. Зазначено основні напрями, за якими необхідно вирішувати проблеми вітчизняних МЗПК. Зауважено, що державні органи, заклади охорони здоров'я, у т.ч. МЗПК, зобов'язані сприяти реалізації права громадян на участь в управлінні охороною здоров'я, тобто підвищується значення медичних професійних асоціацій. На нашу думку, професійні і громадянські позиції медичних працівників, об'єднаних у спостережну раду, будуть сприяти більш результативному діалогу з органами державної влади з питань удосконалення МЗПК в Україні. Однак варто додати необхідність стимулювання активності суспільних об'єднань громадян і пацієнтів, оскільки від кожної окремої людини залежить підвищення відповідальності за стан свого здоров'я, ведення здорового способу життя, або так звана самозбережувальна поведінка. Зазначено умови, яких необхідно дотримуватись з метою формування системи публічного адміністрування і управління МЗПК. Визначено етапи оцінки рівня якості надання медичних послуг закладом підвищеної комфортності. Наведено принципи удосконалення системи управління сучасним процесом медичного обслуговування ЗПК:

гнучка пропорційність системи гарантованих і платних медичних послуг; різноманітність методів управління (економічні, директивні, програмно-цільові та соціально-психологічні) для підвищення ефективності функціонування служб охорони здоров'я населення в умовах реформування системи охорони здоров'я України; підвищення і постійне вдосконалення професійного рівня і матеріальної зацікавленості медичних працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці; розвиток принципів самоврядування, підвищення економічної самостійності ЗПК, орієнтація їх на досягнення високих кінцевих результатів. Запропоновано систему публічного управління якістю надання медичних послуг ЗПК.

The article highlights the essence of the concepts "public administration", "public administration", "medical institution of increased comfort", "improved service", "public management of medical institution of increased comfort", "quality of medical services". It is determined that modern processes of decentralization and reform of local self-government have put forward new requirements for the quality and effectiveness of health care facilities, which directly affects the level of socio-economic development of individual medical institutions and the network as a whole. In the current conditions of the pandemic, the question of the most effective management of a medical institution of increased comfort (MZPK) and the use of its resources in conditions of fierce competition is increasingly acute. The main directions in which it is necessary to solve the problems of domestic MZPK are indicated. It is noted that government agencies, health care facilities, including MZPK, are obliged to promote the realization of the right of citizens to participate in the management of health care, ie the importance of medical professional associations increases. In our opinion, the professional and civic positions of medical workers united in the supervisory board will contribute to a more effective dialogue with public authorities on improving the MZPK in Ukraine. However, it is necessary to add the need to stimulate the activity of public associations of citizens and patients, because each individual depends on increasing responsibility for their health, leading a healthy lifestyle, or so-called self-preserving behavior. The conditions that must be met in order to form a system of public administration and management MZPK. The stages of assessing the level of quality of medical services provided by the institution of increased comfort are determined. The principles of improving the management system of the modern process of medical care ZPK are given: flexible proportionality of the system of guaranteed and paid medical services; a variety of management methods (economic, policy, program-target and socio-psychological) to improve the efficiency of public health services in terms of reforming the health care system of Ukraine; increase and constant improvement of the professional level and material interest of medical workers in achieving high end results; development of principles of self-government, increase of economic independence of ZPK, their orientation on achievement of high final results. A system of public quality management of medical services ZPK is proposed.

Ключові слова: держава, суспільство, публічне адміністрування, публічне управління, медичний заклад підвищеної комфортності, поліпшене сервісне обслуговування, публічне управління медичним закладом підвищеної комфортності.

Key words: state, society, public administration, public administration, medical institution of the increased comfort, the improved service, public management of the medical institution of the increased comfort.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Здоров'я населення є найважливішою складовою національного багатства країни. Від його показників залежить соціально-економічний розвиток країни та її національна безпека. На жаль, закріплене Конституцією України та іншими законодавчими актами право грома-

дян на якісну медичну допомогу, вільний вибір лікувального закладу та спеціаліста, який надає ті чи інші послуги, не повною мірою поліпшили якість наданих населенню медичних послуг. Тому в умовах формування правої соціальної держави реалізація державної політики, що спрямована на ефективність надання медичних послуг населенню, можлива лише шляхом застосування ефективних методів публічного адміністрування і управління цього ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЧИ ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ

Теоретичні та практичні аспекти публічного управління медичними закладами в нових умовах господарювання розглянуто у наукових працях багатьох вітчизняних вчених, наприклад, у роботах: А. Вялков [1], О. Дмитрук, В. Заїка [4], Е. Костирін [10; 11], В. Кучеренко [1], Л.А. Мельника, Б. Райзберг [1], Е. Соколов [10; 11], Л. Стефанишина, З. Юринець, Т. Ямненко. Дослідження системи управління якістю медичних послуг здійснювали О. Бойко [12], В. Горачук [3], Н. Карпишин, В. Короленко [9], В. Пашков, І. Рожкова, Г. Слабкий, О. Чабан [12] та інші.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є визначення особливостей публічного адміністрування і управління медичним закладом підвищеної комфортності та якості надання медичних послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Процес публічного адміністрування, найважливішим елементом якого є публічна служба, має на увазі діяльність в системі інститутів публічної влади і публічної служби, спрямованої на збалансоване задоволення потреб суспільства і держави, виконання нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади і місцевого самоврядування, забезпечення верховенства права, дотримання Конституції України і законодавства, а також реалізацію законних прав та свобод людини і громадянина.

На нашу думку, в залежності від наявності державних владних повноважень публічна служба може включати державну публічну службу, до якої можна віднести органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які мають державні владні повноваження, і недержавну публічну службу, що охоплює діяльність суб'єктів публічної влади, які не мають державних владних повноважень (політичні партії, мас-медіа, громадські організації, неурядові організації та об'єднання, громадяни і т. д.).

Предметом публічного адміністрування виступає система правових і організаційних заходів, що складають організаційно-правовий механізм реалізації органами публічної адміністрації поставлених перед ними завдань.

Поняття "публічне адміністрування" тісно пов'язане з поняттями "державне управління", "державне адміністрування". Інше поняття, яке має відношення до публічного адміністрування, — це публічне управління. Таким чином, є чотири поняття, які стосуються управління суспільством. Однак при цьому між ними є спільні риси і відмінності.

По-перше, в зарубіжних наукових джерелах поняття "публічне управління" прийшло на зміну поняттю "публічне адміністрування". Термін "публічне управління"

(англ. Public management), який замінив термін "публічне адміністрування" (англ. Public administration), введено в 1972 р. Зміна цих понять була викликана демократичними перетвореннями в суспільстві і зростанням його ролі в управлінні суспільними процесами та контролі над державною владою. При цьому публічне адміністрування робить акцент на владних, командних, нормативних методах управління, тоді як публічне управління — на участі суспільства в управлінні і прийнятті рішень.

По-друге, поняття "публічне управління", на наш погляд, ширше поняття "державне управління" з огляду на те, що державне управління, будучи публічним управлінням, являє собою вплив держави на суспільство, на громадську та особисту життєдіяльність з метою забезпечення цілісності, суверенітету і розвитку суспільства. Однак держава не єдиний суб'єкт, який здійснює такий вплив на соціальні процеси. Публічне управління також охоплює такі форми управління, як місцеве управління і самоврядування, яке не є державним управлінням, а також інші види публічного управління, наприклад діяльність різних громадських організацій, що також здійснюють вплив на суспільні процеси.

По-третє, використання визначення "публічне" означає, що процес управління відбувається гласно і основним суб'єктом управління є народ, у той час як суб'єктом державного управління — держава. Вважається, що державне управління відрізняється від публічного управління владним характером, підпорядкованістю суспільства державній волі.

Сучасні процеси децентралізації та реформування місцевого самоврядування висунули нові вимоги до якості та результативності діяльності закладів охорони здоров'я, яка безпосередньо позначається на рівні соціально-економічного розвитку як окремих медичних установ, так і мережі загалом. Нові українські реалії спонукають до прийняття рішень щодо радикального покращення існуючих моделей управлінської діяльності на місцевому рівні, саме в медичних закладах [13, с. 64].

Відмітимо, що медичні заклади — заклади, які здійснюють діяльність у сфері охорони здоров'я або надання медичних послуг, що підтримують розвиток медицини як науки, займаються заходами щодо підтримки здоров'я і надання медичної допомоги людям за допомогою вивчення, діагностики, лікування та можливої профілактики хвороб [1, с. 34].

Так, у сучасних умовах пандемії все більш гостро ставиться питання про найбільш ефективне управління медичним закладом підвищеної комфортності (МЗПК) і використанні його ресурсів в умовах жорсткої конкуренції. Сучасні підходи до управління організацією можна спроектувати і на сферу охорони здоров'я.

У нормативно-правовій базі відсутнє визначення поняття "медичний заклад підвищеної комфортності", а тому можна зробити висновок про те, що будь-яка медична клініка ВІП-класу або послуги якої коштують дорого (значно більше, ніж середня ринкова ціна таких послуг) може підпадати під це поняття. Існує єдина згадка, але про поняття "поліпшене сервісне обслуговування у медичних закладах", що зустрічається у Листі Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) від 12.03.99 № 10.03.68/252 "Щодо визначення терміну

"поліпшене сервісне" обслуговування у медичних закладах" датований 1999 роком. Зауважимо, що цей Лист було складено з метою роз'яснення терміну "поліпшене сервісне обслуговування у медичних закладах", який вживається у п. 12 додатку до Постанови Кабінету Міністрів України від 05.10.98 р. № 1602 "Про послуги з охорони здоров'я, операції з надання яких закладами охорони здоров'я, які мають спеціальний дозвіл (ліцензію) на надання таких послуг, звільняються від обкладення податком на додану вартість". Термін "підвищення комфортності у медичних закладах" або "поліпшене сервісне обслуговування у медичних закладах" застосовується тільки до стаціонарних закладів та відділень закладів охорони здоров'я, в яких крім медичного та необхідного побутового обладнання, палати для перебування хворих оснащені додатково телевізорами, телефонами, кондиціонерами та іншими побутовими приладами, обладнанням, ковдрами тощо, призначеними для підвищення комфортності перебування, та оплату яких у частині визначення вартості таких послуг, згодні сплачувати хворі. Не може вважатися підвищенням комфортності наявність медичного обладнання будь-якого рівня, наявність холодильника в палаті та кількість в ній хворих. До підвищення комфортності не відноситься також обладнання холів та інших загальних приміщень холодильниками, телевізорами, м'якими меблями, ковдрами тощо як в амбулаторних, так і в стаціонарних закладах та відділеннях закладів охорони здоров'я [7].

Необхідно звернути увагу на те, що вищевказана постанова КМУ, для роз'яснення якої було складено Лист, втратила свою чинність. Тому можна вважати, що і Лист-роз'яснення МОЗ теж втратив свою чинність. Але вважаємо вищезазначені рекомендації МОЗу щодо визначення терміну "поліпшене сервісне обслуговування у медичних закладах" застосовувати при публічному адмініструванні та управлінні медичним закладом підвищеної комфортності (ВІП-класу) — медичні клініки, приватні медичні кабінети, салони краси, SPA салони.

Публічне управління МЗПК — це менеджмент, об'єктом якого є складна, соціотехнічна відкрита динамічна система. Сама специфіка об'єкта робить управління ним надзвичайно складним. До основних особливостей управління МЗПК відносять: особлива відповідальність прийнятих рішень, від яких залежить життя і здоров'я людей, трудності, а іноді і неможливість передбачення віддалених наслідків, прийняття рішень — трудності, а іноді і неможливість виправлення неправильних рішень.

Крім удосконалення форм і методів публічного адміністрування та управління вітчизняними МЗПК, необхідно відзначити й інший напрямок діяльності державної влади у сфері публічної медицини. В останні п'ять років в Україні була створена принципово нова нормативно-правова база розвитку охорони здоров'я: прийнято Закон України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" [6], розпорядження Кабінет Міністрів України "Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я" [8]. Перший документ гарантує громадянам право обирати медичний заклад і лікаря. Другий — захищає право громадян на безкоштовні послуги в межах державних медичних стандартів. Однак для повної реалі-

зації можливостей, які створює правова база, необхідно декілька років. Також проблеми вітчизняних МЗПК слід вирішувати за такими основними напрямками:

- забезпечення конкурентоспроможної зарплати медичних працівників;
- проведення загальної оцінки рівня професійної кваліфікації лікарів;
- підвищення ролі медичних професійних асоціацій;
- реалізація програми розвитку вітчизняної фармацевтичної промисловості і виробництва медичної техніки;
- підвищення відповідальності кожної людини за стан свого здоров'я;
- пропаганда здорового способу життя як ключового фактору запобігання захворювань.

На наш погляд, необхідно також звернути увагу на те, що державні органи, заклади охорони здоров'я, у т.ч. МЗПК, зобов'язані сприяти реалізації права громадян на участь в управлінні охороною здоров'я, тобто підвищується значення медичних професійних асоціацій.

Так, при державних та комунальних закладах охорони здоров'я, що надають медичну допомогу вторинного і третинного рівнів, з якими головними розпорядниками бюджетних коштів укладені договори про медичне обслуговування населення, за рішенням власника закладу (уповноваженого ним органу) утворюються такі медичні професійні асоціації, як спостережні ради з обов'язковим залученням представників громадськості (за їхньою згодою). Спостережні ради розглядають питання, зокрема, щодо дотримання прав та забезпечення безпеки пацієнтів, додержання вимог законодавства при здійсненні медичного обслуговування населення та фінансово-господарської діяльності [5].

Безумовно, професійні і громадянські позиції медичних працівників, об'єднаних у спостережну раду, будуть сприяти більш результативному діалогу з органами державної влади з питань удосконалення МЗПК в Україні. Однак варто додати необхідність стимулювання активності суспільних об'єднань громадян і пацієнтів, оскільки від кожної окремої людини залежить підвищення відповідальності за стан свого здоров'я, ведення здорового способу життя, або так звана самозбережувальна поведінка.

Крім того, висока громадянська активність у сфері охорони здоров'я здатна "сигналізувати" офіційні органи державної влади про наявність конкретних проблем у функціонуванні МЗПК.

Нині важливою умовою підвищення ефективності та результативності управлінської діяльності є передача більшої частини функцій публічного управління в сферу самоорганізації — структурам громадянського суспільства, яке, зі свого боку, має бути готове взяти на себе ці функції.

Тому формування системи публічного адміністрування і управління МЗПК можливо лише при дотриманні таких умов:

- системи управління всіх рівнів (макро-, мезо-, мікро-) повинні функціонувати на зазначених принципах і відповідати культурі організацій, а також культурі і національним особливостям території, на якій прожи-

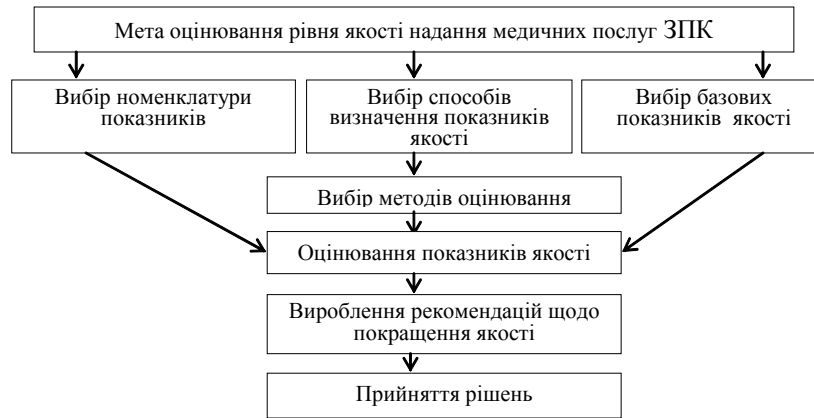

Рис. 1. Етапи оцінки рівня якості надання медичних послуг ЗПК

Джерело: складено авторами на основі [4; 12].

ває населення, що отримує послуги від місцевих закладів;

— не тільки персонал, але й вище керівництво МЗПК повинні відчувати відповідальність за досягнення пріоритетних цілей державної політики (стратегій, програм, пріоритетних проєктів), та усі представники органів державної влади й органів місцевого самоврядування повинні дотримуватися принципів публічного управління (особливу увагу необхідно приділяти принципам стратегічної відповідності та взаємодії із зацікавленими сторонами), згідно з якими в системах публічного управління слід ефективно використовувати професійні та галузеві стандарти, контракти, стандарти управління якістю та ін., а також адміністративні регламенти публічних функцій і публічних послуг;

— процеси управління за результатами, проголошені в Україні для сектору публічного управління повинні інтегруватися з іншими процесами надання публічних (державних і муніципальних) послуг (наприклад, з процесами надання різних видів медичної допомоги);

— залучення всіх зацікавлених сторін (населення, громадські об'єднання, професійні спільноти та ін.) до розробки та впровадження системи Performance Management (управління за результатами), а також моделі компетенцій (програми їх формування і розвитку), необхідних для реалізації публічних функцій і надання публічних послуг;

— розробка і реалізація системи інфокомунікаційного забезпечення, моніторингу реалізації процесів, програм, проєктів, політик, стратегій на основі інфокомунікаційних технологій ("Дія" — електронний уряд, електронні медичні картки, eZdorovya — електронне здоров'я і ін.).

У результаті в сучасних умовах головними політичними завданнями публічного адміністрування та управління МЗПК являється скоординована взаємодія профільних органів різних рівнів влади, введення фінансування сфери переважно за фактичними результатами, стимулювання участі громадських об'єднань у розвитку і функціонуванні вітчизняної публічної медицини. У теоретичному плані це буде означати пошук збалансованого поєднання принципів старого і нового публічного адміністрування та управління з метою реалізації ефективної політики надання якісної медичної допомоги в Україні.

Відмітимо, що якість необхідно розглядати з точки зору системи охорони здоров'я загалом і в такому контексті вона має три виміри. Перший — безпосередньо медичний аспект (клінічний результат). Другий — якість обслуговування (умови перебування в установах охорони здоров'я, оперативність доступу, поведінка медичного персоналу). Третій — соціальний вимір, що відображає ступінь, в якому система відповідає схвалюваній суспільством соціальній етиці охорони здоров'я. Соціальну якість даної сфери можна визначити як забезпечення кожному громадянину доступу до охорони здоров'я і захисту від фінансових проблем при настанні хвороби [3, с. 9].

Зазначимо, що на сьогодні не існує єдиного визначення якості медичних послуг. Дослідницькою групою Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) запропонований системний підхід до оцінки якості, при якому якість медичної послуги оцінюється з точки зору [2]:

— адекватності, яка характеризується відповідністю застосовуваних медичних технологій потребам і очікуванням населення;

— економічної ефективності;

— науково-технічного рівня, що свідчить про сучасність застосовуваних методів профілактики, діагностики та лікування.

Рис. 2. Схема існуючої системи управління якістю надання медичних послуг ЗПК

Джерело: складено автором на основі [10; 11].

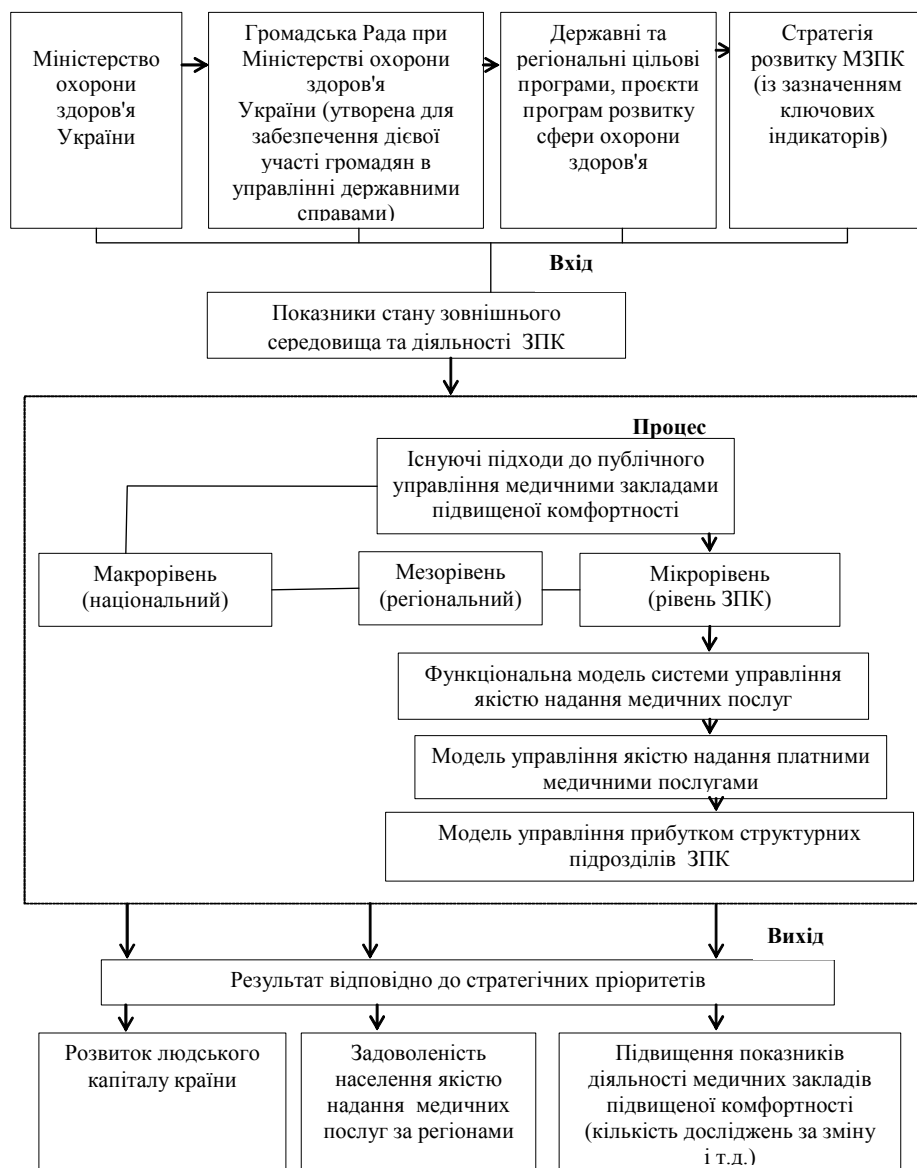

Рис. 3. Схема запропонованої системи управління якістю надання медичних послуг ЗПК

Джерело: авторська розробка.

При кількісному оцінюванні якості медичної послуги і для наближення розуміння якості медичної допомоги як загальноприйнятої категорії взаємини пацієнта (споживача медичних послуг) і лікаря (виробника медичних послуг), слід відволіктися від виробної допомоги як такої і розглянути якість медичної послуги у загальному плані. Тому етапи оцінювання рівня якості надання медичних послуг закладами підвищеної комфортності (ЗПК) можна представити наступним чином (рис. 1).

Процес управління якістю надання медичних послуг закладами підвищеної комфортності відповідно до методології системного аналізу може бути представлений у вигляді схеми, що складається із трьох блоків: вхід системи, процес управління, вихід системи (рис. 2).

Попри досить великі дослідження медичного ринку, нині слабо розвинені методи моніторингу кон'юнктурної ситуації в сфері надання медичних послуг ЗПК, не розроблені принципи формування оптимальних та-

рифів послуг, що надаються ЗПК, спрямованих на залучення додаткових пацієнтів і утримання існуючих. Слід зазначити наявність істотних розбіжностей між бажаним і існуючим станом системи управління медичними послугами. Існуючий вихід системи не відповідає критерію, суть якого в тому, що тарифні ставки, які встановлюються на обслуговування пацієнтів, повинні стимулювати додатковий приплив пацієнтів і збільшувати прибуток ЗПК, тобто тарифи на послуги повинні призводити до зростання ефективності та якості обслуговування пацієнтів.

Зміна (вдосконалення) існуючої системи в рамках методології системного аналізу виконується шляхом введення зворотного зв'язку, що складається з трьох ланок: моделі виходу, операції перевірки відповідності поставленим цілям, моделі впливу. Вирішення проблеми недосконалості методів стимулювання роботи ЗПК, спрямованих на розвиток принципів управління медичними послугами, що дозволяють одночасно враховувати інтереси медичних організацій та пацієнтів, полягає

в оптимізації процесу управління системою (удосконалення існуючих методів управління).

Серед механізмів удосконалення системи управління сучасним процесом медичного обслуговування ЗПК слід виділити використання таких основних принципів [9; 14]:

- гнучка пропорційність системи гарантованих і платних медичних послуг;
- різноманітність методів управління (економічні, директивні, програмно-цільові та соціально-психологічні) для підвищення ефективності функціонування служб охорони здоров'я населення в умовах реформування системи охорони здоров'я України;
- підвищення і постійне вдосконалення професійного рівня і матеріальної зацікавленості медичних працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці;
- розвиток принципів самоврядування, підвищення економічної самостійності ЗПК, орієнтація їх на досягнення високих кінцевих результатів.

Розроблена відповідно до методології системного аналізу і відповідно до зазначених вище принципів схема запропонованої системи публічного управління якістю надання медичних послуг ЗПК представлена на рисунку 3.

Входом даної системи є:

1) фактори стану зовнішнього середовища ЗПК. Серед них виділяють: взаємодія з іншими медичними організаціями, чинне законодавство, взаємодія з вищими організаціями, казначейством, державними установами, фондами, постачальниками, громадськими організаціями, науковими та навчальними закладами; експертними комісіями;

2) фактори діяльності ЗПК:

- кількісні показники (кількість населення, що обслуговується, обсяги послуг, що надаються, частка ринку, завойована закладом у сфері надання медичних послуг);
- якісні показники (якість медичної допомоги, ставовікова структура населення, що обслуговується, наявність і динаміка попиту на медичні послуги, номенклатура медичних послуг);
- показники фінансової стійкості та ділової активності ЗПК;
- відповідність організаційної структури важливість справ;
- кваліфікація персоналу, прагнення до розширення своїх знань і навичок.

Процес запропонованої системи управління якістю надання медичних послуг ЗПК ґрунтується на економіко-математичному моделюванні.

Першою передумовою удосконалення системи управління якістю надання медичних послуг є розробка функціональної моделі управління медичними послугами з використанням системного структурованого аналізу, яка дозволяє отримати структуроване зображення функцій, визначити відповідальність структурних підрозділів, їх роль і місце в роботі ЗПК.

Другою передумовою удосконалення системи управління якістю надання медичних послуг є створення економіко-математичної моделі визначення оптимальних тарифів для даних послуг. Модель дозволить

узгоджувати інтереси держави, ЗПК і його пацієнтів (існуючих і потенційних) шляхом розрахунку індивідуальних умов обслуговування, пільгових розмірів тарифів, необхідної номенклатури послуг. При цьому найбільш комплексно і гнучко здійснюється облік факторів зовнішнього середовища ЗПК, а також досягається оптимальне співвідношення часток в його доходах за кількістю і категоріями пацієнтів та видам послуг.

Третьою передумовою вдосконалення системи управління якістю надання медичних послуг є розробка економіко-математичної моделі управління прибутком структурних підрозділів ЗПК від надання медичних послуг. Ця модель дозволить встановлювати залежність зростання обсягів медичних послуг від зниження тарифів на них; моделювати величини тарифів, стимулювати вплив пацієнтів, що збільшить доходи і прибуток ЗПК.

Виходом даної системи є: розвиток людського капіталу країни, задоволеність населення якістю надання медичних послуг за регіонами; прогнозовані обсяги пацієнтів за видами медичних послуг, прогнозовані обсяги собівартості за видами медичних послуг, оптимальні розміри зниження тарифів за видами медичних послуг, що забезпечують додатковий дохід для ЗПК, показники приросту рентабельності ЗПК від реалізації медичних послуг, прогнозовані обсяги прибутку структурних підрозділів ЗПК.

Таким чином, дана система управління дозволяє вирішувати завдання підвищення конкурентоспроможності за рахунок підвищення окупності і рентабельності інвестицій, що дозволяють залучати кваліфіковані медичні кадри і постійно оновлювати медичне обладнання.

У свою чергу поліпшення економічних показників найбільш доцільно домагатися отриманням потрібного клінічного результату при раціональному використанні ресурсів ЗПК, що підвищить економічну віддачу і збільшить швидкість обслуговування пацієнтів за рахунок правильної організації процесів діяльності ЗПК.

У результаті ЗПК, як і будь-яка організація, функціонуючи з позитивним фінансовим результатом, може становити інтерес для інвесторів, готових вкласти кошти в розвиток медичного бізнесу, реалізацію інноваційних проєктів у галузі медичного обслуговування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна зробити висновок, що механізми і методи впливу держави на ринок медичних послуг з метою поліпшення його діяльності повинні базуватися на виборі державою оптимальної моделі подальшого розвитку сфери медичних послуг; пошуку шляхів ефективної діяльності медицини; лібералізації медичного ринку з одночасним збереженням контролю держави над ключовими показниками його функціонування. Саме з урахуванням таких аспектів повинні вноситися зміни або доповнення в чинне законодавство країни, щоб забезпечити тим самим високоєфективну і продуктивну діяльність ЗПК, які нададуть якісні і доступні медичні послуги населенню України.

Література:

1. Вялков А.И., Кучеренко В.З., Райзберг Б.А. Управление и экономика здравоохранения: учеб. пособие; 3-е изд., доп. Москва: ГРАНТЪ, 2013. 257 с.

2. ВООЗ. URL: <https://www.who.int/ru> (дата звернення: 27.09.2021).
3. Горачук В. Функції управління в системі менеджменту якості медичної допомоги. Практика управління медичним закладом. 2016. № 3. С. 8—13.
4. Заика В. Медицинский менеджмент. Практика управління медичним закладом. 2017. № 1. С. 52—57.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України від 06.04.2017 №2002-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text> (дата звернення: 29.09.2021).
6. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 №2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення: 29.09.2021).
7. Про застосування поняття "поліпшене сервісне обслуговування у медичних закладах" для платників ПДВ. URL: <http://chp.com.ua/all-news/item/65198-pro-zastosuvannya-ponyattya-polipshene-servisne-obslugovuvannya-u-medichnikh-zakladakh-dlya-platnikov-pdv> (дата звернення: 29.09.2021).
8. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінет Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.09.2021).
9. Короленко В. Використання клінічних індикаторів якості медичної допомоги. Практика управління медичним закладом. 2017. № 3. С. 60—68.
10. Соколов Е.В., Костырин Е.В. Функциональная модель системы управления медицинскими диагностическими услугами. Наука и образование: электронное научно-техническое издание. 2009. № 3.
11. Соколов Е.В., Костырин Е.В. Экономико-математические модели управления прибылью лечебно-профилактического учреждения. Экономика здравоохранения. 2009. № 5—6. С. 43—48.
12. Чабан О., Бойко О. Формулювання засад для розроблення методики оцінювання якості медичних послуг. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/3684/vtm75st10.pdf> (дата звернення: 27.09.2021).
13. Шевченко О.В., Романова В.В., Жаліло Я.А. та ін. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні / за ред. Я.А. Жаліло. Київ: НІСД, 2020. 153 с.
14. Lippi G., Banfi G., Church S., Zaninotto M., Simundic A.-M. Preanalytical quality improvement in pursuit of harmony, on behalf of European Federation for Clinical Chemistry and Laboratory Medicine (EFLM) Working group for Preanalytical Phase (WG-PRE). Clinical Chemistry and Laboratory Medicine. 2015. № 53 (3). P. 357—370.
2. WHO (2021), available at: <https://www.who.int/ru> (Accessed 27 Sept 2021).
3. Horachuk, V. (2016), "Management functions in the quality management system of medical care", *Praktyka upravlinnia medychnym zakladom*, vol. 3, pp. 8—13.
4. Zayka, V. (2017), "Medical management", *Praktyka upravlinnia medychnym zakladom*, vol. 1, pp. 52—57.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine to improve the legislation on the activities of health care institutions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text> (Accessed 29 Sept 2021).
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About the state financial guarantees of medical service of the population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (data zvernennia: 29.09.2021).
7. State Fiscal Service of Ukraine (2020), "On the application of the concept of "improved service in medical institutions" for VAT payers", available at: <http://chp.com.ua/all-news/item/65198-pro-zastosuvannya-ponyattya-polipshene-servisne-obslugovuvannya-u-medichnikh-zakladakh-dlya-platnikov-pdv> (Accessed 29 Sept 2021).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "On approval of the Concept of health care financing reform", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text> (Accessed 29 Sept 2021).
9. Korolenko, V. (2017), "Use of clinical indicators of quality of medical care", *Praktyka upravlinnia medychnym zakladom*, vol. 3, pp. 60—68.
10. Sokolov, E.V. and Kostyryn, E.V. (2009), "Functional model of the medical diagnostic services management system", *Nauka y obrazovanye: elektronnoe nauchno-tekhnycheskoe yzdanye*, vol. 3.
11. Sokolov, E.V. and Kostyryn, E.V. (2009), "Economic and mathematical models of profit management of a medical institution", *Ekonomika zdavookhraneniya*, vol. 5—6, pp. 43—48.
12. Chaban, O. and Bojko, O. (2017), "Formulation of bases for development of a technique of an estimation of quality of medical services", available at: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/3684/vtm75st10.pdf> (Accessed 27 Sept 2021).
13. Shevchenko, O.V. Romanova, V.V. and Zhalilo, Ya.A. (2020), *Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehional'noho rozvytku v Ukraini* [Decentralization and policy development of regional development in Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine.
14. Lippi, G. Banfi, G. Church, S. Zaninotto, M. and Simundic, A.-M. (2015), "Preanalytical quality improvement in pursuit of harmony, on behalf of European Federation for Clinical Chemistry and Laboratory Medicine (EFLM) Working group for Preanalytical Phase (WG-PRE)", *Clinical Chemistry and Laboratory Medicine*, vol. 53 (3), pp. 357—370.

References:

1. Vialkov, A.Y. Kucherenko, V.Z. and Rajzberh, B.A. (2013), *Upravlenye y ekonomika zdavookhraneniya* [Management and economics of health care], HRANT', Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2021 р.

А. Г. Потапенко,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-9374-0689

Н. Г. Діденко,
д. держ. упр., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-7365-9370

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.109

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА КАДРОВУ ПОЛІТИКУ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ

A. Potapenko,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
N. Didenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION ON THE HUMAN RESOURCES POLICY OF THE DIPLOMATIC SERVICE

У статті досліджується особливості впливу державного управління на формування та здійснення кадрової політики в дипломатичній службі України, аналізується відображення цього впливу на функціональну та організаційну структуру служби. Проаналізовано різноманітні трактування вітчизняними науковцями сутності категорії "дипломатична служба". Зроблено спробу розглянути структуру дипломатичної служби України на сучасному етапі, у процесі її вдосконалення відповідності до міжнародних стандартів. Зроблено наголос на взаємозалежності кадрового потенціалу дипломатичної служби та ефективності здійснення державного управління та навпаки. Проаналізовано деякі аспекти державного управління кадровою політикою дипломатичної служби, які регулюються Конституцією України, Законами "Про дипломатичну службу України", "Про державну службу", Трудовим кодексом України, Консульським статутом України та іншими нормативно-правовими актами. Вказано на існуючі недоліки державного регулювання в сфері кадрової політики дипломатичної служби України, до яких вітчизняні дослідники відносять: організаційні та нормативно-регулюючі, внутрішньосистемні проблеми дипломатичної служби України; недосконале правове регулювання роботи її структури; кадровий голод щодо забезпечення дипломатичної служби працівниками; як наслідок кадрового голоду, можлива непрофесійність працівників дипломатичної служби, і, попри це, збереження недостатньо прозорої моделі формування її кадрового складу; неконкурентний рівень заробітної плати; недостатня самостійність та незалежність у виконанні професійних та посадових функцій покладених на співробітників служби; відсутність регламентованих меж впливу державного управління на дипломатичну службу та інше. Визначено, що основними шляхами вирішення вказаних проблем має бути продовження реформи дипломатичної служби, яка вже реалізує оновлення та удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності дипломатичної служби, перейняття досвіду зарубіжних країн у цьому процесі, та зорієнтовану на національні інтереси адаптацію національного законодавства до міжнародно-правових актів.

The article examines the features of the influence of public administration on the formation and implementation of personnel policy in the diplomatic service of Ukraine, analyzes the reflection of this influence on the functional and organizational structure of the service. Various interpretations of the essence of the category "diplomatic service" by domestic scientists are analyzed. An attempt is made to consider the structure of the diplomatic service of Ukraine at the present stage, in the process of improving its compliance with international standards. Emphasis is placed on the interdependence of the human resources of the diplomatic service and the effectiveness of public administration and vice versa. Some aspects of state management of personnel policy of the diplomatic service, which are regulated by the Constitution of Ukraine, the Laws "On Diplomatic Service of Ukraine", "On Civil Service", the Labor Code of Ukraine, the Consular Statute of Ukraine and other regulations are analyzed. The existing shortcomings of state regulation in the field of personnel policy of the diplomatic service of Ukraine are pointed out, to which domestic researchers include: organizational and normative-regulatory, internal system problems of the diplomatic service of Ukraine; imperfect legal regulation of its structure; staff shortage to provide diplomatic service to staff; as a consequence of the staff shortage, the unprofessionalism of the diplomatic service is possible, and, nevertheless, the preservation of the insufficiently transparent model of the formation of its staff; non-competitive level of wages; insufficient autonomy and independence in the performance of professional and job functions assigned to employees of the service; lack of regulated limits in the influence of public administration on the diplomatic service and more. It is determined that the main ways to solve these problems should be to continue the reform of the diplomatic service, which is already updating and improving the legal regulation of the diplomatic service, adopting the experience of foreign countries in this process, and national interest-oriented adaptation of national legislation to international law.

*Ключові слова: державна політика, дипломатична служба, кадри, кадровий потенціал.
Key words: state policy, diplomatic service, personnel, personnel potential.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах швидких змін міжнародної політики, формування парадигми розвитку людства у ХХІ сторіччі, зовнішня політика України об'єктивно справляє все більший вплив на розвиток нашої держави. Відтак, професійні якості та кваліфікація осіб які виконують функції дипломатичної служби набувають особливо важливого значення. Дипломатична служба то невід'ємний структурний елемент державної служби України, зі своєю галузевою специфікою, яка полягає у завданні формування та реалізації зовнішньої політики України на міжнародній арені. Керуючись нормативно-правовими нормами міжнародного та національного законодавства, вона відстоює інтереси держави та громадян, є одним із важливих чинників правотворчості в міжнародних відносинах. Як наголошують Є. Григоренко та А. Журавель (Є. Григоренко, А. Журавель, 2019, с. 23) "крім того, дипломатична служба виконує важливе одне із найважливіших завдань — вона виступає своєрідним буфером щодо забезпечення національної безпеки, оскільки формування і реалізація національних інтересів є предметом особливої уваги державних інститутів управління та суспільства в цілому" [9, с. 23]. Тому державна політика в сфері кадрового забезпечення дипломатичної служби має враховувати міжнародний досвід та відповідати сучасним умовам розвитку держави.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: розглянути особливості впливу державного управління на кадрову політику в дипломатичній службі.

Методи дослідження — це насамперед системний підхід, який є сформованим напрямом методології наукового пізнання і застосовується у методології дослідження державного управління як теоретичного феномена та управлінської практики, допомагає адекватно поставити проблему та визначити логічну стратегію й послідовну тактику їх розв'язання. Він полягає у цілісному сприйнятті державного управління та дипломатичної служби та сприяє розумінню взаємопов'язаності і взаємообумовленості їх елементів. При цьому системність є не спонтанною множиною одиничних явищ, а постає сукупністю досліджуваних феноменів як самодостатніх суб'єктів. Водночас ми використовували і спеціальні методи дослідження, а саме: методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, метод системно-структурного аналізу та методологічний арсенал політичної науки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблематикою впливу державного управління на формування, структурування та функціонування дипломатичної служби та дипломатії у своїх наукових розвід-

ках (чи як спеціальним дослідженням, чи як складовою наукової та прикладної проблеми) займається значна кількість науковців. Це роботи А. Камінського, А. Журавля, А. Гончарової, А. Орлова, Р. Палагусинця, А. Юнака, Б. Гуменюка, В. Попова, Є. Григоренка, Л. Матлая, О. Опанасюка, О. Щерби, О. Столяра, О. Сакуна та ін. Актуальні дослідження в сфері державного управління кадровою політикою дипломатичної служби здійснюють: Г. Атаманчук, К. Буряченко, С. Герасимчук, А. Камінський та інші.

Державне управління є органічною системою, воно унормовує і врегульовує всі функціонуючі сфери в державі, сприяє розвитку потенціалу своїх складових. О. Бандурка (О. Бандурка, 2004, с. 26) відзначає, що "державне управління — це процес регулювання відносин всередині держави шляхом розподілу сфер впливу між основними територіальними рівнями і гілками влади. В основі державного управління лежить державний інтерес, спрямований на захист цілісності держави, її ключових інститутів, підтримку рівня і якості життя його громадян" [2, с. 26]. Сучасна держава це не тільки розвинена економіка, згуртоване, соціально захищене суспільство, військовий та науково-технічний потенціал, але і потужна державна служба, з професійним дипломатичним корпусом. Р. Палагусинець (Р. Палагусинець, 2020, с. 33) зазначає, що "дипломатична служба, як і держава в цілому, розвивається в контексті світової історії і культури свого народу, органічно інтегрована в процес соціально-політичних, економічних і духовно-моральних змін, що відбувається в світі і Україні. За своїм статусом і практичним призначенням вона покликана забезпечувати професійне вирішення стратегічних і оперативних завдань зміцнення єдності країни, державного суверенітету і національної безпеки, зміцнення соціально-економічної стабільності та збереження культурної національної самобутності народу, захисту прав, свобод і законних інтересів громадян" [15, с. 33]. А. Гончарова (А. Гончарова, 2011, с. 421) наголошує, що "однією з найскладніших, найвідповідальніших та найцікавіших видів діяльності, що забезпечує вирішення та імплементацію державних стратегічних завдань, які акцептують у всебічному масштабі розкрити багаторонню людську індивідуальність являється дипломатична служба у структурах зовнішньополітичного відомства країни" [6, с. 421]. Завдяки саме дипломатичній службі вдало вирішуються поставлені перед державою зовнішньополітичні завдання. На думку Л. Матлая (Л. Матлай, 2017, с. 31), "важливим інструментом втілення національних інтересів залишаються дипломатичні служби, які працюють над врегулюванням відносин зі значною кількістю держав, урядових та неурядових міжнародних організацій. Ефективна реалізація зовнішньополітичної політики забезпечує зміцнення міжнародних позицій власних країн, тим самим посилюючи їхній вплив на світову політику" [12, с. 31]. Сучасна дипломатична служба це важлива складова державного управління, невід'ємний компонент державного службового апарату зі своєю унікальною галузевою специфікою ротації особового кадрового складу дипломатичних службовців, коли кадровий склад дипломатичного корпусу підпадає під періодичне переміщення, відрядження на роботу з центрального апарату

до дипломатичних установ розташованих за межами країни. У цьому контексті, О. Столяр (О. Столяр, 2013, с. 97) наголошує, що "специфічною особливістю дипломатичної служби являється експансія законодавчих норм не тільки національного законодавства, крім того і міжнародного законодавства на дипломатичного службовця" [18, с. 97].

На законодавчому рівні, у Законі України "Про дипломатичну службу" в статті 1 інтерпретується поняття "дипломатичної служби" яка визначається як професійна діяльність громадян України, яка скерована на практичну реалізацію зовнішньополітичної діяльності України, захист національних інтересів країни у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян та фізичних та юридичних осіб України за кордоном [17]. Унормовуючи правове підґрунтя функціонування державної служби в Україні, О. Гончарова (О. Гончарова, 2011, с. 420) вказує, що "діяльність дипломатичного апарату України здійснюється виключно на державному рівні, а дипломатичні зносини, у першу чергу регулюються Конституцією України, та законами України: "Про дипломатичну службу України", "Про державну службу", Кодексом законів про працю України, Консульським статутом України, а також іншими нормативно-правовими актами та чинними міжнародними договорами, де дозвіл на обов'язковість яких надана Верховною Радою України" [6, с. 420]. Закон України "Про дипломатичну службу України" встановлює специфічні права та гарантії для працівників дипломатичної служби, їх особливі обов'язки, вимоги та обмеження, які визначають ознаки дипломатичної служби та поширюються на кадровий склад дипломатичного апарату. "Даний Закон установлює порядок організації дипломатичної служби, визначає фахові вимоги щодо штатних працівників дипломатичного апарату, надає розбірливу класифікацію посад штатних працівників дипломатичної служби, встановлює основи правових засад що стосуються дипломатичного службовця та обмеження які стосуються штатних працівників дипломатичного апарату, а також визначає основні поняття, завдання та функції дипломатичної служби. Дипломатична служба являється сферою міжнародних відносин, яка істотно вирізняється у всій сукупності від решти сфер громадського життя" [17]. Є. Григоренко та А. Журавльов (Є. Григоренко, А. Журавльов, 2019, с. 23) зазначають, що: "дипломатична служба України представлена системою органів, серед яких: 1) Міністерство закордонних справ України; 2) представництва Міністерства закордонних справ України на території України; 3) закордонні дипломатичні установи України" [9, с. 23].

Об'єктивно актуальною у сенсі державного управління та юридично виваженою константою є твердження О. Гончарової (О. Гончарова, 2011, с. 421) про те, що "згідно з правовою доктриною трактування поняття "дипломатичної служби" тлумачать як спеціальний вид професійної службової діяльності" [6, с. 421]. Схожої думки дотримується і Р. Палагусинець (Р. Палагусинець, 2020, с. 36), який зазначає "отже, дипломатична служба — це не практична публічно-політична діяльність, а свого роду нормативно врегульований інструмент професійного забезпечення державної влади в справі реалізації зовнішньополітичного курсу. Це переважно

адміністративно організаційна діяльність, пов'язана з рішенням безлічі завдань кадрового, інформаційно-аналітичного, адміністративно-розпорядчого, організаційно-управлінського та матеріально-технічного характеру. Включає вона в себе правове, протокольне, документальне, інформаційно-технічне та фінансово-економічне забезпечення міжнародно-політичного процесу" [15, с. 36]. Ця спеціальна, специфічна, що вимагає ґрунтовної професійної підготовки та значних організаційних та інтелектуальних зусиль "професійна службова діяльність" тим більше важлива, що, як зауважує О. Опанасюк (О. Опанасюк, н.д.) "глобалізаційні процеси торкнулись всіх сфер політичного та соціального життя. Крах двоблокової системи, поява нових незалежних держав на політичній карті світу, розмивання кордонів між державами, усвідомлення неспроможності вирішення глобальних проблем людства поодиночки — все це стало каталізатором еволюції дипломатії. Дипломатії потрібно пристосовуватись до нових форм ведення міжнародних відносин, адаптуючи класичні дипломатичні методи до викликів нового тисячоліття, впроваджуючи нові засоби ведення дипломатії" [13]. Ці, мабуть вже загально визнані проблеми, аналізує Л. Герасіна (Л. Герасіна, 2016, с. 6) констатує, що "об'єктом аналізу в міжнародних політичних відносинах є дуже складна, а часом і непередбачувана, соціально-політична реальність, що складається з багатоманітних форм обміну діяльністю, її результатами, ресурсами впливу між самостійними суб'єктами світової спільноти. Вони відокремлені одне від одного державними кордонами, але внутрішньодержавні й світові процеси тісно переплетені між собою. Сучасні політичні відносини у світі постають ареною загостреного протиріччя глобального і внутрішньополітичних начал. Нині окремі держави (коаліції держав) в авторитарній манері декларують свої інтереси на міжнародній арені, диктуючи при цьому іншим країнам свою волю. Ця авторитарна політика породжує імперські, неототалітарні посягання, повертаючи людство до старого політичного стилю часів біполярного світу" [5, с. 6].

Передбачаючи це, більш ніж 10 років тому, відомий український дипломат та науковець Б. Гуменюк (Б. Гуменюк, 2008, с. 9) констатував, що "традиційні способи ведення дипломатичних відносин зазнали значних змін, оскільки з'явилися інші методи та інструменти, виникли нові терміни, такі, як медіа-дипломатія, twitter-дипломатія, як наслідок, зміни засобів ведення дипломатії ведуть за собою і зміну ролі посла. Очевидно, що в XXI ст. вимоги до дипломата значно підвищуються, де дипломат нової формації повинен проявляти себе передусім як досвідчений аналітик, менеджер та координатор. Значною стає його роль посередника між офіційною та неурядовою дипломатією, його здатність виявити та мобілізувати неурядові ресурси для досягнення державних цілей [7, с. 9—10]. Тому ще на початку XXI сторіччя А. Орлов (А. Орлов, 2002, с. 25) слушно відзначав, що "Основним завданням дипломата нового покоління являються розрахунки, коли і яким чином урядові дипломатичні ресурси можуть бути представлені іншим міжнародним акторам для реалізації їх цілей на міжнародній арені" [14, с. 24—25].

Отже дипломатична служба є однією з найважливіших ланок у структурі державних органів, що безпосе-

редньо забезпечують зовнішню політику держави, відтак, особи, які здійснюють дипломатичні функції повинні бути високопрофесійними та кваліфікованими спеціалістами. Українські науковці Є. Григоренко та А. Журавель (Є. Григоренко та А. Журавель, 2019, с. 23) констатують, що "зараз наша країна знаходиться в умовах перехідного стану, в межах якого відбувається вибір геостратегічних пріоритетів, реалізація яких покладається у першу чергу на систему органів дипломатичної служби" [13, с. 23]. У цьому контексті вітчизняні дослідники (О. Ковбасюк, та ін., 2012, с. 372) наголошують, що "на сьогоднішній день коли держава знаходиться в надзвичайно гострих умовах актуальності соціально-економічних та політичних проблем, як повітря, необхідні якісні людські ресурси. Як і раніше, так і зараз вони є головним фактором, основою державного управління" [10, с. 372]. Державні органи, які покликані здійснювати кадрове забезпечення дипломатичної служби, опираючись на всередині державні реалії, мають не просто відповідати на сучасні професійні виклики, але й творчо та вдумливо використовувати міжнародний досвід у цій сфері. На думку О. Банчук-Петросової (О. Банчук-Петросова, 2013), у сучасній державі "головною метою державної кадрової політики є сприяння оптимальному використанню трудових ресурсів країни для реалізації національних інтересів із врахуванням наявних потреб економіки, розвитку регіонів та світових тенденцій для забезпечення конкурентоспроможності держави на міжнародній арені; створення умов для забезпечення реалізації права громадян на працю, відпочинок та соціальний захист, закріплених Конституцією України" [3]. Тож кадрова політика, кадрове забезпечення вітчизняної дипломатії — одне з надважливих завдань державного управління.

Маємо зазначити той незаперечний факт, що система дипломатичної служби України на сучасному етапі є сформованою. Святкування 30-ти річчя нашої Незалежності, у відстоюванні якої, та просуванні і реалізації наших національних інтересів на міжнародній арені дипломатична служба Україна досягла значних успіхів, — чи не найкращий доказ і її ефективної та раціональної роботи, професійної підготовки працівників служби. Попри це, нині дипломатична служба проходить важкий, суперечливий процес її вдосконалення, якому характерні структурні елементи та ознаки попередньої системи дипломатичної служби, які часто несумісні з реаліями нових міжнародних відносин. Вітчизняні дослідники (Дипломатичний корпус, 2004) вказують, що "Складовими державного управління, в частині функціональної структури, кадрового забезпечення є: 1) встановлення правового та організаційного забезпечення кадрової політики в державі; 2) підбір та підготовка кадрів; 3) прийняття на державну службу (розстановка кадрів; встановлення процедури обіймання посад); 4) проходження служби; 5) припинення державної служби" [11, с. 218]. З точки зору організації, кадрове забезпечення являє собою суб'єкту структуру державних органів та їх посадових осіб, які своєю посадовою функцією мають кадрове забезпечення державної організації. Спеціалісти з кадрової роботи (Дипломатичний корпус, 2004), вказують на "Взаємозалежність та співвідношення організаційної структури з функціональною струк-

турою кадрового забезпечення дозволяє встановити конкретний рівень та суб'єкта виконання конкретної функції, здійснити аналіз відповідності його повноважень до рівня компетенції та конкретних функцій, які він виконує. Дослідження вертикальних і горизонтальних зв'язків між суб'єктами кадрового забезпечення дає можливість встановити рівень та обсяг конкретних повноважень, удосконалити структуру зв'язків між ними, а також застосувати сучасні форми та методи управління в їх діяльність. Організаційна структура дозволяє відокремити суб'єктів управління кадровим забезпеченням від об'єкта їх впливу. Визначення конкретних суб'єктів кадрового забезпечення із встановленими функціями у цьому процесі дає можливість виявляти недоліки, порушення в кадровій роботі та винних у їх вчиненні" [11, с. 219]. Т. Кагановська (цит. за Р. Палагусинець, 2020) звертає увагу на те, що "змістом кадрового забезпечення в державі є діяльність уповноважених суб'єктів щодо здійснення державою кадрової політики, що має на меті забезпечити функціонування державного управління соціальними, технічними, біологічними об'єктами, яке здійснюється в сучасних умовах ринкової економіки на демократичних засадах побудови нашої держави, де пріоритетним є забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи. Державне управління кадрового забезпечення полягає в наповненні організаційних структур системи державного управління професійними та кваліфікованими кадрами, шляхом створення у них мотивації до ефективної праці, організації їх ефективного використання, професійного та соціального розвитку, досягнення раціонального ступеня мобільності персоналу, а також їх соціального захисту" [16].

Однак, як констатують вітчизняні дипломати в опитуванні, яке було проведене в 2016 р., перспективним молодим кадрам зорієнтованим на роботу у дипломатичній сфері важко потрапити всередину структури, або вони звільняються зі служби, оскільки не мають належної оплати праці. Але це тільки одна, з багатьох кадрових проблем всередині служби (Аудит зовнішньої політики України, 2016), "також, дипломати зазначили про необхідність підвищення професійних вимог до дипломатичних кадрів, які полягали б в досвіді роботи в інших сферах, знанні декількох іноземних мов. Тому, дипломати наголошували на залучення не цілком молодих кадрів, які закінчили лише ВНЗ, а ті, які є професіоналами інших сфер" [1]. Фахівці зазначають (цит. за Р. Палагусинець 2018) "крім того, відбір кадрів на дипломатичну службу повинен відбуватися на основі оцінки професійних якостей та результативності в роботі. Українські посли вважають, що основним рецептом у ефективності дипломатичної служби є, з одного боку, молодість, патріотизм та послідовність, а з другого — професіоналізм. До інших рекомендацій працівники дипломатичної служби віднесли: — самостійність посла в ухваленні рішення стосовно конкретної країни; підвищення автономії дипломатичної служби; швидке призначення керівників дипмісій; — зміна в процедурі призначення радників дипломатичних установ, що полягає у скасуванні погодження з адміністрацією президента; — удосконалення механізмів взаємодії з промисловістю та бізнесом" [16].

Водночас вітчизняні науковці, фахівці з державного управління та роботи з персоналом ведуть активні дискусії, висувують професійно обґрунтовані пропозиції до розглядуваної проблеми кадрового формування дипломатичної служби. Так, Б. Гуменюк та О. Щерба (Б. Гуменюк, О. Щерба, 2001, с. 67) у своїх роздумах щодо впливу державного управління на формування сучасної моделі дипломатичної служби, та формування її кадрового потенціалу наголошують, що "Україна націлена на формування відповідної системи державної служби, яка тримає свій дипломатичний курс на приєднання, заохочення та утримання найкращих штатних працівників дипломатичного корпусу та санкціонує своєчасне позбавлення від професійно непридатних службовців. У прямо-пропорційній залежності знаходиться кар'єрний ріст дипломатичного службовця, а також його звання, класи та ранги від індивідуальних професійних досягнень, набутих професійно-ділових якостей та результативних показників роботи, які не залежать від статі, раси, національності, фінансового положення, релігійних і політичних орієнтації, місця проживання, походження. Головними професійними рисами дипломатичного службовця є наявність спеціальних знань, умінь та навичок; професійна підготовленість до виконання посадових обов'язків; відповідальне відношення до дипломатичної справи та високий рівень духовно-моральної культури, а також обов'язковою необхідністю для службовця є наявність широкого політичного кругозору, знання іноземних мов, спостережливість та вміння розпізнати істину" [8, с. 67].

Український дослідник К. Буряченко (К. Буряченко, 2016, с. 8) зазначає, що "зادля виведення дипломатії України на світовий рівень, потрібно багато працювати, змінювати та удосконалювати нормативно-правові акти, що регулюють діяльність дипломатичної служби, налагоджувати міжгалузеву взаємодію з Європейським Союзом та інше. Такі дії призведуть до досягнення української дипломатії світового рівня, зміни парадигми дипломатичної політики, реформування моделі управління дипломатичною сферою та інше" [4, с. 8]. На думку О. Столяра (О. Столяр, 2013, с. 97) "у процесі європейської інтеграції України важливим є адаптація дипломатичної служби до єдиних європейських принципів, компетентнісний підхід у підготовці дипломатів, який відповідав би загальноприйнятим стандартам Європейського Союзу, що відповідно б сприяло активізації двостороннього співробітництва між Україною та країнами ЄС у різних сферах. Однією з основних складових реформи дипломатичної служби повинна відбутись трансформація від наявної лінійної до більш функціональної системи адміністрування з передачею повноважень середнім та нижнім ланкам дипломатичної служби" [18, с. 97]. Отже спільною для дослідників думкою є те, що сучасна модель державного управління дипломатичною службою, у напрямку кадрової політики, повинна опиратися на можливості та реалії існуючих варіантів кадрового резерву майбутніх дипломатів; враховувати зарубіжний досвід та значну вітчизняну традицію формування дипломатичних кадрів; збалансовано підходити до забезпечення прав та гарантій працівників дипломатичної служби та їх спроможності ефективно виконувати свою роботу.

ВИСНОВКИ

Українська держава і дипломатична служба, як складова системи державного управління, проходять етап значної трансформації та адаптації до вимог сучасного складного та важко передбачуваного глобального світу. У цьому сенсі такі зміни вимагають удосконалення роботи з кадрами для зовнішньополітичної складової державного будівництва, аби цей кадровий склад був готовий та спроможний до ефективної роботи у відповідальні моменти в житті держави та країни, успішність яких залежить від правильно побудованої та зреалізованої стратегії зовнішньої політики. Зрештою, за самою суттю дипломатичної діяльності, відповідальність за результат політики яку провадить держава та зреалізовує її представник за кордоном — лягає на кадри дипломатичної служби. Тому існуючі недоліки у формуванні державою умов для діяльності вітчизняних дипломатів ігнорувати не варто. Приєднуємось до думки Р. Палагусинця (Р. Палагусинець, 2018), який зазначає, що "вплив державного управління на кадрову політику дипломатичної служби є неефективним та потребує змін та удосконалення. Такий висновок зроблено на підставі встановлених внутрішніх проблем дипломатичної служби, до таких потрібно віднести: недосконале правове регулювання; нехватка працівників дипломатичної служби; недостатній рівень заробітної плати; непрофесійність працівників дипломатичної служби; недостатня самостійність та незалежність у виконанні функцій, покладених на співробітників зазначеної служби; недостатньо прозора схема формування кадрового складу дипломатичної служби; відсутність встановлених меж у державному регулюванні кадровою політикою у вказаній службі та інше" [16].

Для реформування подібних об'єктивних та суб'єктивних недоліків продовжуються реформи державного управління, зміни та удосконалення у кадровій роботі та адаптація структури дипломатичного відомства до реалій та викликів на міжнародній арені, удосконалення нормативно правового регулювання діяльності дипломатичної служби. Актуальним тут залишається адаптація національного законодавства до міжнародно-правових актів та перейняття позитивного досвіду роботи з кадрами у дипломатичних установах зарубіжних країн. Водночас зазначають вітчизняні фахівці, потребує інновацій у своїй роботі і сама система кадрів дипломатичної служби, її швидка адаптація до забезпечення та підбору осіб, які відповідають вимогам сучасного дипломата та, можливо, дозволяє залучення професійних кадрів з інших сфер життєдіяльності країни. Актуальним залишається і матеріальне забезпечення працівників служби; врахування професійних здібностей та індивідуальних, організаційних, управлінських якостей для кар'єрного зросту; визначення та встановлення меж, які би надавали більшої самостійності та незалежності у виконанні зовнішньополітичних завдань.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі потребують вивчення новітніх тенденцій формування міжнародної складової діяльності нашої держави, аналізу сучасних технологій роботи кадрової служби та служби по роботі з персоналом, моніторингу особливостей взаємодії елементів державного управління розвинених світових держав.

Література:

1. Аудит зовнішньої політики України. (2016) Що думають українські послы? Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/12/21/7059239/>
2. Бандурка О.О. Державне управління: проблеми уточнення поняття та визначення меж його використання. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2004. № 3. 26—32.
3. Банчук-Петросова О.В. Теоретичні основи сучасної державної кадрової політики України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 7. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=5974>
4. Буряченко К.О. Дипломатична служба та її специфіка. Київ. 2016.
5. Герасіна Л.М. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика: навч. посіб. Харків: Право. 2016.
6. Гончарова А.О. Дипломатична служба як складова частина державної служби України. Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 1. 420-424. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_1_51
7. Гуменюк Б. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання. Зовнішні справи. 2008. № 12. 9—13.
8. Гуменюк Б.І., Щербак О.В. Сучасна дипломатична служба: [навч. посіб.]. Київ: Либідь. 2001.
9. Григоренко Є., Журавель А. Дипломатична служба в механізмі реалізації законодавства про національну безпеку України. Європейська дипломатія у XXI столітті. [Матеріали науково-практичного круглого столу (21 грудня 2018 року)]. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2019.
10. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. Київ: НАДУ, 2012.
11. Дипломатичний корпус: Упр. держ. протоколу. М-во закордон. справ України. Київ: Вид. дім "Амадей". 2004.
12. Матлай Л. Дипломатична служба Іспанії у новому тисячолітті. Humanitarian vision. 2017. Vol. 3, Num. 1. С. 31—36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2017_3_1_8.
13. Опанасюк О. Новітні тенденції у роботі дипломатичного агента XXI ст. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2989
14. Орлов А.В. В наступившем году дипломатии случать не придется. Международная жизнь. 2002. № 2. С. 24—30.
15. Палагусинець Р.В. Механізм формування інтелектуального капіталу дипломатичної служби як складова державного управління: теорія і практика. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Друкарня "Рута"". 2020.
16. Палагусинець Р.В. Вплив державного управління на кадрову політику дипломатичної служби. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1760>.
17. Про дипломатичну службу України: Закон України № 2728-III (2001). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2728-14>
18. Столяр О. Розвиток дипломатичної служби в контексті європейського вибору України. Внутрішні й зовнішні аспекти євроінтеграційної політики України. Київ: НАДУ. 2013.

References:

1. Yevropejs'ka pravda (2016), "Audit of Ukraine's foreign policy. What do Ukrainian ambassadors think?", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/12/21/7059239/> (Accessed 10 Oct 2021).
2. Bandurka, O.O. (2004), "Public administration: problems of clarifying the concept and defining the limits of its use", *Naukovyi visnyk Natshionalnoi akademii vnutrishnykh sprav Ukrainy*, vol. 3, pp. 26—32.
3. Banchuk-Petrosova, O.V.(2013), "Theoretical foundations of modern state personnel policy of Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 7, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=5974> (Accessed 10 Oct 2021).
4. Buriachenko, K.O. (2016), *Dyplomatychna sluzhba ta yiyi spetsyfika* [Diplomatic service and its specifics], Kyiv, Ukraine.
5. Trebin, M. P. Herasina, L.M. and Pohribna, V. L. (2016), *Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn. Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka* [Theory of international relations. International relations and world politics], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
6. Honcharova, A. O. (2011), "Diplomatic service as an integral part of the civil service of Ukraine", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1, pp. 420—424.
7. Humeniuk, B. (2008), "Diplomacy of the globalization era: new challenges and tasks", *Foreign Affairs*, vol. 12, pp. 9—13.
8. Humeniuk, B.I. and Scherba, O.V. (2001), *Suchasna dyplomatychna sluzhba* [Modern diplomatic service], Lybid', Kyiv, Ukraine.
9. Hryhorenko, Ye. and Zhuravel, A. (2019), "Diplomatic service in the mechanism of implementation of legislation on national security of Ukraine", *Yevropejs'ka dyplomatiia u XXI stolitti: materialy naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (21 hrudnia 2018 roku)* [European diplomacy in the XXI century, materials of the scientific-practical round table], KhNU im. V. N. Karazina, Kharkiv, Ukraine, December 21, pp. 23—26.
10. Kovbasiuk, Yu. V., Vaschenko, K. O. and Surmin, Yu. P. (2012), *Derzhavna kadrova polityka v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [State personnel policy in Ukraine: state, problems and prospects of development], NADU, Kyiv, Ukraine.
11. M-vo zakordon. sprav Ukrainy (2004), *Dyplomatychnyj korpus: Upr. derzh. Protokolu* [Diplomatic Corps: Office of State Protocol], Vyd. dim "Amadej": AT "Knyha", Kyiv, Ukraine.
12. Matlaj, L. (2017), "Diplomatic Service of Spain in the new millennium", *Humanitarian vision*, [Online], vol. 3, pp. 31—36, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2017_3_1_8 (Accessed 10 Oct 2021).
13. Opanasiuk, O. (2017), "The latest trends in the work of a diplomatic agent of the XXI century", available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2989 (Accessed 10 Oct 2021).
14. Orlov, A.V. (2002), "In the coming year of diplomacy will not be bored", *Mezhdunarodnaia zhyzn'*, vol. 2, pp. 24—30.
15. Palahusynets, R.V. (2020), *Mekhanizm formuvannia intelektualnoho kapitalu dyplomatychnoi sluzhby yak*

skladova derzhavnoho upravlinnia: teoriia i praktyka [The mechanism of formation of intellectual capital of the diplomatic service as a component of public administration: theory and practice], TOV "Drukarnia Ruta", Kam'ianets-Podilskyi, Ukraine.

16. Palahusynets, R.V. (2018), "The influence of public administration on the personnel police of the diplomatic service", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 8, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1760> (Accessed 10 Oct 2021).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *The Law of Ukraine "On the diplomatic service of Ukraine"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2728-14> (Accessed 10 Oct 2021).

18. Stolyar, O. (2013), "Development of diplomatic service in the context of Ukraine's European choice", *Vnutrishni j zovnishni aspekty ievrointehratsijnoi polityky Ukrainy. Materialy konhresu za mizhnarodnoiu uchastiu* [Internal and external aspects of Ukraine's European integration policy. Proceedings of the congress with international participation], National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

*O. Akbmedova,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Tourism,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
ORCID ID: 0000-0003-1573-7710*

*S. Lukashev,
PhD in Economics, Professor of the Department of Public Administration and Regional Economy,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
ORCID ID: 0000-0004-6381-0132*

*A. Zilinska,
PhD, Lecturer of the Department of Public Administration and Regional Economy,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
ORCID ID: 0000-0002-6591-0051*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.116

USE OF THE MECHANISM OF CULTURAL AND EDUCATIONAL SUPPORT OF INNOVATIVE TRANSFORMATIONS OF PUBLIC GOVERNANCE

*О. О. Ахмедова,
к. держ. упр., доцент кафедри туризму,
Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, м. Харків, Україна
С. В. Лукашев,
к. е. н., професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки,
Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, м. Харків, Україна
А. С. Зілінська,
PhD, викладач кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки,
Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, м. Харків, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

The formation and implementation of innovative activities in public administration is a fundamental problem in both theoretical and practical aspects. Public administration in the current conditions of Ukraine's development requires significant changes due to the active processes of digital transformation of the state's interaction with society, and the use of innovative tools and technologies used in world practice. The article establishes the morphological paradigm of modern public administration within the framework of reforming and innovative transformations of the public administration system. The task of the mechanism of cultural and educational support of innovative transformations of public administration is defined. The essence of the concept of "public administration" is investigated, the decomposition analysis of definition of the concept "mechanism of public management" is carried out. The quality of public administration in the field of formation of innovative mechanisms of interaction between political, local self-government bodies, governmental structures, business and civil society organizations is worked out. The concept of "mechanism of cultural and educational support of innovative transformations of public administration" is revealed. It is proposed to outline a comprehensive system of managerial influence on civil society, which gives the implementation of innovations in public administration based on the application of the achievements of cultural and educational space in order to achieve progressive evolutionary social development. The main directions of development of innovative activity in public administration of Ukraine are defined — fixing of strategic priorities of the state innovation policy, maintenance of conditions of application of model of innovative activity in system of public management and improvement of the current legislation in the field of innovative activity in public management. The

primary experience for outlining innovations common in Western European public administration, the strategy of joint innovations based on cooperation and communication of public, private and public actors with different levels of experience and resources can be traced. Much attention is paid to the formation of barriers to cooperation within the strategy and the factors that directly affect their emergence. It is argued that the organization of cooperation processes stimulates the creation of innovative solutions.

Формування та реалізація інноваційної діяльності в публічному управлінні є фундаментальною проблемою як у теоретичному, так і практичному аспектах. Публічне управління в сучасних умовах розвитку України потребує суттєвих змін, що обумовлені активними процесами цифрової трансформації взаємодії держави з суспільством, та застосування інноваційних інструментів і технологій, які використовуються у світовій практиці. У статті встановлено морфологічну парадигму сьогочасного публічного управління в межах реформування та інноваційних трансформацій системи державного врядування. Означено завдання механізму культурно-освітнього забезпечення інноваційних трансформацій публічного управління. Досліджено сутність поняття "публічне управління", проведено аналіз визначення поняття "механізм публічного управління". Опрацьовано якість публічного управління в галузі утворення інноваційних механізмів взаємодії між політичними, органами місцевого самоврядування, урядовими структурами, бізнесом і організаціями громадянського суспільства. Розкрито поняття "механізм культурно-освітнього забезпечення інноваційних трансформацій публічного управління". Запропоновано окреслити комплексну систему управлінського впливу на громадянське суспільство, що дає реалізацію інновацій у публічному управлінні на базі застосування досягнень культурно-освітнього простору з ціллю здобутку прогресивного еволюційного суспільного розвитку. Означено головні напрями розвитку інноваційної діяльності у публічному управлінні України — фіксування стратегічних пріоритетів державної інноваційної політики, забезпечення умов застосування моделі інноваційної діяльності в системі публічного управління та вдосконалення діючого законодавства в сфері інноваційної діяльності у публічному управлінні. Простежується першорядний досвід для окреслення інновацій, поширених в західноєвропейському публічному управлінні, стратегій спільних інновацій, що будуються на співпраці та комунікаціях публічних, приватних і громадських учасників із різним рівнем досвіду та ресурсів. Приділено значну увагу формуванню бар'єрів співпраці в межах стратегії та факторів, що безпосередньо впливають на їх виникнення. Аргументовано думку, що організація процесів співпраці стимулює створення інноваційних рішень.

Key words: innovative transformations, public administration, mechanism, cultural and educational support, joint innovations.

Ключові слова: інноваційні трансформації, публічне управління, механізм, культурно-освітня підтримка, спільні інновації.

FORMULATION OF THE PROBLEM

According to the fact that today under the influence of external (world processes) and internal (natural evolutionary changes) factors are major changes in the political and socio-economic development of Ukraine, which are described as evolutionary transformations, and get new characteristics and require clear consideration and appropriate formal development, which are implemented within the framework of improving or significantly changing the mechanism of public administration. On the other hand, the changes that are currently taking place in the cultural and educational space, the introduction of public administration in the framework of reform and innovative transformations of the public administration system as a whole should be given special and great attention. Accordingly, the task of determining the mechanism of cultural and educational support for

innovative transformations of public administration is relevant today, both from a theoretical and practical point of view.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

Domestic scientists have paid much attention to the issue of conceptual and methodological problems of the mechanism of public administration, such scientists as Bilyk O.I. and Lukashevskaya U.T. conducted research on the nature and development of the social mechanism of public administration [1]; Nedilka A.I. studied the differences in the definition of the essence of the "mechanism of public administration" [2]; Malyuga L.M., Zagorodniuk O.V. analyzed the object, subject, purpose, objectives, characteristics and basic principles of the mechanism of public administration [3]; Pavlyuk N. described the essence

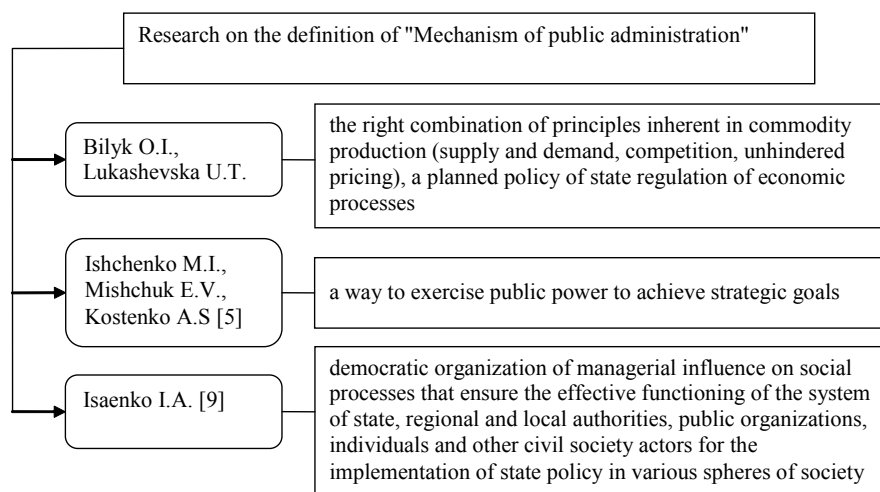

Fig. 1. Research on the definition of "Mechanism of public administration"

Source: compiled by the author.

of the mechanism of public administration and the main relationships of organizational and legal mechanisms of public administration [4]; Ishchenko M.I., Mishchuk O.V. and Kostenko A.S. investigated the main distinguishing features between the mechanisms and technologies of public administration [5], Pavlov S.S. proposed the conceptual basis of the mechanism of public administration [6]. But, although a lot of research has been conducted on this topic, the question of substantiating the essence and elements of the mechanism of cultural and educational support for innovative transformations of public administration today requires scientific study.

SETTING OBJECTIVES

The aim of the article is to study the mechanism of cultural and educational support of innovative transformations of public administration, to investigate the quality of public administration in the field of creating innovative mechanisms of interaction between local governments, government agencies, business and civil society organizations.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL OF THE STUDY WITH A FULL JUSTIFICATION OF THE OBTAINED SCIENTIFIC RESULTS

Having researched scientific achievements and research in the field of the mechanism of public administration VV Bashtanyk, who noted that in accordance with the vision of methodological support for the formation of innovative mechanisms of public administration, a special role in the modern approach to defining the essence of public relations should be considered through the prism of public administration [7], we adhere to his concept on this issue.

As a rule, the essence of "public administration" reflects an integrated systemic mechanism, subsystems and elements of which are the priorities and priorities of political program management, provisions, procedures funded by the state or local authorities, centralized and decentralized organizational and managerial structures and their staff to manage activities, certain areas of public relations at the national, regional and local levels [8].

One of the important elements of transformational transformations of public administration are reform in the field of education of civil servants, which is regulated at the legislative level. Given the multitasking and importance of the success of the implementation of public reforms management, we believe that the most acceptable them to determine strategic vectors transformational change is a competent sub-course.

The study of the "mechanism of public administration" is closely related to the definition of the "mechanism of governance", but it is broader and deeper, taking into account the new aspects of publicity that arise with the rise of civil society and democracy in Ukraine. Regarding the example, Bilyk O.I. and Lukashevskaya U.T. consider public administration as a department in which people participate [1], Isaenko I.A. in defining the concept of "public administration" considers that an important component is civil society and state and public policy, which are associated with the activities of various actors [9]. Under the cultural and educational space should be understood: the coordinate system for social, ethnic their values; worldview and value basis of socio-cultural development of society; paradigm of value orientations and transformations of society, translator of values of universal and Ukrainian national culture to the young generation; the result of conceptualization of development educational system (Fig. 1).

Thus, according to the study on the analysis of the concept, we note that the characteristics of the mechanism of public administration are:

- optimal combination of principles of market and state regulation;
- achievement of strategic goals;
- democratic organization of managerial influence on social processes of power.

According to Pavlova S.S., the development and implementation of the concept of standardization of state mechanisms can be done only on the basis of wider introduction of innovations and achievements of scientific and technological progress in all areas of development [6].

A new quality of public administration is formed within the framework of creating an innovative mechanism of interaction between political and state structures; business

and civil society organizations; local governments through the use of communicative potential in the cooperation of different levels of subjectivity in political, social relations, civic initiatives. The quality of communicative interaction of management subjects directly depends on their cultural and educational level.

According to a study by V.V. Molodychenko [11], cultural and educational space is a complex system that operates at the objective and subjective levels, has its own independent structure, content characteristics and is manifested in various models and projects. Thus, in public administration, the cultural and educational component is mandatory and indispensable.

Coverage of the concept of "mechanism of cultural and educational support for innovative transformations of public administration" has a narrower meaning than the concept of "mechanism of public administration", as it focuses on one, but, nevertheless, too important element — the cultural and educational process. The mechanism of cultural and educational support of innovative transformations of public administration is a structural element of the extremely complex mechanism of public administration. Its relevance is due to the need to clarify the definition and understanding of the mechanism from a theoretical and methodological point of view, and in accordance with the practical component — the need to improve existing practices of using the mechanism of cultural and educational support for innovative transformations of public administration.

Accurately and thoroughly researching the quality of public services, Khachaturian Kh.V. [12] determines that this is not only an attempt to take into account the interests of the population, but also the wider use of the direct link between education, skills and competitiveness of the national economy, we agree with his work on this issue.

Thus, we can say, according to the study, that if the cultural -educational space is understood as a set of educational, social, informational, professional, literary, multicultural, psychological elements aimed at ensuring the quality of evolutionary development of the system, the mechanism of cultural and educational innovation of public administration should be understood as a comprehensive system of managerial influence on civil society, ensuring the introduction of innovative processes in public administration, based on the use of the achievements of cultural and educational space to achieve gradual social development.

General, innovative transformational in the cultural and educational space is influenced by changes in public administration in Ukraine, on the one hand, the globalization of global socio-economic development, and on the other — political, economic, social, cultural, educational and institutional changes in the country [10]. The processes of ensuring the management of society cover the cultural and educational aspect, which significantly affects the productivity of innovation in the cultural and educational space. In order to determine the place of the cultural and educational component in ensuring innovative transformations of public administration, the sphere of innovative transformations of public administration in Ukraine was analyzed.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS DIRECTION

Thus, conducting research on the mechanism of cultural and educational support for innovative transformations of public administration, we can note the following:

decomposition analysis research "mechanism of public administration" and "mechanism of cultural and educational support of innovative transformations of public administration" provided an opportunity to clarify concept of "mechanism of cultural and educational support for innovative transformations of public administration", namely, innovations in public administration using the achievements of cultural and educational space to achieve progressive coevolutionary social development, this clarification will determine the place, role and importance of cultural and educational aspects in public administration; the place of cultural and educational components in ensuring innovative transformations of public administration, provides an opportunity to further improve efficiency of public administration, as well as the level of quality of public services through accounting and payment for additional cultural and educational changes.

Література:

1. Білик О.І., Лукашевська У.Т. Сутність, знаходження та розвиток публічного механізму. Економіка та суспільство. 2017. № 12. С. 177—180. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/28.pdf
2. Неділько А.І. Теоретичні підходи до визначення поняття "механізм публічного управління". Теорія та практика державного управління та місцевого самоврядування. 2018. № 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2018_2/8.pdf
3. Малюха Л.М., Загороднюк О.В. Формування механізму публічного управління та адміністрування в Україні. Економіка та управління національним господарством. Східна Європа: економіка, бізнес та управління, 2016. Вип. 3 (03). С. 62—65. URL: http://www.easter-neuropeebm.in.ua/journal/3_2016/13.pdf
4. Павлюк Н. Теоретичні засади організаційного та правового механізму публічного управління в Україні. Науковий вісник. "Демократичне врядування". 2016. Вип. 16/17. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk16/fail/Pavljuk.pdf
5. Іщенко М.І., Міщук Ю. Є. В., Костенко А.С. Механізми та технологічне публічне управління та адміністрування у сфері партнерства місцевої влади з бізнес-структури. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2019 р., № 3 (67). С. 159—164. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/31.pdf
6. Павлов С.С. Формування механізму публічного управління та адміністрування у сфері цивільного заходу України: функціональний професійний аспект. дис. на здобуття науки. ступ. канд. наук (докт. філософії) з держ. упр. за спец. 25.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2020. 234 с. URL: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31953.pdf>
7. Баштаник В.В. Інноваційні механізми державного управління регіональним розвитком. Державне управління та місцеве самоврядування, 2012. Вип. 4 (15). С. 87—94. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04\(15\)/12bvvurr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04(15)/12bvvurr.pdf)

8. Публічне управління та адміністрування: словник-довідник. Руденко О.М., Шершньова О.В. Бакуменко В.Д., Філіпова Н.В., Ткаленко Н.В. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 178 с. URL: <http://eurasianinstitute.org/images/public/chernigov/1.pdf>

9. Ісаєнко І. А. Європейські підходи до функціонування механізму публічного управління. Інвестиції: практика та досвід, 2012. № 5. С. 114—117. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2012/32.pdf

10. Кожушко А. Стратегія спільних інновацій у публічному управлінні: європейський досвід. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019, вип. 3 (42). С. 69—77. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03\(42\)/10.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03(42)/10.pdf)

11. Zilinska A., Gavkalova N., Lola Y., Prokopovych S. Socio-political development of countries in information society. Countries of the EU E3S Web Conf. Volume 166, 13015 (2020) The International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSF 2020). DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016613015>

12. Хачатурян К.Х.В. Інновації в державному управлінні: монографія. К.: Видво НАДУ, 2005. 252 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monogr/300f3409-0970-484c-9eb8-23c681cdf5d7.pdf

References:

1. Bilyk, O.I. and Lukashevs'ka, U.T. (2017), "The essence, location and development of the public mechanism", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 12, pp. 177—180, available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/28.pdf (Accessed 25 Sept 2021).

2. Nedil'ko, A.I. (2018), "Theoretical approaches to the definition of "mechanism of public administration", *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya*, vol. 2, available at: http://el-zbirnudu.at.ua/2018_2/8.pdf (Accessed 25 Sept 2021).

3. Malyuha, L.M. and Zahorodnyuk, O.V. (2016), "Formation of the mechanism of public administration in Ukraine", *Ekonomika ta upravlinnya natsional'nykh gospodarstvom. Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, vol. 3, no. 03, pp. 62—65, available at: http://www.easterneuropeebm.in.ua/journal/3_2016/13.pdf (Accessed 25 Sept 2021).

4. Pavlyuk, N. (2016), "Theoretical bases of organizational and legal mechanism of public administration in Ukraine", *Naukovyy visnyk. "Demokratychnye vryaduvannya"*, vol. 16, no. 17, available at: http://www.lviv-academy.com/vidavnistvo_1/visnyk16/fail/Pavljuk.pdf (Accessed 25 Sept 2021).

5. Ishchenko, M. I., Mishchuk, Ye. V. and Kostenko, A. S. (2019), "Mechanisms and technological public management and administration in the field of local government partnership with the business structure", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, vol. 3, no. 67, pp. 159—164, available at: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/31.pdf (Accessed 25 Sept 2021).

6. Pavlov, S. S. (2020), "Formation of the mechanism of public administration and administration in the sphere of civil action of Ukraine: functional professional aspect", *Abstract of Ph.D. dissertation, Institute of Legislation of*

the Verkhovna Rada of Ukraine, Kiev, Ukraine, available at: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31953.pdf> (Accessed 25 Sept 2021).

7. Bashtanyk, V. V. (2012), "Innovative mechanisms of state management of regional development", *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*, vol. 4, no. 15, pp. 87—94, available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2012/2012_04\(15\)/12bvvurr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2012/2012_04(15)/12bvvurr.pdf) (Accessed 25 Sept 2021).

8. Rudenko, O.M., Shershn'ova, O.V. Bakumenko, V.D., Filipova, N.V. and Tkalenko, N.V. (2016), "Public administration and administration: a reference dictionary", available at: <http://eurasianinstitute.org/images/public/chernigov/1.pdf> (Accessed 25 Sept 2021).

9. Isayenko I. A. (2012), "European approaches to the functioning of the public administration mechanism", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 114—117, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2012/32.pdf (Accessed 25 Sept 2021).

10. Kozhushko, A. (2019), "Strategy of joint innovations in public administration: European experience", *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*, vol. 3, no. 42, pp. 69—77, available at: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03\(42\)/10.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03(42)/10.pdf) (Accessed 25 Sept 2021).

11. Zilinska, A. Gavkalova, N., Lola, Y. and Prokopovych, S. (2020), "Socio-political development of countries in information society", *Countries of the EU E3S Web Conf. Volume 166, 13015 The International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSF 2020)*. DOI <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016613015>

12. Khachaturyan, K.H.V. (2005), "Innovations in public administration", available at: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monogr/300f3409-0970-484c-9eb8-23c681cdf5d7.pdf (Accessed 25 Sept 2021).

Стаття надійшла до редакції 28.09.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

А. О. Маланчук,
к. і. н., доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної
діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID ID: 0000-0002-6341-5639

С. С. Синютинч,
магістрант, Національний університет водного господарства
та природокористування, м. Рівне
ORCID ID: 0000-0003-4743-9021

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.121

МАРКЕТИНГОВИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ

L. Malanchuk,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Public Administration,
Documentation and Information Activity, National University of Water Management and Nature Management
C. Sinyutych,
Master's student, National University of Water Management and Environmental Sciences, Rivne

MARKETING APPROACH IN TERRITORIAL DEVELOPMENT MANAGEMENT

Територіальний розвиток був і залишається одним з найактуальніших питань, які потребують вирішення з точки зору надання можливостей для розбудови потенціалу сучасного суспільства.

В умовах ринкової економіки, зосередженої на інтенсифікації споживання та орієнтуванні продуктів та послуг, вироблених на цих територіях, на спочатку визначені внутрішні та зовнішні цільові аудиторії, філософія управління маркетингом, розкрита в рамках територіального маркетингу, здається, є затребуваною у плануванні та виконання планів територіального розвитку.

Процеси глобалізації та інтеграції, виражені вільним переміщенням матеріальних і нематеріальних ресурсів з метою пошуку найбільш вигідних сфер їх застосування, отримали свій активний розвиток у другій половині ХХ ст., і сприяли розвитку положень теорії маркетингу територій.

Теорія маркетингу пройшла довгий еволюційний шлях від концепції вдосконалення виробництва до соціально-етичного маркетингу, ідея якого полягає в тому, що споживання товару має вести до зміцнення добробуту в довгостроковій перспективі не лише конкретного споживача, а й суспільства загалом. Терміни "маркетинг", "просування", "імідж", "залучення споживача" прийшли до нас з мікрмаркетингу (маркетингу підприємства), однак концепція маркетингу в сучасних умовах цілком застосовна і для управління розвитком території. Розвиток ринкових сил і конкуренція змушують будь-яку місцевість вигідно подавати себе. Адже за інших рівних умов від того, як території країни себе позиціонують, залежить, чи отримають вони потрібні інвестиції, чи притягнуть вигідні проєкти, міжнародні ярмарки, конгреси, туристів. Суперництво змушує території піклуватися про свої образи, ламати не вигідні для себе стереотипи і будувати сприятливі.

У статті розглянуто сутність маркетингу території за різними підходами, розкрито основні групи стратегії, які застосовуються в маркетингу територій. Визначено основні суб'єкти, які здійснюють маркетинг території та розглянуто цілі та завдання, які ставлять перед ними.

Зазначено, що маркетинг території націлений на отримання максимального соціального ефекту, просування території та забезпечення її соціально-економічного розвитку. Результат важко кількісно виміряти, оперує якісними характеристиками.

Territorial development has been and remains one of the most pressing issues that need to be addressed in terms of providing opportunities for building the potential of modern society.

In a market economy focused on the intensification of consumption and the targeting of products and services produced in the territories to initially determined internal and external target audiences, the marketing management philosophy disclosed in the framework of territorial marketing seems to be in demand in the planning and implementation of territorial development plans.

The processes of globalization and integration, expressed by the free movement of tangible and intangible resources in order to find the most profitable areas of their application, were actively developed in the second half of XX century, and contributed to the development of marketing theory.

Marketing theory has come a long way from the concept of improving production to socio-ethical marketing, the idea of which is that the consumption of goods should lead to a strengthening of welfare in the long run not only for a particular consumer but also for society as a whole. The terms "marketing", "promotion", "image", "consumer involvement" came to us from micromarketing (enterprise marketing), but the concept of marketing in modern conditions is quite applicable to manage the development of the territory. The development of market forces and competition force any area to present itself favorably. After all, other things being equal, it depends on how the country's territories position themselves, whether they will receive the necessary investments, whether they will attract profitable projects, international fairs, congresses, and tourists. Rivalry forces territories to take care of their images, break stereotypes that are unfavorable to them and build favorable ones.

The article considers the essence of territory marketing by different approaches, reveals the main groups of strategies used in the marketing of territories. The main subjects that market the territory are identified and the goals and objectives set for them are considered.

It is noted that the marketing of the territory is aimed at obtaining the maximum social effect, promoting the territory and ensuring its socio-economic development. The result is difficult to quantify, operates with qualitative characteristics.

Ключові слова: маркетинг територій, стратегія, суб'єкти територіального маркетингу, завдання територіального маркетингу.

Key words: marketing of territories, strategy, subjects of territorial marketing, tasks of territorial marketing.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблем територіального маркетингу, конкурентоспроможності та ринкового позиціонування територій займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені: К. Асплунд, В. Вакуленко, І. Дробязко, С. Єремєєв, В. Кірдіні, І. Князева, Ф. Котлер, А. Крилов, А. Лавров та багато інших.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Маркетинг як одна з концепцій управління вже тривалий час успішно застосовується за кордоном і в Україні на мікрорівні. Однак на рівні територій, маркетингові методи і інструменти використовуються на практиці не в повній мірі. У зв'язку з цим дотепер маркетинговий потенціал територій України залишається недостатньо реалізованим.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сутності та ролі маркетингу в управлінні розвитком території, а також виявити основні напрямки по формуванню маркетингового потенціалу території, що впливає на її ринкове позиціонування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Соціально-економічний розвиток будь-якої території фокусується сьогодні на підвищенні її конкурентоспроможності шляхом збереження і використання наявних, а також формування і реалізації нових конкурентних переваг, що визначають позиціонування території.

Науковий і практичний інтерес до дослідження сутності конкурентоспроможності території та ефективного її позиціонування, викликав зростаючий інтерес тео-

ретиків і практиків до інструментів виявлення і створення конкурентних переваг, які позначені досить ємним поняттям "маркетинг територій".

Концептуальні підходи до дослідження категорії "маркетинг територій", що дозволяють виявити ключову характеристику представлені в таблиці 1.

Узагальнюючи думки вчених, можна зробити висновок, що основною метою маркетингу територій є її моделювання або планування для задоволення потреб споживачів її ресурсів. Якщо вони задоволені своїм місцем проживання і ведення господарської діяльності, а очікування приїжджких і інвесторів виправдалися, то соціально-економічні показники системи мають позитивну динаміку. Застосування інструментів маркетингу територій відбивається на економічних показниках регіональної системи.

Отже, маркетинг територій — це конвергенція управлінських і економічних видів діяльності суб'єктів територіальної системи управління за погодженням можливого виробництва і потреб споживачів ресурсів територій, шляхом регулювання взаємозв'язків і співвідношень їх розвитку.

Основними суб'єктами територіального маркетингу є територіальні органи влади і управління, які залучають до участі, можливо, координують зусилля і інших потенційних суб'єктів, до яких відносять некомерційні організації (спортивні товариства та федерації, національні земляцтва і професійні спілки); комерційні організації (туристичні компанії, авіакомпанії, об'єкти гостинності та дозвілля, торговельні та промислові підприємства); приватні особи — жителі територій і відомі особистості, які проживають на цій території (майстри народних промислів, носії самобутньої культури і мови); інші структури, локалізовані на території, які проявляють активність, діють в інтересах суспільства і основною метою своєї діяльності вважають успішний соціально-економічний розвиток території для комфортного проживання та безпечного ведення діяльності комерційного та некомерційного характеру.

До основних завдань, що стоять перед суб'єктами територіального маркетингу, відноситься ефективну політику по залученню зарубіжних і внутрішніх інвестицій;

Таблиця 1. Теоретичні підходи до дослідження категорії "маркетинг територій"

Підхід	Автор	Сутність категорії «маркетинг територій»
Ідеологічний	І.В. Арженовський та інші	Ключове слово: передова ідея, філософія. Характеристика: застосування маркетингових інструментів
Системний	Г. Вуд, В.Б. Зотов, А.М. Лавров та інші	Ключове слово: система управління, елемент системи ринкових відносин. Характеристика: мета системи - аналіз і облік потреб цільових споживачів; діагностика стану і динаміки кон'юнктури ринку; мега- і мезорівні для забезпечення якості життя населення
Ресурсний	С. Ворд, А.Л. Гапоненко, Дж. Голд та інші	Ключове слово: інструмент використання і (або) створення конкурентних переваг. Характеристика: основна мета підвищення конкурентоспроможності та іміджу територій
Поведінковий	Г. Даффі, В.Г. Старовойтов та інші	Ключове слово: діяльність по зміні поведінки зовнішніх суб'єктів по відношенню до конкретної території. Характеристика: розмежування зовнішніх і внутрішніх об'єктів впливу
Сервісний	Л. Ван ден Берг, Я. Мир, У. Функе та інші	Ключове слово: задоволення потреб території і попиту на них населення, підприємств, туристів та ін. Характеристика: пошук оптимуму економічного розвитку
Процесний	Ю.Н. Старцев та інші	Ключове слово: задоволення потреб території шляхом внутрішнього і зовнішнього обміну
Стратегічний	Е.Г. Аніміца та інші	Ключове слово: політика державних органів влади. Характеристика: створення сприятливих умов для життя населення, що забезпечує конкурентоспроможність територій

формування і поліпшення іміджу територій, її престижу, ділової та соціальної конкурентоспроможності; збереження і нарощування інтелектуального потенціалу за рахунок розвитку науки і освіти; створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва; розвиток фінансових інститутів; розширення інститутів соціального захисту населення.

На рисунку 1 представлено основні групи стратегій, які застосовуються в маркетингу територій.

Маркетинг іміджу. Мета: створення, розвиток і поширення позитивного образу території.

Маркетинг привабливості. заходи, спрямовані на підвищення привабливості даної території для людини.

Маркетинг інфраструктури. На території повинно бути зручно жити, працювати і розвиватися, а для цього потрібно насамперед розвивати інфраструктуру житлових районів, промислових зон, ринкову інфраструктуру.

Маркетинг населення, персоналу. Території, що характеризуються різним станом справ, проблемами і потребами в сфері зайнятості, вибирають різні стратегії. Так, території з низьким рівнем зайнятості і дешевою

Рис. 1. Стратегії маркетингу територій

Джерело: [4, с. 76].

робочою силою можуть висувати це як аргумент для залучення промисловців, підприємців сфери послуг та інше з метою створення нових робочих місць [3].

Регіональний просторовий розвиток багато в чому реалізується в рамках напрямку, обґрунтованого в теоретичних положеннях центрально-периферійної моделі. Маркетингове забезпечення розвитку територій, поєднане передусім із залученням інвестицій, також здійснюється в рамках цієї парадигми. Основні іміджеві стратегії регіонів націлені на пошук варіантів співпраці з успішними інноваційними, промисловими та іншими центрами, пошук ділових партнерів та внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Пріоритетними представляються рішення, націлені на залучення інвестицій в інфраструктурне забезпечення територій, оскільки це створює можливості для нарощування конкурентних переваг. Рішення з пулу можливостей інвестиційної складової маркетингу територій є обґрунтованими в даному контексті і сприяють досягненню стратегічних завдань, що стоять перед українськими регіонами в рамках просторового розвитку.

Ефективність маркетингу території проявляється в підвищенні якості вироблених суспільних благ і соціально економічному розвитку території, маркетингу підприємства — в створенні найвищої цінності.

Природа комерційного маркетингу штучна, створюється разом з продуктом. При випуску продукції підприємству необхідно переконувати споживачів в його конкурентні переваги. Природу маркетингу території визначає її історія, політична і культурна системи. Він асоційований з історією і культурою, спирається на почуття приналежності і самосвідомість, тому територіальні слогани народжуються на території її жителів.

Маркетинг на рівні компанії носить централізований характер і фінансується за рахунок її коштів. При цьому рішення найчастіше носять авторитарний або демократичний характер. У свою чергу маркетинг території може бути реалізований тільки на принципі соціального партнерства і спільного фінансування з включенням максимально широкого кола учасників. Тому для території характерна низька централізація і висока неузгодженість дій.

У традиційному маркетингу підприємство розробляє продукт, визначає потенційних споживачів, потім розробляє план ефективного збуту товарів (послуг) на ринку. У маркетингу території в першу чергу проводиться аналіз і оцінка потенціалу території, вибирається цільова аудиторія, потім розробляється продукт і стратегія його просування. Така відмінність пов'язана з неможливістю трансформації фізичних характеристик території для кращого сприйняття споживачем і підвищення конкурентоспроможності.

Аналізуючи подібності і відмінності традиційного та територіального маркетингу можна зробити такий висновок: незважаючи на подібні основи і принципи ведення діяльності, ключовими факторами успіху комерційних компаній є швидкість, цілеспрямованість, мобільність і багатоканальність просування; для територій — стратегія, комплексність, широке коло стейкхолдерів. Однак трансформація методів та інструментів традиційного маркетингу в маркетинг території може сприя-

ти підвищенню ефективності управління територією і забезпечити сталий соціально-економічний розвиток.

ВИСНОВКИ

Отже, маркетинг територій доцільно трактувати як управлінську діяльність зі стратегічного розвитку територій на основі формування і посилення її конкурентних переваг, які є значущими для влади, бізнесу, населення (як місцевого, так і тимчасово відвідує місце) і партнерів території. В цьому випадку під партнерами території розуміються будь-які зацікавлені в її розвитку суб'єкти, пов'язані з нею єдністю реалізованих проєктів.

Використання теорії маркетингу в територіальному управлінні сприятиме створенню органами влади і окремими особами максимального соціального ефекту за допомогою задоволення потреб населення (осіб, сім'ї, домашніх господарств) у суспільних благах, послугах, ідеях і створить передумови підвищення привабливості конкретної території як місця проживання та ведення діяльності. Маркетинговий підхід у територіальному управлінні дозволяє визначити і далі дати оцінку факторів конкурентоспроможності, уточнити місію та цілі управління територією.

Література:

1. Акімова О.Е., Богомолова И.В. Маркетинг территорий: аспекты реализации. Шахты, 2009. 115 с.
2. Дробязко І.М. Територіальний маркетинг як механізм підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2008. Вип. 2 (21). С. 149—153.
3. Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. 382 с.
4. Лавров А.М., Сурнин В.С. Региональный маркетинг и тенденции его развития. Кемерово, 1994. 144 с.
5. Сачук Т.В. Територіальний маркетинг. СПб.: Питер, 2009. 368 с.

References:

1. Akymova, O.E. and Bohomolova, Y.V. (2009), Marketynh terrytoryj: aspekty realizatsyy [Territory marketing: implementation aspects], Shakhty, Ukraine.
2. Drobiazko, I. M. (2008), "Territorial marketing as a mechanism for improving the efficiency of local governments", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vol. 2 (21), pp. 149—153.
3. Kotler, F. Asplund, K. and Rejn, Y. (2005), Marketynh mest. Pryvlechenye ynvestytsyj, predprijatyj, zhytelej y turystov v horoda, kommuny, rehyony y strany Evropy [Place marketing. Attracting investments, enterprises, residents and tourists to cities, communes, regions and countries of Europe], Stokhol'mskaia shkola ekonomyky v Sankt-Peterburhe, Sankt-Peterburh, Rosiia.
4. Lavrov, A.M. and Surnyn, V.S. (1994), Rehyonal'nyj marketynh y tendentsyy eho razvytyia [Regional marketing and tendencies of its development], Kemerovo, Rosiia.
5. Sachuk, T.V. (2009), Terytoryal'nyj marketynh [Territorial marketing], Pyter, Sankt-Peterburh, Rosiia.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2021 р.

С. Чоудрі,
здобувач, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків
ORCID ID: 0000-0002-8913-8211

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.125

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

S. Choudhry,
Candidate for a degree, National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv

FEATURES OF STATE REGULATION OF HEALTH CARE IN UKRAINE

Зазначено, що процес функціонування охорони здоров'я в умовах глобалізації, втім, як і будь-якого іншого процесу, вимагає від нас формулювання основних категорій і уявлення про сутність, як охорони здоров'я, так і глобалізації. Також важливим моментом є уявлення про специфічність медичних послуг, які, по суті, ілюструють провали ринку, тобто ситуації, в яких ринковий механізм не здатний забезпечити ефективний розподіл ресурсів. У роботі представлено різні точки зору на ефективність / неефективність ринкових відносин в охороні здоров'я; вивчення досвіду країн, що використовують різні системи охорони здоров'я, є ілюстрацією представлених теорій. І, нарешті, необхідно приділяти належну увагу міждержавному взаємодії, в рамках спеціалізованих організацій охорони здоров'я (Всесвітня організація охорони здоров'я, ЮНЕЙДС та ін.). Визначено, що, крім постачальників медичних послуг, система охорони здоров'я включає також розробників, виробників і постачальників медичного обладнання та фармацевтичних препаратів. Фармацевтична промисловість у свою чергу підрозділяється на виробництво рецептурних препаратів — ethical, безрецептурних препаратів — дженериків (незапатентовані аналоги оригінальних препаратів) — generics. Окремим напрямом виступає виробництво біотехнологій, у тому числі біофармацевтики, яке найчастіше здійснюється спільно з великими фармацевтичними компаніями. Завдання медичних страхових організацій полягає в акумуляції і розподілі фінансових коштів між організаціями, що надають медичні послуги.

It is noted that the process of functioning of health care in the context of globalization, however, as well as any other process, requires us to formulate the main categories and ideas about the essence of both health care and globalization. Another important point is the idea of the specificity of medical services, which, in fact, illustrate market failures, ie situations in which the market mechanism is not able to ensure the efficient allocation of resources. The paper presents different points of view on the effectiveness / inefficiency of market relations in health care; the study of the experience of countries using different health care systems is an illustration of the presented theories. Finally, it is necessary to pay due attention to interstate cooperation within the framework of specialized health organizations. It is determined that in addition to health care providers, the health care system also includes developers, manufacturers and suppliers of medical equipment and pharmaceuticals. The pharmaceutical industry, in turn, is divided into the production of prescription drugs — ethical, over-the-counter drugs — generics (unpatented analogues of the original drugs) — generics. A separate area is the production of biotechnology, including biopharmaceuticals, which is often carried out in conjunction with large pharmaceutical companies. The task of health insurance organizations is to

accumulate and distribute funds between organizations that provide medical services. It is emphasized that the importance of preserving the health of the population for the economic development of the country is also recognized by supporters of modern trends in the economy. For example, among other forms of capital (industrial, commercial, financial, etc.), scientists have also begun to allocate human capital. Scientists believe that all costs that increase the productive qualities and characteristics of the individual, "can be considered as an investment, because current costs are assumed that these costs will be offset many times by the increased flow of income in the future." Human capital is the productive abilities of the individual used to produce goods and services. In this case, human capital is considered as a certain stock that produces labor services. And this stock consists of two parts. The first includes the qualities and abilities of the person involved in the production of human capital itself. The second - represents "services that are offered on the market and are an investment in the production of other items and services." The main activities include school education, on-the-job training, health promotion, etc., each of which is an investment activity that develops human capital. And the costs that determine the future monetary and material income are regarded as investments in human capital. The concept of "time" is not considered as an investment in the individual, but as a unit of human activity.

Ключові слова: сфера охорони здоров'я, медичні послуги, ефективний розподіл ресурсів, міждержавна взаємодія, фармацевтична промисловість, державне регулювання, національна безпека, здоров'я нації.

Key words: health care, medical services, efficient allocation of resources, interstate cooperation, pharmaceutical industry, state regulation, national security, national health.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вивчення процесу функціонування охорони здоров'я в умовах глобалізації, втім, як і будь-якого іншого процесу, вимагає від нас формулювання основних категорій і уявлення про сутність, як охорони здоров'я, так і глобалізації. Також важливим моментом є уявлення про специфічність медичних послуг, які, по суті, ілюструють провали ринку, тобто ситуації, в яких ринковий механізм не здатний забезпечити ефективний розподіл ресурсів. У роботі представлені різні точки зору на ефективність / неефективність ринкових відносин в охороні здоров'я; вивчення досвіду країн, що використовують різні системи охорони здоров'я, є ілюстрацією представлених теорій. І, нарешті, необхідно приділяти належну увагу міждержавному взаємодії, в рамках спеціалізованих організацій охорони здоров'я (Всесвітня організація охорони здоров'я, ЮНЕЙДС та ін.), а також інших організацій, побічно зачіпають сферу охорони здоров'я (наприклад, Світова організація торгівлі).

Центральним ланкою дослідження є категорія "охорона здоров'я". Охорона здоров'я — система соціально-економічних і медичних заходів, мета яких зберегти і підвищити рівень здоров'я кожної окремої людини і населення в цілому і внести позитивний внесок у розвиток суспільного виробництва і створення національного доходу країни. Для здійснення цих цілей створюються спеціальні інститути охорони здоров'я. Зупинимось докладніше на складових системи охорони здоров'я.

Організації, що надають медичні послуги є ключовим елементом системи охорони здоров'я. Вони підрозділяються на амбулаторно-поліклінічні заклади; стаціонарні установи; санаторно-оздоровчі пансіонати; станції швидкої допомоги; будинки престарілих та інші організації медичної допомоги населенню.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним підґрунтям статті слугували наукові праці, в яких досліджуються різноманітні аспекти особливості державного регулювання сфери охорони здоров'я досліджувалися в роботах іноземних та вітчизняних науковців, зокрема Н. Авраменко, В. Андрущенко, М. Білинської, У. Бевериджа, О. Василика, Ю. Вороненко, В. Войцехівського, А. Григоренко, Т. Грузєва, О. Гульчій, Г. Дзяк, Л. Жаліло, О. Заглади, Д. Карамішева, Б. Криштопа, В. Лазоришинець, Е. Лібанова, В. Лобас, В. Лехана, В. Москаленко, З. Надюк, В. Опаріна, Я. Радиш, І. Рожкова, І. Солоненко, Н. Солоненко, Г. Слабкого, О. Тулай, М. Шевченко, Дж. Фигейраса, О. Фірсова, В. Федосова, М. Філда, М. Фотакі, С. Юрія. Проте важливі аспекти оцінки сучасного стану охорони здоров'я та виокремлення основних проблем особливості державного регулювання охорони здоров'я є не до кінця дослідженими і потребують подальшого вивчення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є виявлення особливості державного регулювання сфери охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Крім постачальників медичних послуг, система охорони здоров'я включає також розробників, виробників і постачальників медичного обладнання та фармацевтичних препаратів. Фармацевтична промисловість у свою чергу підрозділяється на виробництво рецептурних препаратів — ethical, безрецептурних препаратів — дженериків (незапатентовані аналоги оригінальних препаратів) — generics. Окремим напрямком виступає ви-

робництво біотехнологій, в тому числі біофармацевтики, яке найчастіше здійснюється спільно з великими фармацевтичними компаніями.

Завдання медичних страхових організацій полягає в акумуляції і розподілі фінансових коштів між організаціями, що надають медичні послуги. Страхові організації можуть бути двох типів залежно від виду страхування: обов'язкове медичне страхування (ОМС) і добровільне медичне страхування (ДМС). Ці організації в більшості країн є посередниками між споживачами і медичними закладами охорони здоров'я.

І, нарешті, медичну освіту тісно пов'язане з системою охорони здоров'я, оскільки медичні кадри, що випускаються навчальними закладами, є потенційними працівниками сфери охорони здоров'я.

Лібералізація торгівлі веде до того, що зростають зовнішньоторговельні операції між країнами, виникають світові ринки як товарів (наприклад, світовий фармацевтичний ринок), так і послуг (світовий ринок медичного туризму) [1]. Інтернаціоналізація охорони здоров'я неминуче позначається, як на економічному розвитку країн, так і на самому здоров'я населення, адже саме за станом здоров'я населення можна оцінити, наскільки добре система охорони здоров'я справляється зі своїм основним завданням.

Здоров'я як економічна категорія може розглядатися як на мікро-, так і на макрорівень. Якщо на мікрорівень фігурує стан здоров'я індивідуума, то на макрорівні виникає така категорія, як здоров'я населення, яке має на увазі усереднені статистичні дані по загальній захворюваності, смертності, інвалідності населення та інших показників, що характеризують розвиненість охорони здоров'я конкретної країни. На підставі цих даних можна виявити певні закономірності, безпосередньо пов'язані з економічним розвитком держави [2]. По-перше, соціальна політика буде залежати від структури населення, його основних проблем. По-друге, якість і кількість робочої сили, що створює додатковий продукт у виробництві сприяє зростанню або гальмуванню економіки країни. По-третє, існує також і зворотний зв'язок, коли здоров'я населення залежить від економічного розвитку країни. Чим вище ВВП на душу населення, тим більший спектр медичних послуг може дозволити собі окремі громадянин або ж країна в цілому [3].

Також необхідно пам'ятати про те, що здоров'я населення є одним з найважливіших факторів, які визначають національну безпеку країни. Засновник теорії політичного реалізму І.А. Когут визначив національну безпеку країни, як цілісність національної території і її інститутів [4, с. 249]. Керуючись нашим поданням про охорону здоров'я, логічно припустити, що ця галузь є елементом національної безпеки країни. Ілюстрацією значущості охорони здоров'я для національної безпеки країни може послужити приклад деяких країн Африканського континенту, які частково, а іноді і цілком залежать від постачання дорогих препаратів для боротьби інфекційними захворюваннями (ВІЛ / СНІД, малярія та ін.) З розвинених країн. Ця залежність ще більше зачіпає безпеку країни в умовах глобалізації і переважаючого в світі патентного законодавства, яке не дає можливості країнам виробляти дешевші аналоги — дженерики [5, с. 139].

У нашій країні усвідомлюють необхідність підтримки здоров'я населення, для чого ухвалена Концепція Загальнодержавної програми "Здоров'я 2020: український вимір" прийнята від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р. Загальнодержавна програма "Здоров'я 2020: український вимір" також робить упор на сфері охорони здоров'я як одному з пріоритетів сталого розвитку країни. Для досягнення цілей національної безпеки України в сфері охорони здоров'я і здоров'я нації, необхідно збільшити тривалість життя, знизити показники інвалідності та смертності; удосконалити профілактику і надання своєчасної кваліфікованої первинної медико-санітарної та високотехнологічної медичної допомоги; і вдосконалити стандарти медичної допомоги, а також контроль якості, ефективності та безпеки лікарських засобів. Таким чином, цінність категорії "здоров'я" визначає соціально-економічний розвиток країни, а також є елементом національної безпеки.

Важливість збереження здоров'я населення для економічного розвитку країни усвідомлюють також прихильники сучасних течій в економіці. Так, наприклад, серед інших форм капіталу (промисловий, торговельний, фінансовий та ін.) Вчені стали виділяти також людський капітал. Вчені вважають, що всі витрати, що збільшують продуктивні якості і характеристики індивіда, "можна розглядати як інвестиції, бо поточні витрати здійснюються з тим розрахунком, що ці витрати будуть багаторазово компенсовані зростим потоком доходів у майбутньому" [6].

Людський капітал — це продуктивні здатності індивіда, використовувані для виробництва товарів і послуг. При цьому людський капітал розглядається як певний запас, який виробляє трудові послуги. І цей запас складається з двох частин. Перша включає якості та здібності людини, що бере участь у виробництві самого людського капіталу. Друга — представляє "послуги, які пропонуються на ринку і є вкладенням у виробництво інших предметів і послуг". До основних видів діяльності відносять шкільну освіту, навчання на робочому місці, зміцнення здоров'я і т.д., кожна з них — це інвестиційна діяльність, розвиваюча людський капітал. А витрати, що визначають майбутній грошовий і матеріальний дохід розцінюються як інвестиції в людський капітал [7]. Поняття "час" при цьому розглядається не як вкладення в індивіда, а в якості одиниці обліку діяльності людини.

Л.С. Селиверстова розглядає формування людського капіталу в тісному взаємозв'язку з людським часом: "індивідууми є голосний джерело ресурсів для інвестицій в людський капітал. Вони вкладають людське час і фінансові ресурси [8, с. 67]. Кожен індивідуум має деяким початковим запасом людського часу. Це головний актив людського капіталу, який дозволяє купувати інші людські активи".

У масштабі цін того часу це становило приблизно 20 тис. дол. До 40 років людина своєю працею повертає родині і суспільству ці витрати (витрати = доходам). Після цього він приносить "дохід" — капітал, який буде тим більше, чим довше він буде жити і працювати. До 60 років він повертає в два рази більше, ніж було на нього витрачено (40 тис. дол.). За економічними розрахунками незапобігання хвороби, інвалідність і передчас-

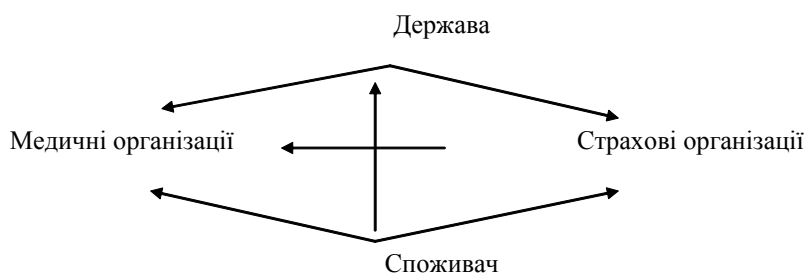

Рис. 1. Теорія агентських витрат стосовно сфери охорони здоров'я

Джерело: розроблено автором.

на смертність віднімають у суспільства набагато більше коштів на боротьбу з ними, ніж всі витрати на охорону здоров'я. Більш того, їх запобігання економить суму, що перевищує половину всього бюджету країни. Зрозуміло, такі розрахунки дуже приблизні, тому що важко об'єктивно підрахувати всі вкладення в людський капітал.

Таким чином, недооцінка місця і ролі здоров'я чревата негативними соціально-економічними наслідками для країни (зменшення загальної тривалості життя, зростання захворюваності, травматизму і ін.). А це в свою чергу сприяє падінню рівня і якості життя населення, уповільнення темпів соціально-економічного розвитку суспільства загалом.

Однак варто зазначити, що успіхи країн у галузі охорони здоров'я та швидке зростання тривалості життя, є також суттєвою проблемою для держави. Зростання частки населення похилого віку ("флоридізація нації") тягне за собою брак фінансування, що в свою чергу відбивається на працюючому населенні, а також стає причиною реформування системи охорони здоров'я.

Функція підтримки здоров'я населення належить організаціям, що надають медичні послуги (амбулаторно-поліклінічні, стаціонарні і ін.). Всесвітня організація охорони здоров'я визначає медичну послугу як послуги у галузі охорони здоров'я, що стосуються діагностики та лікування захворювань, а також профілактично-відновлювальні заходи. Світова організація торгівлі розділяє поняття послуга охорони здоров'я і медична послуга. У першому випадку мова йде про госпітальних і соціальні послуги (наприклад, лікарні та будинки престарілих), інші послуги охорони здоров'я (наприклад, швидка медична допомога). Медичні послуги являють собою професійні послуги, що надаються лікарями, медсестрами, акушерками і іншим персоналом. Принципова відмінність полягає в тому, що медичні послуги відносяться до розряду професійних послуг, що надаються населенню, в той час як послуги охорони здоров'я виявляються самою системою здравоохоронення. На наш погляд, такий поділ є необов'язковим, і автор оперує власним визначенням медичної послуги, в основу якого лягла трактування ВООЗ: медична послуга — це комплекс дій лікувального характеру, що мають самостійне значення і вартісне вираження, спрямованих на профілактику, діагностику та лікування захворювань і зміцнення здоров'я людини, його активність і довголіття, який реалізується професійними медичними працівниками в умовах функціонування ринку медичних послуг.

Слід зазначити, що медична послуга має певну специфіку, що виділяє її серед інших видів послуг. Неокласики називали таке явище "провалами ринку", тобто наявність стійких відхилень економічних відносин від ідеальної ринкової моделі, де діє закон попиту і пропозиції.

По-перше, частина медичних послуг має властивості суспільних благ, тобто є об'єктом колективного споживання, доступним іншим членам суспільства [9]. Наприклад, використання специфічної профілактики інфекційних захворювань виявляється корисним не тільки для індивідуальних осіб, а й для суспільства загалом забезпечуючи попередження або зниження поширення інфекційних хвороб. Однак медичні послуги такого роду не є чистими суспільними благами, вони представляють собою, скоріше, суспільні блага з обмеженим доступом, оскільки на них легко можна призначити ціну (наприклад, щеплення).

По-друге, результат професійної діяльності медичних працівників, як правило, втілений в самій людині. Це обумовлює значну індивідуальність і нестандартність лікарського підходу до пацієнта, вимагає враховувати індивідуальні особливості організму, розвитку і перебігу патології, віково-статевої фактор, і ін.

По-третє, в цій галузі економіки є асиметрія інформації у споживача і виробника, тобто медичний працівник має значно ширшою інформацією, ніж пацієнт. Це може призводити до невиправданого зростання вартості медичної послуги.

По-четверте, потреба в медико-соціальної допомоги часто носить характер обов'язкової потреби, і тому медична послуга, наприклад, охорони здоров'я можна розглядати різні варіанти взаємодії між цими двома суб'єктами (рис. 1).

На представленому рисунку можливо шість варіантів взаємодії агента і принципала. Спочатку держава є агентом споживача, оскільки принципал (споживач) довіряє функцію організації системи охорони здоров'я агенту-державі. Такі ж взаємозв'язку можна простежити в стосунках "споживач — медична організація", а також "споживач — страхова організація". Держава володіє широкими агентськими повноваженнями по відношенню до страхових і медичним організаціям, оскільки довіряє їм реалізацію на практиці функції охорони здоров'я. Страхова організація може виступати як агент пацієнта і держави і бути принципалом по відношенню до медичним організаціям. Як було відмічено раніше, пацієнт зацікавлений в отриманні необхідної йому обсягу якісної медичної допомоги, а страхова організація в свою чергу прагне мінімізувати витрати, тобто в її інтересах, щоб клієнт отримував меншу кількість медичних послуг. І нарешті медичний заклад виступає як агент страхової організації (а також держави і споживача). Страхова організація переслідує ту саму мету мінімізація медичних послуг у рамках поліса, а медичний заклад зацікавлений в збільшенні обсягів наданої допомоги.

ВИСНОВКИ

Таким чином, споживач завжди виступає в якості принципала, в той час як всі інші ланки охорони здоро-

в'я (держава, страхова організація) можуть бути як принципалами, так і агентами в залежності від того, під яким кутом ми розглядаємо. Медична організація в цьому випадку завжди буде виступати як агент, тобто виконавець — виробник послуг охорони здоров'я. Існуюча асиметрія інформації призводить до опортунізму різних ланок системи охорони здоров'я, оскільки принципал не завжди володіє достовірною інформацією, про що також свідчить теорія агентських відносин. Клієнт, який дбає про стан свого здоров'я, виконує всі розпорядження лікарів, здає численні аналізи, перебуваючи в повній впевненості, що все це необхідно для підтримання його здоров'я, що не завжди буває вірним. Наведені моделі взаємодії агентів і принципалів відносяться до всіх систем охорони здоров'я, в т.ч. до державної, оскільки, незважаючи на бюджетне фінансування, практично у всіх країнах є добровільне медичне страхування.

Література:

1. Конституція України редакція від 01.01.2020 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
2. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" редакція від 18.03.2020 № 2801-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я" від 30.11.2016 № 1013-2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. Когут І.А. Проблеми та перспективи фінансування системи охорони здоров'я. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 1 (1). С. 248—257.
5. Seliverstova L.S. Trends in the development of the Ukrainian insurance market. Товари і ринки. 2018. № 1. С. 135—144.
6. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Про реформу охорони здоров'я в Україні". Постанова Верховної Ради України від 21.04.2016 № 1338-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1338-19>
7. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016—2019. Спільний звіт ВООЗ та Світового банку. URL: https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/425340/WHOWB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf
8. Seliverstova, L. S Current trends in insurance market in Ukraine. Науковий вісник Полісся. 2017. № 2 (10). Ч. 1. С. 63—69.
9. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я. Розпорядження КМУ від 30 листопада 2016 р. № 1013-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249626689>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Constitution of Ukraine, edition from 01.01.2020", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/> (Accessed 9 Sept 2021).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care, edition from 18.03.2020", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/> (Accessed 9 Sept 2021).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Order "On approval of the Concept of health care financing reform",

available at: <http://zakon.rada.gov.ua/> (Accessed 9 Sept 2021).

4. Kohut, I. A. (2013), "Problems and prospects of financing the health care system", Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnologichnoho universytetu (ekonomichni nauky), vol. 1 (1), pp. 248—257.

5. Seliverstova, L. S. (2018), "Trends in the development of the Ukrainian insurance market", Tovary i rynky, vol. 1, pp. 135—144.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), Resolution "On the Recommendations of Parliamentary Hearings on the Topic: "On Health Care Reform in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1338-19> (Accessed 9 Sept 2021).

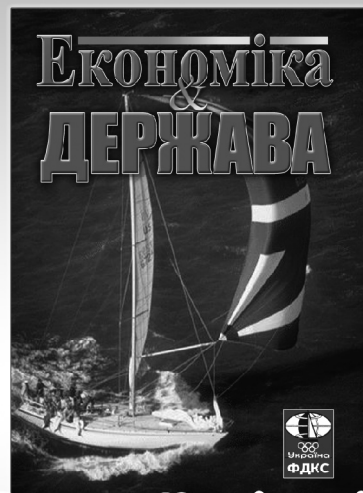
7. WHO and the World Bank (2020), "Joint report "Ukraine: Health Care Financing Reform Review 2016-2019", available at: https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Fullreport_Web.pdf (Accessed 9 Sept 2021).

8. Seliverstova, L. S (2017), "Current trends in insurance market in Ukraine", Naukovy visnyk Polissia, vol. 2 (10), no. 1, pp. 63—69.

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Order o "About the approval of the Concept of health care financing reform", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249626689> (Accessed 9 Sept 2021).

Стаття надійшла до редакції 26.09.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. В. Чурилов,
здобувач, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків
ORCID ID: 0000-0002-9483-430X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.130

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У БУДІВНИЦТВІ

V. Churylov,
Candidate for a degree, National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv

FEATURES OF STATE REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN CONSTRUCTION

Зазначено, що особливістю сучасного етапу функціонування державного сектора в економічно розвинених країнах є суттєва трансформація відносин власності та управління в галузях виробничої інфраструктури, що мають ознаки природних монополій та включають виробничу, транспортну та соціальну інфраструктуру. До останнього часу інфраструктурні об'єкти, на частку яких припадає значна частина інвестицій і зайнятого населення в розвинених країнах, залишалися, як правило, об'єктами державної власності і прямого державного фінансування. В умовах дефіциту бюджетів всіх рівнів пріоритет віддається принципам управління, орієнтованим на скорочення частки державних витрат в інфраструктурних об'єктах та сфері надання громадських послуг. Ефективною формою такого співробітництва стає інститут партнерства держави і приватного сектора, який прийнято називати терміном "публічне-приватне партнерство" (ППП). Визначено, що найбільш поширеними як у світовій, так і в українській практиці є такі форми PPP, як операторський контракт, оренда, концесія, контракт життєвого циклу. За оцінками експертів, три види концесійних угод сьогодні є найбільш поширеними в інфраструктурних галузях світової економіки: на діючі об'єкти виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури; на створення нових об'єктів або модернізацію морально чи фізично застарілих; на передачу об'єктів державної власності в оперативне управління приватним компаніям.

It is noted that the feature of the current stage of functioning of the public sector in economically developed countries is a significant transformation of ownership and management in the areas of industrial infrastructure, which have the characteristics of natural monopolies and include industrial, transport and social infrastructure. Until recently, infrastructure facilities, which account for a significant share of investment and employment in developed countries, remained, as a rule, objects of state ownership and direct state funding. Given the deficit of budgets at all levels, priority is given to management principles aimed at reducing the share of public spending in infrastructure and public services. An effective form of such cooperation is the institution of public-private partnership, which is commonly referred to as "public-private partnership" (PPP). It is determined that the most common in both world and Ukrainian practice are such forms of PPP as operator contract, lease, concession, life cycle contract. According to experts, three types of concession agreements today are the most common in the infrastructure sectors of the world economy: the existing facilities of industrial, transport and social infrastructure; to create new facilities or upgrade morally or physically obsolete;

for the transfer of state property to the operational management of private companies. Within the above types, different combinations of rights and transactions of the parties to the agreement are possible. Such projects are called life-cycle contracts, which, along with concessions, are widely used in transport infrastructure, and in particular in the road sector. In such projects, the state builds relations with private business by: developing a strategy and basic principles for regulating the relations of private business with the public and public authorities; formation of institutional and legislative environment that creates favorable conditions for the implementation of PPP — projects; effective organization and management of the project on the basis of adequate forms, methods and mechanisms of optimization of activity for all participants of partnership.

Ключові слова: державне регулювання, публічно-приватне партнерство, будівництво, функціонування державного сектора, виробнича інфраструктура, державне фінансування, концесійні угоди, принципи регулювання відносин.

Key words: state regulation, public-private partnership, construction, functioning of the public sector, production infrastructure, state financing, concession agreements, principles of regulation of relations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Особливістю сучасного етапу функціонування державного сектора в економічно розвинених країнах є суттєва трансформація відносин власності та управління в галузях виробничої інфраструктури, що мають ознаки природних монополій та включають виробничу, транспортну та соціальну інфраструктуру. До останнього часу інфраструктурні об'єкти, на частку яких припадає значна частина інвестицій і зайнятого населення в розвинених країнах, залишалися, як правило, об'єктами державної власності і прямого державного фінансування. В умовах дефіциту бюджетів всіх рівнів пріоритет віддається принципам управління, орієнтованим на скорочення частки державних витрат в інфраструктурних об'єктах та сфері надання громадських послуг. Ефективною формою такого співробітництва стає інститут партнерства держави і приватного сектора, який прийнято називати терміном "публічно-приватне партнерство" (ППП).

У 1920-ті роки ця ідея отримала теоретичне і методичне обґрунтування в працях радянських економістів, створювали основи нової економічної політики держави. Акцент в таких проєктах, з урахуванням складного стану економіки після громадянської війни, був орієнтований на партнерство з іноземними інвесторами, тим більше що у країні після громадянської війни не було сучасних технологій і трудових ресурсів високої кваліфікації для вирішення першочергових завдань, передусім в оборонній промисловості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним підґрунтям статті слугували наукові праці, в яких досліджуються різноманітні аспекти особливості державного регулювання реалізації публічно-приватного партнерства у будівництві Петленко Ю.В. і Рожко О.Д., Рогожина П.С. і Гойко А.Ф., Чистова С.М. Напрями реформування і розвитку державної політики реалізації публічно-приватного партнерства у будівництві розглядалися в працях таких вчених: Поважного О.С., Герасимчука З.В. і Хвищуна Н.В., Смереки С.Б. Проблемні питання формування фінансового забезпечення комунальних суб'єктів господарювання висвітлено в працях Чиж В., Забаштанського М.М., Чистова С.М. та інших.

Метою проведеного в поданій статті дослідження є виявлення особливості державного регулювання реалізації публічно-приватного партнерства у будівництві.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є виявлення особливості державного регулювання реалізації публічно-приватного партнерства у будівництві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вчені та фахівці виділяють специфічні особливості сти ППП, що відрізняють даний спосіб співпраці від інших форм економічних відносин держави і приватного бізнесу:

- тривалі, терміном від 10 до 20 років, а в ряді випадків — до 50 років дії контрактів про співпрацю;
- унікальність реалізованих проєктів, які створюються з урахуванням особливостей техніко-економічного обґрунтування, створення та функціонування об'єктів виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури;
- спільне фінансування проєктів, що здійснюється за рахунок використання державних, муніципальних і приватних інвестицій в обсягах, встановлених договором про співпрацю;
- висновок кожного контракту з реалізацією конкурсних процедур, в яких переможцем оголошується фірма, яка запропонувала найбільш ефективний варіант партнерських відносин, що забезпечує досягнення максимальної ефективності проєкту для всіх учасників, з урахуванням наявності у кожного з них специфічних інтересів, пов'язаних з різними факторами участі в проєкті;
- забезпечується такий розподіл відповідальності між партнерами, при якому держава бере на себе виконання таких функцій:

— визначає цілі і кінцеві результати реалізації проєкту з позицій суспільних і загальнодержавних інтересів;

— встановлює натуральні, вартісні і тимчасові орієнтири проєкту і показники його соціально-економічної, бюджетної і екологічної ефективності [1, с. 87].

Приватний партнер в таких проєктах бере участь у його співфінансуванні і забезпечує виконання поточної оперативної діяльності, пов'язаної з:

- розробкою техніко-економічного обґрунтування,
- обґрунтуванням бізнес-плану проєкту,
- проєктуванням,
- будівництвом,
- експлуатацією,
- проведенням ремонтно-профілактичних робіт,
- управлінням,
- дотриманням трудового та природоохоронного законодавства,
- наданням сертифікованих, якісних послуг споживачам створюваної продукції і послуг.

У науковій літературі позначилися два підходи до розуміння терміна ППП. Відповідно до одного з них, ППП ототожнюється з формою непрямої приватизації державної власності; відповідно до іншого -партнерство формується на стику державного і приватного сектора економіки і дозволяє використовувати переваги кожного з них для надання населенню суспільних благ.

На думку П.С. Рогожин, А.Ф. Гойко, конструктивним змістом інституту ППП є те, що він є повноцінною альтернативою приватизаційним програмам, дозволяючи повною мірою реалізувати потенціал підприємницької ініціативи, але при цьому зберігши контрольні функції в руках держави для соціально та економічно значущих секторів економіки [2, с. 135]. Такий підхід дозволяє стабілізувати взаємовідносини всередині різних верств сучасного українського суспільства, різною мірою брав участь у процесі приватизації української власності, в результаті якого виник істотний розрив у доходах різних груп населення.

Найбільш поширеними як у світовій, так і в українській практиці є такі форми ППП, як операторський контракт, оренда, концесія, контракт життєвого циклу. За оцінками експертів, три види концесійних угод сьогодні є найбільш поширеними в інфраструктурних галузях світової економіки [3]:

- на діючі об'єкти виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури;
- на створення нових об'єктів або модернізацію морально чи фізично застарілих;
- на передачу об'єктів державної власності в оперативне управління приватним компаніям.

У межах зазначених вище видів можливі різні поєднання прав і правочинів сторін угоди. Проєкти ППП фахівці ідентифікують наступним чином:

БЕП (будівництво — експлуатація / управління — передача). Інфраструктурний об'єкт створюється за участю власних і позикових коштів приватних інвесторів, які отримує право експлуатації об'єкта протягом терміну, необхідного для повної окупності вкладених у нього приватних інвестицій і отримання норми прибутку, що забезпечує конкурентоспроможність проєкту в по-

рівнянні з альтернативними варіантами довгострокового інвестування. Після закінчення терміну концесії об'єкт передається власнику, який визначає варіанти його подальшого використання, в тому числі — варіант продовження концесії на наступний термін.

БВЕП (будівництво — володіння — експлуатація / управління — передача). За такою схемою здійснюються концесії в дорожньому господарстві, шляхом створення платних ділянок автодоріг на період, який повинен забезпечити рентабельність проєкту, яка в свою чергу залежить від інтенсивності руху потоку автотранспорту і тарифів оплати проїзду для різних категорій автомобілів. В сучасних умовах в Україні в термін окупності проєктів становить від 10 до 20 років, а термін концесійної угоди — від 20 до 30 років [4, с. 89]. Ці параметри визначають ділянки автомобільних доріг, які, в залежності від прогнозованої інтенсивності руху та плати за проїзд для різних видів транспортних засобів, можуть переводитися в платний режим на умовах концесії або контракту життєвого циклу;

БПЕ (будівництво — передача — експлуатація / управління). За такою схемою здійснюються операторські контракти на утримання ділянок автомобільних доріг, реалізованих раніше в формі концесійної угоди. Перевагою таких контрактів є зниження витрат і зростання якості обслуговування для спеціалізованих фірм, що мають досвід такого виду діяльності;

БВЕ (будівництво — володіння — експлуатація / управління). Такий варіант ППП виникає у випадках експлуатації промислового об'єкта, який фактично є монополієм користувачем транспортних послуг, наприклад велике підприємство гірничорудної або вугільної промисловості, в цьому випадку термін реалізації угоди ув'язується з терміном експлуатації об'єкта [5, с. 110];

БЕОП (будівництво — експлуатація / управління — обслуговування — передача). Такий механізм реалізується в проєктах житлово комунального господарства, при передачі з муніципального балансу приватним інвесторам об'єктів водопостачання, водовідведення, тепlopостачання та інших видів комунальних послуг для населення [6, с. 96]. Проєкт може бути пролонгований при виконанні сторонами своїх зобов'язань за проєктом і відсутності великого числа нарікань з боку населення, що обслуговується;

ПБВЕП (проєктування — будівництво — володіння — експлуатація / управління — передача), коли приватний партнер бере зобов'язання не тільки з будівництва, але й з проєктування об'єкта.

Такі проєкти дозволяють оптимізувати витрати на стадії капітального будівництва і можуть застосовуватися для великих проєктів, що мають фіксований термін введення їх в експлуатацію, наприклад проведення Олімпіади або чемпіонату світу з футболу; ПБФЕ (проєктування — будівництво — фінансування — експлуатація / управління), що включає спеціальний механізм фінансової відповідальності приватного партнера при проєктуванні, будівництві та експлуатації об'єкта. Такі проєкти прийнято називати контрактами життєвого циклу, які, поряд з концесіями, знаходять широке застосування в транспортній інфраструктурі, і зокрема в дорожньому господарстві. В таких проєктах держава буде взаємини з приватним бізнесом за допомогою:

— розробки стратегії і основоположних принципів регулювання відносин приватного бізнесу з громадськістю та публічною владою;

— формування інституційної та законодавчої середовища, що створює сприятливі умови для реалізації ППП — проєктів;

— ефективної організації та управління проєктом на основі адекватних форм, методів і механізмів оптимізації діяльності для всіх учасників партнерства [7, с. 49].

ВИСНОВКИ

Створенням об'єктів ППП від імені держави можуть здійснювати профільні міністерства і відомства, в також спеціально створені для цих цілей агентства. До її завдань входить створення на платній основі автомобільних доріг або переклад діючих ділянок автомобільних доріг, для яких інтенсивність руху і плата за проїзд забезпечують окупність і рентабельність проєкту, що влаштовує приватних інвесторів. В останній час у проєктах ППП перевага віддається КЖЦ — проєктам, оскільки в умовах кризи вони надають для інвесторів істотне зниження ризиків у порівнянні з концесією. Приватні інвестиції в дорожнє будівництво для проєктів, протягом найближчого десятиліття, передбачається довести до 4—5% від величини ВВП, а співвідношення державного і приватного фінансування в них наблизити до величини 35:65. Однак такі плани було розроблено ще до кризи 2014 року, тому в сучасних проєктах умови фінансування переглядаються таким чином, щоб приватні інвестори мали можливість окупити інвестиції в термін до 15 років.

Література:

1. Петленко Ю.В., Рожко О.Д. Місцеві фінанси. К.: Кондор, 2019. — 282 с.
2. Рогожин П.С., Гойко А.Ф. Економіка будівельних організацій. К.: Видавничий дім "Скарби", 2018. 448 с.
3. Чистов С.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С. М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко. URL: // studentam.kiev.ua/content/view/636/76/
4. Поважний О.С., Дорофієнко В.В., Осипенко І.М. та ін. Наукові засади реформування і розвитку житлово-комунального господарства: монографія. Черкаси: Брама-України, ЧДТУ, 2017. 331 с.
5. Герасимчук З.В., Хвищун Н.В. Формування недержавного сектора житлово-комунального господарства в регіоні: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2017. 224 с.
6. Смерека С.Б. Особливості антикризового управління в житлово-комунальному господарстві. Актуальні проблеми економіки. № 1 (91). 2016. С. 92—97.
7. Чиж В. Формування економічно обґрунтованих тарифів на житлово-комунальні послуги. Економіст. 2017. № 8. С. 49—51.

References:

1. Petlenko, Yu.V. and Rozhko, O.D. (2019), *Mistsevi finansy* [Local finances], Kondor, Kyiv, Ukraine.
2. Rohozhyn, P.S. and Hoiko, A.F. (2018), *Ekonomika budivelnikh orhanizatsii* [Economics of construction companies], Vydavnychiy dim "Skarby", Kyiv, Ukraine.

3. Chystov, S.M. Nykyforov, A.Ye. and Kutsenko, T.F. (2004), *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky: navch. posib.* [State regulation of the economy: textbook], KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Povazhnyi, O.S. Dorofiienko, V.V. Osypenko, I.M. and others (2017), *Naukovi zasady reformuvannya i rozvytku zhytlovokomunalnoho hospodarstva: Monohrafiia* [Scientific principles of reforming and development of housing and communal services: Monograph], Brama-Ukrainy, ChDTU, Cherkasy, Ukraine.

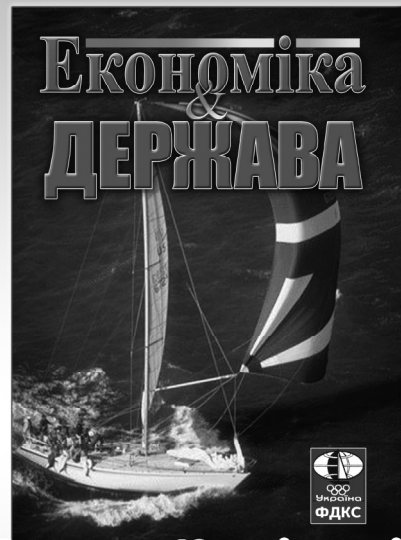
5. Herasymchuk, Z.V. and Khvyshchun, N.V. (2017), *Formuvannya nederzhavnoho sektora zhytlovokomunalnoho hospodarstva v rehioni: Monohrafiia* [Formation of the private sector of housing and communal services in the region: Monograph], Nadstyrya, Lutsk, Ukraine.

6. Smereka, S.B. (2016), "Features of anti-crisis management in housing and communal services", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 1 (91), pp. 92—97.

7. Chyzh, V. (2017), "Formation of economically justified tariffs for housing and communal services", *Ekonomist*, vol. 8, pp. 49—51.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*П. С. Бондарчук,
аспірант кафедри глобальної та національної безпеки,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-3838-3644*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.134

ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

P. Bondarchuk,
Postgraduate student of the Department of Global and National Security, Educational and Scientific
Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

VALUE TRANSFORMATIONS OF SOCIETY: THE UKRAINIAN DIMENSION

Останні дослідження щодо ціннісної трансформації суспільства які були представлені у наукових базах, засобах наукової та масової інформації, відповідних статистичних, соціологічних, науково метричних базах даних проаналізовані. Динаміка змін ціннісних орієнтирів українського суспільства які відбулися за період, який був взятий за основу з року проголошення незалежності української держави охарактеризовано відповідно до ціннісного та інших наукових підходів.

Визначено, досліджено та ідентифіковано ключові тренди та напрямки структурних змін і динаміки цінностей громадян України. Було запропоновано розробку та створення Концепції спрямованої ціннісної трансформації українського суспільства назустріч сучасним викликам сфери національної безпеки в умовах активних змін та глобалізаційних викликів. Виходячи з основних принципів, на яких має будуватися зазначена концепція, було визначено та сформульовано цілі процесу спрямованої ціннісної трансформації, враховуючи останні наукові дослідження сфер державного управління, філософії, права, політології.

Серед таких принципів: необхідність забезпечення керованості і системності процесу ціннісної трансформації; стійка орієнтація концепції на європейську систему цінностей і верховенство права; створення державної інституції; тісна постійна співпраця такої інституції з громадянським суспільством, суспільними організаціями, громадянами; створення, підтримка і розвиток механізму адаптивного коригування окремих аспектів моделі ціннісної трансформації.

Також окремо слід зазначити забезпечення відповідності ціннісної трансформації нагальним потребам української держави і українського суспільства; забезпечення належної комунікативної складової органів влади та суспільства, формування зворотного зв'язку, інституціалізація як форма належного забезпечення постійного перегляду концепції, реагування на зміни, та моніторинг процесів трансформації. SWOT-аналіз запропонованого підходу проведено. Напрями подальших досліджень у обраному напрямі сформульовано та визначено шляхи наукових пошуків у вибраній сфері.

Recent studies on the value transformation of society that have been presented in scientific databases, scientific and mass media, relevant statistical, sociological, scientific metric databases are analyzed. The dynamics of changes in the values of Ukrainian society that took place during the period that was taken as a basis from the year of the proclamation of independence of the Ukrainian state is characterized in accordance with the value and other scientific approaches.

The key trends and directions of structural changes and dynamics of values of the citizens of Ukraine are identified, researched and identified. It was proposed to develop and create a Concept of directed value transformation of Ukrainian society to meet the modern challenges of national security in the face of active change and globalization challenges. Based on the basic principles on which this concept should be based, the goals of the process of directed value transformation were defined and formulated, taking into account the latest research in the fields of public administration, philosophy, law, political science.

Among such principles: the need to ensure the manageability and systematization of the process of value transformation; stable orientation of the concept on the European system of values and the rule of law; creation

of a state institution; close constant cooperation of such an institution with civil society, public organizations, citizens; creation, support and development of the mechanism of adaptive adjustment of certain aspects of the model of value transformation.

It should also be noted that ensuring the conformity of value transformation to the urgent needs of the Ukrainian state and Ukrainian society; ensuring the proper communicative component of government and society, the formation of feedback, institutionalization as a form of proper provision of constant review of the concept, response to change, and monitoring of transformation processes. SWOT-analysis of the proposed approach was performed. The directions of further research in the chosen direction are formulated and the ways of scientific research in the chosen field are determined.

Ключові слова: державне управління, цінності, ціннісна трансформація, європейська інтеграція, SWOT-аналіз.
Key words: public administration, values, value transformation, European integration, SWOT-analysis.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

На поточному етапі функціонування української держави значної уваги потребують вирішення питань, пов'язаних з ціннісними орієнтаціями усіх прошарків та груп населення країни, що у своїй сукупності складають українське суспільство. Зазначена проблема становить предмет дослідження науковців сфер соціології, психології, політології, державного управління та інших, оскільки від результатів вивчення опосередковано залежить рішення державних органів та інституцій, направлених на формування стратегій розвитку як країни у цілому, так і окремих її сфер, зокрема економіки, соціальних відносин, політико-правової, культурно-освітньої тощо. Загалом, суттєві зміни ціннісних орієнтацій можуть кардинально впливати на майбутній розвиток суспільства та визначення векторів розвитку, до яких відбувається тяжіння.

Проблеми ціннісних орієнтацій українського суспільства були предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, в [1] пропонується концепція щодо розгляду цивілізаційної трансформації суспільства через ціннісний вимір, однак недостатньо розглянуто зв'язок цінностей і напрямів трансформації. Дослідження [2] пропонує методологічне підґрунтя здійснення трансформаційних перетворень через визначення відповідного термінологічного базису, однак прикладні аспекти трансформації знаходяться поза увагою автора. У працях [3—7] розглядається процес трансформації суспільства у контексті цінностей, однак недостатньо висвітлено інструменти і механізми такої трансформації. З іншого боку, прикладні дослідження або мають відверто теоретичний [8], або поглиблено статистичний характер [9; 10], не поєднуючи теорію із практикою у напрямі окреслення практичних шляхів реалізації ціннісної трансформації через певні інституціональні, соціальні і інструментальні засоби, що залишається невирішеною частиною з точки зору розв'язання відповідної загальної науково-практичної проблематики у галузі державного управління.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — на основі аналізу результатів досліджень динаміки ціннісних трансформацій українського суспільства виявити відповідні тенденції та закономірності, які лежать в основі подібних трансформацій, визначити процеси їхньої динаміки, що у подальшому надасть можливостей вдосконалити відповідні наукові підходи до вивчення зазначеного суспільного феномену цінностей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На базі даних "Світове дослідження цінностей 2020 в Україні", що було проведено Українським центром європейської політики під егідою міжнародної організації World Values Survey [10], яку було започатковано та створено за ініціативою професора Мічиганського університету Рональда Інглхарт на базі проєкту Європейського дослідження цінностей, було визначено поточну ситуацію у розрізі ціннісних виявів та пріоритетів українців.

Відповідно до отриманих даних чітко простежується динаміка змін від суспільства консервативного та традиціоналістського типу у сторону зростання елементів прагматизму, раціоналізму, світськості на противагу релігійності, а також розширення індивідуалістичних підходів у сфері підтримання стосунків, кар'єрного зростання, реалізації свого творчого та особистісного потенціалу.

Відповідно до наукової парадигми у дослідженнях ціннісних трансформацій, яку запропонував Р. Інглхарт, визначальними елементами суспільств доби капіталізму були цінності виживання у ворожому середовищі. Світові війни, жорстка конкурентна боротьба, колоніальні захоплення, примат грубої сили, антагонізм "свій-чужий" та необхідність наявності харизматичних лідерів у системі управління соціумом.

Така модель, що притаманна практично переважній більшості країн світу, не могла забезпечувати належний рівень прогресу, пов'язаного із бурхливим розвитком технологій, капіталів, міжнародної торгівлі. Та й відповідно до розвитку суспільних відносин, грома-

Таблиця 1. Ціннісна динаміка за даними "Світового дослідження цінностей 2020 в Україні"

Частка респондентів (%):	2011	2020
- які вважають себе щасливими	68	78,3
- які мають гарне здоров'я за самооцінкою	37	45,4
хто за останній рік ніколи не залишався без необхідних ліків або медичної допомоги	53	62,5
- незадоволених своїм фінансовим становищем	48	38,9
- хто вважає, що має низький рівень доходу	55	45,1
- хто оцінює свій дохід як середній	33	37
- хто за останній рік ніколи не харчувався погано або не обходився без їжі	52	71,7
- хто за останній рік ніколи не відчував себе у небезпеці у своєму домі/квартирі	69	73,8
- хто вважає Бога важливим у своєму житті	64	56,3
- хто молиться кілька разів на тиждень або частіше	42,2	38,5
- хто відвідує релігійні служби не рідше рази на місяць	24, 1	33,5
- хто вважає, що в дітях треба виховувати релігійність, слухняність	22; 58	14,9; 33,1
- хто вважає, що в дітях треба виховувати рішучість	39	45,8
- хто не хотів би жити поряд з віл-інфікованими; гомосексуалістами	52; 62	36,4; 44,8
- хто толерантний до абортів	15,1	21
- хто позитивно оцінює зростання поваги до влади	50	31,9
- хто дотримується думки, що більшості людей можна довіряти	23,1	30,1
- хто готовий захищати свою країну	40	56,9
- хто пишається українським громадянством	67	82,2
- хто вважає, що потрібно виховувати незалежність у своїх дітях	43	35
- хто не бажає жити по сусідству з іммігрантами	19	27,1
- хто не бажає жити з людьми іншої національності	17	24,8
- хто підтримує управління країною військовими	13	21,1
- хто вважає, що університетська освіта важливіша для хлопчика, ніж для дівчинки	18	24,5

дзянської, правової самосвідомості населення високо-розвинених країн, підвищення рівня освіти, виникають запити на оновлення ціннісних систем суспільств, їх своєрідну модернізацію, яка б забезпечила ефективне та постійне зростання майнових активів, гарантованого розширення можливостей до самореалізації; творчої, бізнесової активності, активності у галузі культури та дозвілля, вільного переміщення капіталів, робочої сили, можливостей широкого інвестиційного поля та іншого.

Зазначена наукова модель упродовж постійного її практичного застосування при польових дослідженнях та подальшому аналізі результатів досліджень підтверджує свою наукову достовірність і, на прикладі багатьох країн не тільки високорозвинутого рівня, але й тих, які у своєму розвитку стикаються з багатьма проблемами, передусім, повільної зміни ціннісних установок.

Українське суспільство, як і більшість країн пострадянського простору, опинилося у складній ситуації пошуку своєї власної національної, суспільної та державної самоідентичності, у визначенні напрямків, куди необхідно рухатися, і яким чином шукати нову модель існування у європейському просторі.

За час вивчення процесу ціннісних трансформацій українського суспільства, а цей період починається з 1999 року, країна пережила страшну низку викликів та потрясінь, серед яких (зокрема, але не обмежуючись) були дві революції — Помаранчева та Революція Гідності, і анексія Криму, і окупація Донецької та Луганської областей.

Унаслідок цих подій країна та суспільство втратили багато можливостей для активного економічного та соціального зростання, понесли великі втрати майнового, соціально-політичного та гуманітарного характеру, тому вплив цих обставин на ціннісний генезис суспільства є значним. Також не можна забувати про пандемію коронавірусу, за результатами якої значна кількість населення втратила стабільні доходи і залишилася без реальної фінансової допомоги.

Виходячи з курсу країни на побудову правового, демократичного європейсько-центричного суспільства з пріоритетом прав та свобод людини Україна поки не в змозі похизуватися реальними зрушеннями у адекватних для такого курсу зрушеннях ціннісних орієнтацій суспільства.

Однак у порівнянні даних опитування 2020 року та 2011 року (табл. 1) реальна картина подібних ціннісних трансформацій за окремими позиціями дійсно має підстави для позитивних прогнозів [10].

На думку дослідників, що проводили відповідне опитування, динаміка зміни ціннісних орієнтирів України суттєво не відрізняється від процесів, які відбуваються у країнах Центральної Європи, зі схожим формуванням релігійної складової, а саме, православ'я. Це Болгарія та Румунія. При цьому, за окремими показниками, що стосуються цінностей раціоналізації та зменшення впливу релігійної складової Українське суспільство випереджає зазначені країни, які входять до

ЄС. Завдяки такій радикалізації ціннісних уподобань, що притаманні більш економічно розвиненим країнам ЄС, Україна, попри негативну політичну ситуацію, має можливість скоріше наблизитись до країни ЄС як у ціннісних уподобаннях, так і за динамікою змін суспільства.

При цьому зростання окремих негативних чинників в уподобаннях українців, а саме зростання негативного відношення до іммігрантів, та окремих гендерних стереотипів пояснюється недостатнім впливом як державних інституцій, що покликані проводити відповідну роз'яснювальну роботу серед громадян, так і фактично слабкою діяльністю громадських організацій України щодо послідовного формування толерантного ставлення до іноземців, а також реальних зрушень гендерних стереотипів

У розвиток існуючих досліджень можна сформулювати 7 ключових трендів щодо динаміки цінностей громадян України.

1. Перевага ситуативних цінностей над стратегічними.

Сучасні умови взаємодії соціуму і громадянина вимагають від останнього надзусиль з метою досягнення високого рівня адаптованості до нових ціннісних установок існування, і до постійної зміни парадигм та акцентів державного розвитку. У такому випадку дезорієнтація персональної громадської свідомості схильна виявляти тренд до "замкнення" індивіда у собі, і наданні вищого пріоритету особистим потребам над суспільними і громадськими, з одного боку, та ситуативним цінностям — над стратегічними — з іншого. Цей безумовно негативний тренд вимагає активного втручання

ня держави з метою його мінімізації або повного нівелювання.

2. Зворотний тренд (перевага стратегічних цінностей над ситуативними) під час процесів докорінної трансформації суспільства.

Під час ключових трансформацій суспільства рушійні сили, що ініціюють таку трансформацію, як правило, базуються саме на зміні ціннісних парадигм. Таким чином, під час значних перетворень їх ціннісна база, що підтримується суспільством, формує тренд ситуативного переключення з пріоритетності ситуативних цінностей на цінності стратегічні. Цей, у загальному випадку, позитивний тренд, є безумовно таким, якому варто сприяти, однак за двох умов: конструктивності і позитивності пропагованих цінностей і адекватній щільності ключових суспільних перетворень, у випадку надлишкової частоти яких наслідком може бути ціннісна дезорієнтація суспільства, ціннісний хаос і повернення до ще глибшого занурення у перший сформульований тренд щодо індивідуалізації.

3. Достатньо повільний життєвий цикл трансформації цінностей.

Аналіз процесу ціннісної трансформації показує нерівномірну чутливість до нього різних вікових груп і прошарків суспільства. І хоча у цілому трансформація цінностей має типовий життєвий цикл, що вимірюється у десятиліттях, соціально активна частина суспільства спроможна усвідомити і здійснити у власній свідомості таку трансформацію значно швидше. Наявність соціальних ліфтів та їх підтримка з боку держави дозволить реалізувати потенційну можливість прискорення ціннісної трансформації через залучення соціально активної частини суспільства, що є носіями конструктивних цінностей, до державного управління.

4. Тренд індивідуалізації і його негативний вплив на процеси, що мають бути керованими через державне управління.

Зрушення акцентів зі стратегічних цінностей на користь ситуативних, що, як підкреслено, відбувається в межах першого тренду, має наслідком індивідуалізацію представників соціуму, меншу зацікавленість громадян у суспільних і державних процесах і відповідно, меншу інтегрованість у них. Водночас як спільні суспільні цінності, керівні державні концепції мають бути розділені суспільством, яке має їх сповідувати, транслювати і наслідувати, інакше вони перестають бути такими, що рухають суспільство вперед і відбивають реальну ціннісну карту суспільства та держави. Таким чином, тренд індивідуалізації має бути досліджений, а назустріч такому трендові державне управління має сформувати і культивувати цінність активної участі у суспільному житті, державотворенні, державному управлінні.

5. Позитивні тренди щодо поступової зміни ціннісних орієнтирів і наближення їх до європейських зразків.

Зазначені у аналізі, що проведений вище, тренди щодо гендерних питань, відношення до іммігрантів, ставлення до законослухняних маргіналів тощо за даними багатьох досліджень набувають повільної, але все ж таки позитивної динаміки у напрямку відповідності європейським цінностям. Цьому сприяла послідовна

політика української держави щодо стратегічного руху до вступу до ЄС і НАТО, а також російська агресія, що викликає відразу в українців від цінностей "руського миру", та цивілізаційне усвідомлення правоти вибору, який здійснила Україна за результатами Революції гідності.

6. Ризики непослідовності у дотриманні системи цінностей та сталості такої системи.

Попри загальний тренд до сталості головного спрямування щодо інтеграції України у європейські інституції і до європейських цінностей, все ж таки можна вказати на певну ймовірність недотримання системності всередині загальної сталої парадигми. Це може бути пов'язано із різними чинниками — від зміни влади аж до сукупного запиту суспільства на певну пріоритезацію частини категоріальних цінностей. Тому цінності, як і будь який інший об'єкт управління, вимагає уваги і керівництва з боку структур і інституцій системи державного управління.

7. Нагальна необхідність сприяння позитивній ціннісній трансформації суспільства з боку державних організацій і установ.

У продовження висновків щодо попереднього тренду, має бути забезпечена керованість ціннісної трансформації задля забезпечення її сталості, системності, послідовності у реалізації і розвитку.

Загалом, за результатами проведених досліджень пропонується розробити Концепцію спрямованої ціннісної трансформації українського суспільства назустріч сучасним викликам національній безпеці. Основними принципами такої концепції пропонуються такі:

- призначення концепції полягає у необхідності забезпечення керованості і системності процесу ціннісної трансформації українського суспільства;

- стійка орієнтація концепції на європейську систему цінностей і верховенство права;

- створення відповідної інституції; для визначення доцільної форми організації такої інституції (центрального органу виконавчої влади або міжвідомча робоча група, або інша форма) необхідне додаткове дослідження;

- тісна постійна співпраця такої інституції з громадянським суспільством, суспільними організаціями, громадянами;

- створення, підтримка і розвиток механізму адаптивного коригування окремих аспектів ціннісної трансформації у відповідь на виклики, що постають;

- забезпечення відповідності ціннісної трансформації нагальним потребам української держави і українського суспільства;

- забезпечення постійного перегляду концепції (наприклад, раз на рік).

Проведемо спрощений SWOT-аналіз запропонованого підходу.

Серед сильних сторін можна виділити:

- системність, послідовність, структурованість;

- пропонувану інституціоналізацію запропонованого підходу.

- інноваційність підходу.

Серед слабких сторін слід зазначити:

- необхідність тривалої підготовки до впровадження підходу;

- відсутність реалізованих кейсів інших країн;
- чутливість реалізації підходу до особистостей, що будуть його впроваджувати у контексті можливого ціннісного дисонансу.

Серед загроз варто визначити:

- можливість зміни підходу внаслідок зміни посадових осіб, що будуть відповідальними за його впровадження;
- можливість дискредитації підходу при неефективному процесі управління;
- можливі складнощі (зокрема у термінах) в узгодженні підходу із українським суспільством або окремими зацікавленими сторонами, складність знаходження консенсусу.

Серед можливостей слід виділити:

- можливість побудови фундаменту стійкого розвитку;
- збільшення авторитету влади у громадян через реалізацію підходу;
- прискорення європейської і євроатлантичної інтеграції.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Прискорений розвиток держави і суспільства може бути реалізований завдяки цілеспрямованій ціннісній трансформації. Така трансформація має бути впорядкованою, системною, послідовною, керованою. Проведене дослідження доводить, що цінності мають тенденцію до зміни, які, проте, зазвичай протікають занадто повільно. Проведено аналіз зміни ціннісних орієнтирів, запропонований підхід до систематизації ціннісної трансформації українського суспільства. Було ідентифіковано і проаналізовано сім ключових трендів щодо динаміки цінностей громадян України, запропоновано розробку Концепції спрямованої ціннісної трансформації українського суспільства назустріч сучасним викликам національній безпеці. Сформульовані основні принципи, на яких має будуватися зазначена концепція. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі можуть полягати у дослідженні форми організації державної інституції, до повноважень якої входить координація впровадження запропонованої концепції.

Література:

1. Бакіров В. Ціннісний вимір цивілізаційної трансформації суспільства. Український соціологічний журнал. 2016. № 1—2. С. 15—25.
2. Громико О. І. Зміст поняття "трансформація" як базової наукової категорії. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 1—2 (1). С. 125—131.
3. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. Український соціум. 2002. № 1. С. 21—32.
4. Бірюкова А. М. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. Теорія держави і права. 2018. № 5. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/39.pdf>
5. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін. Соціальна психологія. 2009. № 3. С. 86—94.

6. Матета О. А. Ціннісні виміри трансформації сучасного українського суспільства Сучасне суспільство. 2018. Вип. 1 (15). С. 87—99.

7. Олійник С. О. Трансформація стилю діяльності органів публічної влади в умовах глобалізації / С. О. Олійник // United Kingdom, Oxford. 2020. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/4012>

8. Сірий Є. В. Концептуальні та методологічні засади дослідження динаміки ціннісних змін українського суспільства в координатах "Традиція-Модерн". Культурологічна думка. — 2014. — № 7. — С. 167—172.

9. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України за період 1991—2016 рр. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. К.: Ін-т соціології НАН України. 2016. Вип. 3 (17). С. 57—67.

10. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні / Матеріали дослідження Українського центру європейської політики та World Values Survey. URL: <http://ucsp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>

References:

1. Bakirov, V. (2016), "Value dimension of civilizational transformation of society", *Ukrains'kyj sotsiologichnyj zhurnal*, vol. 1—2, pp. 15—25.
2. Gromyko, O. I. (2016), "The content of the concept of "transformation" as a basic scientific category", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1—2 (1), pp. 125—131.
3. Balakireva, O. M. (2002), "Transformation of value orientations in Ukrainian society", *Ukrains'kyj sotsium*, vol. 1, pp. 21—32.
4. Biryukova A. M. (2018), "Transformation of the national legal system in the context of globalization", *Teoriia derzhavy i prava*, [Online] vol. 5, available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/39.pdf> (Accessed 18 Sept. 2021).
5. Shaygorodsky, Y (2009), "Value transformations in the period of social change", *Sotsial'na psykholohiia*, vol. 3, pp. 86—94.
6. Mateta, O. A. (2018), "Value dimensions of transformation of modern Ukrainian society", *Suchasne suspil'stvo*, vol. 1 (15), pp. 87—99.
7. Oliynyk, S. O. (2020), "Transformation of the style of activity of public authorities in the context of globalization", available at: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/4012>. (Accessed 18 Sept. 2021).
8. Siriy, E. V. (2014), "Conceptual and methodological principles of research of dynamics of value changes of the Ukrainian society in coordinates "Tradition-Modern", *Kul'turolohična dumka*, vol. 7, pp. 167—172.
9. Ruchka, A. (2016), "Dynamics of value priorities of citizens of Ukraine for the period 1991—2016", *Ukrains'ke suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin*, vol. 3 (17), pp. 57—67.
10. Research Materials of the Ukrainian Center for European Policy and World Values Survey (2021), "World Research Values 2020 in Ukraine", available at: <http://ucsp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>. (Accessed 18 Sept. 2021).

Стаття надійшла до редакції 12.10.2021 р.